Rathenau Instituut

Van recht naar raamwerk

Een monitoringsinstrument voor academische vrijheid

Rapport

Auteurs
Irene Huffnagel, Yasha Tenhagen, Suzanne Vogelezang, Alexandra Vennekens & Jeroen Heres

26 november 2026

Illustraties
Yasha Tenhagen/Rathenau Instituut

Foto omslag
Een glazenier en zijn stagiaire in actie op een bedrijf waar onder andere brandschilderen, restauratie en glaskunst worden bedreven. Foto: Patricia Rehe/Hollandse Hoogte/ANP

Bijvoorbeeld citeren als:
Rathenau Instituut (2026). Van recht naar raamwerk. Een monitoringsinstrument voor academische vrijheid. (auteurs: Huffnagel, I. C., Tenhagen, Y., Vogelezang, S., Vennekens, A., & Heres, J.)

Voorwoord

Op de internationale *Academic Freedom Index* scoort Nederland slechter dan voorheen. Wetenschappers en politici maken zich zorgen over de academische vrijheid.

Maar zijn zulke zorgen wel terecht? Dat weten we eigenlijk niet zo goed. Internationale monitors komen met beperkingen. En er bestaat nog geen nationale monitor die academische vrijheid in Nederland samenhangend en regelmatig in de gaten houdt.

Dat is niet zo gek. Academische vrijheid is een veelzijdig begrip dat zich moeilijk in een paar cijfers of rubrieken laat vangen en vergelijken. De verschillende monitors meten allemaal wat anders. De ene kijkt meer naar individuele academici. De ander volgt het hele wetenschapssysteem. Soms gaat het over de juridische basis, dan weer over incidenten.

In ons rapport *Van recht naar raamwerk* leggen we zeven internationale monitors en meer dan twintig nationale rapportages langs een door ons ontwikkeld raamwerk voor academische vrijheid. Ook inventariseren we de wensen van verschillende organisaties uit het wetenschapssysteem. Uiteindelijk leidt dat tot ons voorstel om de recent gelanceerde tool van UNESCO, met enkele uitbreidingen voor de Nederlandse situatie, te gebruiken als monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland.

Meten is geen neutrale bezigheid: afhankelijk van wat je meet, komen bepaalde perspectieven op academische vrijheid wel en niet in beeld. Het meten van academische vrijheid moet daarom herkenbaar voor en samen met diegenen die academische vrijheid uitoefenen of waarborgen vorm krijgen. We hopen hiervoor met ons brede raamwerk en voorstel voor monitoring een goede aanzet te geven. Want een sterke, vrije en veilige wetenschap is onmisbaar voor onze democratie en een bron voor maatschappelijke ontwikkeling.

Prof. dr. ir. Eefje Cuppen
Directeur Rathenau Instituut

Samenvatting

In de Tweede Kamer en in de academische wereld zijn er zorgen over academische vrijheid in Nederland. Academische vrijheid is een cruciale voorwaarde voor een florerende wetenschap. De wetenschap kan alleen gedijen in een omgeving waar onderzoekers zich vrij voelen om vragen te stellen, kritiek te uiten en naar buiten te treden met resultaten, zelfs als die ongemakkelijk zijn. Ook is academische vrijheid een belangrijk onderdeel van een gezonde democratie.

Bestaande internationale monitoringsinstrumenten laten een wisselend en soms tegenstrijdig beeld zien van de staat van academische vrijheid in Nederland. Vaak halen politici, journalisten en wetenschappers de dalende trend op de *Academic Freedom Index* aan in het politieke en publieke debat. Deze daling is in andere monitoringsinstrumenten niet of minder duidelijk terug te zien. Het is daarmee de vraag in hoeverre beschikbare monitoringsinstrumenten een robuust en compleet beeld geven van de ontwikkeling van academische vrijheid in Nederland.

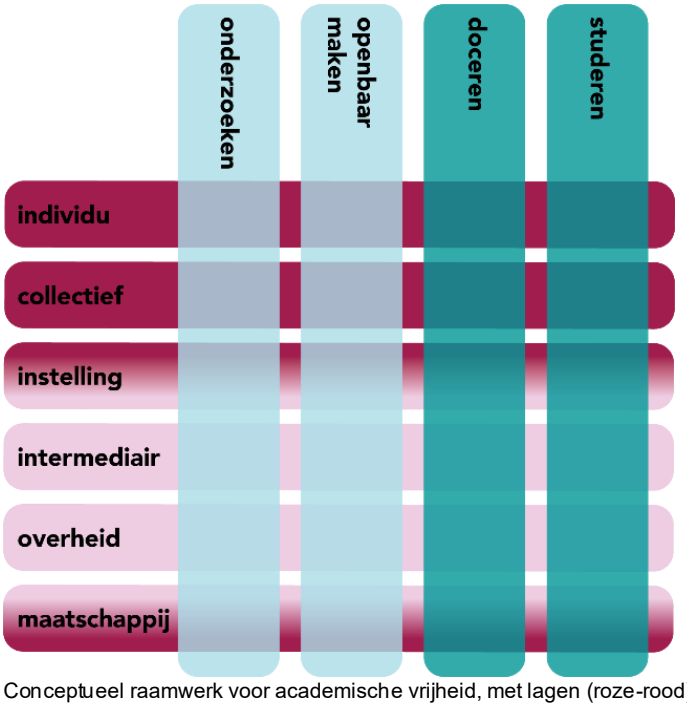
Vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en de Tweede Kamer is er de wens om ontwikkelingen in academische vrijheid in Nederland periodiek te monitoren. Daarom heeft minister Letschert van OCW aan het Rathenau Instituut gevraagd om te verkennen of bestaande monitoringsinstrumenten geschikt zijn om academische vrijheid in Nederland in kaart te brengen of dat een aanvullend monitoringsinstrument voor Nederland nodig is.

Om uit te zoeken wat academische vrijheid kan zijn en hoe je het kunt monitoren, hebben wij de wetenschappelijke literatuur onderzocht, organisaties uit het wetenschapssysteem bevraagd en monitoringsinstrumenten geanalyseerd.

Academische vrijheid: een veelzijdig begrip
Wetenschappers en beleidsmakers beschouwen academische vrijheid doorgaans als een recht dat verbonden is met de functie van een medewerker aan een instelling. Definities in rechtsbronnen en meer praktische invullingen van het begrip academische vrijheid verschillen sterk. Zo richten sommige definities zich meer op het beschermen van academische vrijheid tegen druk en bemoeienis. Academische vrijheid wordt daar gekenmerkt door de afwezigheid van inmenging door politiek, bedrijven en samenleving. Andere definities richten zich juist meer op het scheppen van voorwaarden die academische vrijheid bevorderen, dus op de aanwezigheid van structuren en condities die academische vrijheid mogelijk maken. Ook verschillen definities in wie academische vrijheid toekomt: variërend van enkel individuele onderzoekers en docenten tot ook studenten, burgers, groepen

onderzoekers en kennisinstellingen. Om de verschillende definities van academische vrijheid en conceptuele behoeften vanuit de organisaties inzichtelijk te maken, ontwikkelen we een conceptueel raamwerk (zie figuur).

Figuur Conceptueel raamwerk voor academische vrijheid

Conceptueel raamwerk voor academische vrijheid, met lagen (roze-rood) en deelvrijheden (blauw). Academische vrijheid wordt binnen de lagen uitgeoefend (rood), gewaarborgd (roze) of zowel uitgeoefend als gewaarborgd (roze-rood). Onderzoek en openbaar maken (lichtblauw) gaan vooral over onderzoek. Doceren en onderwijs (turquoise) gaan meer over onderwijs. Figuur: Rathenau Instituut

Dit raamwerk bevat vier deelvrijheden: onderzoeksvrijheid, openbaarmakingsvrijheid, doceervrijheid en studeervrijheid. Deze deelvrijheden komen terug in zes lagen van het wetenschapssysteem: de individuele laag (onderzoekers, docenten en studenten), de collectieve laag (groepen onderzoekers, docenten en studenten uit de academische gemeenschap), de instellingslaag, de intermediaire laag (zoals wetenschapsfinanciers), de overheidslaag en de maatschappelijke laag (zoals burgers, politici en bedrijven).

Grofweg stellen we dat in de individuele en collectieve laag academische vrijheid wordt uitgeoefend of kan toekomen (met de daarbij behorende verantwoordelijkheden), en in de intermediaire en overheidslaag academische vrijheid wordt gewaarborgd (beschermd en/of bevorderd). In de instellingslaag en maatschappelijke laag vervullen instellingen en mensen, groepen en organisaties in de maatschappij beide rollen: de uitoefening van academische vrijheid en de waarborging van academische vrijheid.

Met ons raamwerk wordt duidelijk dat academische vrijheid meer is dan het recht van de individuele onderzoeker of docent om onderzoek te doen of onderwijs te geven. Ook in groepen onderzoekers, docenten en studenten uit de academische gemeenschap (de collectieve laag) komt academische vrijheid tot uiting. Denk aan het controleren van de onderzoeks- en onderwijskwaliteit door middel van peer-review, of het handhaven van een veilige leeromgeving. Instellingen maken onderwijs en onderzoek praktisch mogelijk, en moeten dit onafhankelijk van politieke, ideologische of commerciële beïnvloeding kunnen doen.

De intermediaire laag, waarbinnen bijvoorbeeld wetenschapsfinanciers opereren, wordt vaak door onderzoekers genoemd als bron van druk op academische vrijheid, bijvoorbeeld door financieringsvoorwaarden. Zo ook de overheidslaag, die door instellingen genoemd wordt als bron van druk door bijvoorbeeld afspraken waaraan kennisinstellingen moeten voldoen, of het beperken en controleren van internationale samenwerkingen om de kennisveiligheid van Nederland te waarborgen. De overheidslaag kan academische vrijheid niet alleen beschermen, maar kan ook voorwaarden creëren om academische vrijheid te bevorderen.

De maatschappelijke laag bevat een heterogene groep aan mensen en organisaties, waaronder burgers, politici, journalisten en bedrijven. Zij zouden toegang moeten hebben tot publiek gefinancierde wetenschap aan hogeronderwijs- en kennisinstellingen, bijvoorbeeld via *open access* publiceren of burger-wetenschap. Ook wordt de maatschappelijke laag vaak gezien als mogelijke bron van druk bijvoorbeeld door onveiligheid in het publieke en politieke debat.

Huidige kennisbasis over academische vrijheid is onvoldoende
Om te bepalen of bestaande monitoringsinstrumenten, zoals de *Academic Freedom Index*, *Freedom in the World* en *Scholars at Risk Monitoring Project*, geschikt zijn om academische vrijheid in Nederland in kaart te brengen, hebben we gekeken (1) in hoeverre bestaande instrumenten inhoudelijk de deelvrijheden en lagen uit het wetenschapssysteem dekken; (2) wat de methodologische beperkingen van instrumenten zijn; en (3) in hoeverre instrumenten tegemoetkomen aan de monitoringsbehoeften van organisaties uit het wetenschapssysteem.

Hieruit volgen inhoudelijke en methodologische kennislacunes voor academische vrijheid in Nederland. Die lacunes zijn groot genoeg om te concluderen dat de huidige kennisbasis voor academische vrijheid in Nederland onvoldoende is. Er is geen nationaal monitoringsinstrument dat zich specifiek richt op academische vrijheid in Nederland.

In internationale monitoringsinstrumenten krijgt studeervrijheid relatief minder aandacht dan de andere deelvrijheden, net als de collectieve, intermediaire en

maatschappelijke lagen van het wetenschapssysteem. Methodologisch gezien zijn incidentenregistraties niet representatief voor Nederland. De vaak aangehaalde *Academic Freedom Index* berust op de beoordeling van slechts enkele experts. Beoordelingen van grotere aantallen experts, ervaringen van onderzoekers, docenten en studenten zélf, en uitsplitsingen naar relevante kenmerken ontbreken. Deze zijn nodig om kwetsbare groepen zichtbaar te maken en subtiele schendingen van academische vrijheid te signaleren. In de literatuur zien wij daarbij een aantal terugkerende thema's voor Nederland die relevant zijn voor monitoring: financiering, ongewenst gedrag (zowel intern als extern), samenwerkingen, arbeidsomstandigheden en digitale afhankelijkheid.

Een monitoringsinstrument voor Nederland op basis van de UNESCO-tool
Een aanvullend monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland is wenselijk. De in juni 2026 gelanceerde *Assessment Tool on the Freedom and Safety of Scientific Researchers* van UNESCO (UNESCO-tool) vormt een geschikte basis voor een monitoringsinstrument voor Nederland. Hoewel de UNESCO-tool nog niet is ingevuld of uitgevoerd, is het wel een breed gedragen meetinstrument en, daarmee, in de toekomst mogelijk een internationale benchmark. Niet alle indicatoren uit de tool zijn beschikbaar in Nederland. In sommige gevallen is het nodig om nieuwe gegevens te verzamelen.

We hebben gekeken in hoeverre de UNESCO-tool inhoudelijk de deelvrijheden en lagen uit het wetenschapssysteem dekt, wat de methodologische beperkingen zijn en of de tool tegemoetkomt aan de monitoringsbehoeften van organisaties uit het wetenschapssysteem. Op basis hiervan stellen we uitbreidingen voor om de UNESCO-tool af te stemmen op de Nederlandse context. De uitbreidingen richten zich op het uitbreiden van de inhoudelijke en methodologische dekking van de tool met de deelvrijheden doceervrijheid en studeervrijheid. Ook kan de thematische aansluiting op de vijf terugkerende thema's voor Nederland (financiering, ongewenst gedrag, arbeidsomstandigheden, samenwerking en digitale afhankelijkheid) verder worden verbeterd en kan de UNESCO-tool worden aangevuld met uitsplitsingen naar relevante kenmerken, zoals type instellingen.

Om de uitbreidingen concreet te maken, vertalen we deze naar praktische modules. Hierin nemen we ook de nieuw te verzamelen gegevens mee. De modules bestaan uit het toevoegen van doceervrijheid en studeervrijheid (inhoudelijk en methodologisch) en vijf perceptiemodules gericht op onderzoekers en docenten, burgers, studenten, R&D-personeel en beleidsmedewerkers. De modules kunnen allemaal, gefaseerd, of gedeeltelijk worden ingezet. In de toekomst kan dankzij het monitoringsinstrument een beter beeld ontstaan van academische vrijheid in Nederland en de ontwikkeling in de tijd.

Inhoud

Voorwoord 3

Samenvatting 4

Inleiding 10

1 Wat is academische vrijheid? 15
1.1 Academische vrijheid als een recht 16
1.2 Academische vrijheid waarborgen: beschermen en bevorderen 19
1.3 Lagen van academische vrijheid 21
1.4 Deelvrijheden van academische vrijheid 27

2 Monitoringsbehoeften van organisaties 33
2.1 Algemene behoeften rondom monitoring van academische vrijheid 33
2.2 Inzicht in academische vrijheid in relatie tot bestaand beleid . 34
2.3 Bronnen van druk 35
2.4 Voorwaarden om academische vrijheid te kunnen uitoefenen 35

3 Bestaande monitoringsinstrumenten en kennislacunes 37
3.1 Internationale monitoringsinstrumenten en kennislacunes 38
3.2 Nationale monitoringsinstrumenten en kennislacunes 50
3.3 Kennislacunes in relatie tot monitoringsbehoeften uit het veld 58

4 Een monitoringsinstrument voor Nederland 60
4.1 De basis 60
4.2 De uitvoering 63

5 Conclusie 67

6 Literatuurlijst 70

Bijlage 1: trend 'academische vrijheid' in Tweede Kamerdocumenten 76

Bijlage 2: methode-analyse Tweede Kamerdocumenten 77

Bijlage 3: historische ontwikkeling van academische vrijheid 78

Bijlage 4: vragenlijst 82

Bijlage 5: lijst van organisaties 84

Bijlage 6: methode literatuuronderzoeken 85

Bijlage 7: methode inhoudelijke dekking raamwerk van bestaande monitoringsinstrumenten 87

Bijlage 8: dekking indicatoren uit de UESCO-tool op het raamwerk, uitgesplitst naar typen data en raakvlak met terugkerende thema's 89

Bijlage 9: UNESCO-tool met potentiële databronnen en uitbreidingen 91

Bijlage 10: gebruik van GenAI 120

Inleiding

Academische vrijheid is een cruciale voorwaarde voor een florerende wetenschap en een gezonde democratie (KNAW, 2025). De wetenschap kan alleen gedijen in een omgeving waar onderzoekers zich vrij voelen om vragen te stellen, kritiek te uiten en naar buiten te treden met resultaten – zelfs als die ongemakkelijk zijn. Academische vrijheid raakt bovendien niet alleen wetenschappers. Academische vrijheid raakt ons allemaal. Van den Berg gebruikt tijdens het symposium *Politieke autocratie en academische vrijheid* van de KNAW & NIAS het voorbeeld van de kanarie in de kolenmijn: 'Vrije wetenschap en universiteiten zijn de kanarie in de kolenmijn van de democratie: als de vrije wetenschap kwetsbaar is ..., is dat een graadmeter van hoe het gesteld is met onze vrijheid, onze veiligheid en uiteindelijk onze beschaving (Van den Berg, 2025).'

Op dit moment leven er zorgen in de Tweede Kamer over de staat van academische vrijheid in Nederland. Waar academische vrijheid in 2016 nog één keer per halfjaar voorkwam in moties, schriftelijke vragen, brieven van de regering, en antwoorden op schriftelijke vragen, was dat in de eerste helft van 2026 al 25 keer (grafiek 1, bijlage 1 en 2).

Ook in de academische wereld leven er zorgen over academische vrijheid. De KNAW noemt de groeiende externe sturing van de wetenschap, bijvoorbeeld door financieringsbeleid, en beperkingen op het gebied van wetenschappelijke samenwerking als potentiële bedreigingen voor academische vrijheid in Nederland (KNAW, 2025, 2026b). Ook De Jonge Akademie uit zorgen over financierings-beleid. Een toegenomen afhankelijkheid van strategische onderzoeksfinanciering kan druk veroorzaken bij onderzoekers om aan te sluiten bij prioriteiten van de overheid of het bedrijfsleven (DJA, 2023). Bovendien signaleren sommige universiteiten en NWO- en KNAW-instellingen normvervaging in de maatschappij, met als gevolg dat wetenschappers mogelijk terughoudender zijn om naar buiten te treden met resultaten uit angst voor negatieve reacties (Technopolis, 2024). Wetenschappers zelf uiten bovendien ook zorgen over slechte arbeidsomstandig-heden en de bedreigde plek van explorerend en vernieuwend 'nog niet-weten', waarmee ze doelen op het verwoorden en exploreren van nieuwe onderzoeks-vragen en concepten of het uitzoeken van onverwachte bevindingen (Jerak-Zuiderent, et al., 2021; Van Lunteren, 2020; Vega, 2020).

Vanuit het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en de Tweede Kamer is er de wens om ontwikkelingen in academische vrijheid in Nederland

periodiek te monitoren.[1] Daarom vraagt minister Letschert van OCW aan het Rathenau Instituut om te verkennen hoe academische vrijheid in Nederland gemonitord zou kunnen worden en, op termijn, academische vrijheid te monitoren.

Maar wat is academische vrijheid? Academische vrijheid is geen duidelijk omlijnd begrip en kent uiteenlopende definities, elk met verschillende deelaspecten en doelgroepen. Tegenwoordig beschouwen wetenschappers, beleidsmakers en juristen academische vrijheid vaak als een *recht* dat verbonden is met de *functie* van een medewerker aan een instelling (De Baets, 2020). Zo definieert de KNAW academische vrijheid in 2021 als 'het beginsel dat medewerkers aan wetenschappelijke instellingen in vrijheid hun wetenschappelijk onderzoek kunnen doen, hun bevindingen naar buiten kunnen brengen en onderwijs kunnen geven (KNAW, 2021).' Historisch gezien beweegt het begrip academische vrijheid mee met de ontwikkeling van wetenschappelijk onderzoek aan universiteiten en de veranderlijke relatie tussen wetenschap, politiek en samenleving.[2] De discussie over wie zich op welke manier mag bemoeien met wetenschappelijk onderzoek en onderwijs bestaat daarmee al lang (Van Berkel, 2020).

Bestaande mondiale en Europese monitoringsinstrumenten laten een wisselend beeld zien van de staat van academische vrijheid in Nederland. Politici, journalisten en wetenschappers halen vaak de *Academic Freedom Index* aan in het politieke en publieke debat.[3] Nederland daalt in de afgelopen tien jaar significant op de onderliggende dimensies 'institutionele autonomie' en 'campusintegriteit'.[4] En hoewel de samengestelde index voor Nederland grofweg stabiel blijft, met een score van 0,88 in 2015 en 0,76 in 2025 op een schaal van 0 (volledig beperkt) tot 1 (volledig vrij),[5] bevindt de Nederlandse index zich nagenoeg ieder jaar aan de onderkant van het West-Europese gemiddelde (Coppedge, Michael, et al., 2026; Spannagel & Kinzelbach, 2023).[6] Daarnaast scoort Nederland ook ondergemiddeld op de juridische borging van academische vrijheid in de grondwet, met een 22ste positie van 28 landen in *Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced*

1 Zie motie Claassen en motie Abdi en Rooderkerk.
2 In bijlage 3 verkennen we de historische ontwikkeling van academische vrijheid in Nederland in meer detail.
3 Deze en andere internationale monitors bespreken we gedetailleerder in hoofdstuk 3.1.
4 Onderzoeksvrijheid, doceervrijheid, openbaarmakingsvrijheid en vrijheid van academische en culturele expressie dalen in deze periode niet. Waar Nederland voor institutionele autonomie in 2015 nog een score van 3,4 kreeg (schaal van 0 (volledig beperkt) tot 4 (volledig vrij)), was dit in 2025 2,7. Voor campusintegriteit scoorde Nederland in 2015 een 3,9 en in 2025 een 2,8. Deze cijfers zijn gebaseerd op de V-Dem-dataset versie 16.
5 De *Academic Freedom Index* daalt voor Nederland, maar niet significant. Daarom spreken we hier van 'grofweg stabiel'. De cijfers zijn in te zien op Academic Freedom Index.
6 In het West-Europese gemiddelde worden de volgende landen meegenomen: Oostenrijk, België, Frankrijk, Duitsland, Ierland, Luxemburg, Zwitserland, Verenigd Koninkrijk en Nederland. De betrouwbaarheidsintervallen van Nederland en het West-Europese gemiddelde overlappen. Omdat Nederland constant aan de onderzijde zit, lijkt het erop dat experts de situatie in Nederland net iets terughoudender inschatten dan het West-Europese gemiddelde, hoewel het verschil klein is.

approach uit 2017 (Karran, et al., 2017). De KNAW bevestigt dit beeld in het recent uitgekomen adviesrapport *Vrijheid verankerd* (KNAW, 2026c).

Toch laten andere internationale monitoringsinstrumenten een positiever beeld zien. Zo scoort Nederland sinds 2015 ieder jaar de hoogste score van 4 op de vraag uit *Freedom in the World* 'of er sprake is van academische vrijheid en of het onderwijssysteem vrij is van verregaande politieke indoctrinatie'.[7] Ook de verslechtering op het gebied van institutionele autonomie en campusintegriteit lijkt genuanceerder. In tegenstelling tot de praktische uitvoering van institutionele autonomie, waar de *Academic Freedom Index* over gaat, scoort Nederland wat betreft de juridische relatie tussen universiteiten en overheid op de *European University Association Autonomy Scorecard* uit 2022 juist wel hoog op het gebied van 'organisatieautonomie' en 'autonomie in personeelsbeleid'. Bovendien is daar geen daling te zien in de tijd. Scores voor 'financiële autonomie'[8] en 'academische instellingsautonomie'[9] liggen lager en de score voor financiële autonomie is iets gedaald sinds 2017(EUA, 2023; Van der Meulen, et al., 2026).[10] De verslechtering op campusintegriteit zien we deels terug in incidentencijfers van *Scholars at Risk,* [11] al zijn er aanwijzingen voor onderrapportage of selectiebias.[12]

Hoe representatief is dit beeld voor Nederland? In hoeverre geven de beschikbare monitors een robuust en compleet beeld van de ontwikkeling van academische vrijheid in Nederland? En welke informatie ontbreekt er? In dit rapport verkennen we hoe academische vrijheid gemonitord zou kunnen worden. Daartoe hebben we vijf deelvragen geformuleerd (zie hierna).

---

7 Tijdreeks aangeleverd door Freedom House aan het Rathenau Instituut. De meest recente jaren zijn in te zien via Netherlands: Freedom in the World 2026 Country Report | Freedom House. Van twintig referentielanden hebben vijftien andere landen in deze periode ook de hoogste score. Landen die lager scoren zijn China, Singapore, Zuid-Korea, het Verenigd-Koninkrijk en de Verenigde Staten.

8 Dit wordt gerelateerd aan een versterkt toezicht op ondoelmatige toename van het eigen vermogen van instellingen.

9 Dit wordt gerelateerd aan de druk op taalkeuze en de doelmatigheidstoets van opleidingen. Ook wordt de regie over het aantal studenten en de criteria voor toegang tot opleidingen genoemd.

10 Daling met 3 procentpunten.

11 Cijfers afkomstig van de *Free to Think*-rapporten van *Scholars at Risk*. Tussen 2015 en 2025 neemt het aantal incidenten gerapporteerd door *Scholars at Risk* voor Nederland toe van 0 incidenten per jaar tussen 2015 en 2020, 1 incident in 2021 en 2023 naar 7 incidenten in 2024. In 2025 zijn geen incidenten geregistreerd voor Nederland. De Nederlandse incidenten in 2024 vonden plaats aan de Rijksuniversiteit Groningen en zijn gerelateerd aan vandalisme bij pro-Palestinademonstraties en (met geweld beëindigen van) demonstraties.

12 Bij selectiebias vormt de steekproef geen goede afspiegeling van de populatie die centraal staat in het onderzoek.

De vijf deelvragen zijn:

1. Wat wordt verstaan onder academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem? Welke deelaspecten zijn hierbij te onderscheiden?
2. Welke kennisbasis is er beschikbaar over academische vrijheid binnen het Nederlandse wetenschapssysteem? Welke indicatoren en data zijn al beschikbaar? Door wie worden die gebruikt? Zijn die geschikt om academische vrijheid te meten?
3. Ontbreken er indicatoren of data om academische vrijheid te meten? Zo ja, welke?
4. Wat is de staat van academische vrijheid binnen het Nederlandse wetenschapssysteem op basis van de beschikbare indicatoren en data?
5. Welke mogelijkheden zijn er om politiek (parlement, kabinet) en beleid (ministeries, beleidsmakers binnen de wetenschap) te ondersteunen met aanvullende (periodieke) monitoring van academische vrijheid binnen het Nederlandse wetenschapssysteem? Welke indicatoren kunnen gebruikt worden om academische vrijheid periodiek te monitoren?

Methode

Om de deelvragen te beantwoorden en tot een monitoringsinstrument te komen, ontleden wij eerst het begrip academische vrijheid in losse elementen, om hier later indicatoren aan te kunnen koppelen. Een indicator is een meetbaar element dat inzicht geeft in bijvoorbeeld de prestatie of ontwikkeling van een specifiek onderdeel van academische vrijheid. Meerdere individuele indicatoren vormen samen een monitoringsinstrument. Als bouwstenen gebruiken we hiervoor in dit onderzoek een inventarisatie onder organisaties uit het Nederlandse wetenschapssysteem (hierna 'het veld') en literatuuronderzoek.

De inventarisatie bestaat uit een vragenlijst die we hebben uitgezet bij vertegenwoordigers van diverse Nederlandse onderzoeksinstellingen, de academische gemeenschap, onderzoeksfinanciers, adviesraden en het ministerie van OCW. In bijlages 4 en 5 staan de volledige vragenlijst en een lijst van geraadpleegde organisaties. In de vragenlijst vragen wij aan de organisaties of er aspecten missen in de KNAW-definitie van academische vrijheid uit 2021 (KNAW, 2021). Dit noemen we *conceptuele behoeften*. Ook informeren wij naar welke informatie over de stand van (aspecten van) academische vrijheid de organisaties toegang tot hebben. Deze informatie is supplementair aan het literatuuronderzoek gericht op bestaande monitoringsinstrumenten. Tot slot vragen wij welke kennisbehoeften organisaties hebben over (de staat van) academische vrijheid in Nederland. Deze kennisbehoeften noemen wij hierna *monitoringsbehoeften*.

Het literatuuronderzoek is tweeledig. Het eerste literatuuronderzoek richt zich op definities en deelaspecten van het concept academische vrijheid. Het tweede literatuuronderzoek richt zich op bestaande monitoringsinstrumenten voor

academische vrijheid in Nederland. De zoekstrategie van de literatuuronderzoeken is beschreven in bijlage 6.

Leeswijzer
In deze inleiding leest u de aanleiding van dit onderzoek, en de staat van academische vrijheid in Nederland op enkele veelgebruikte internationale monitoringsinstrumenten voor academische vrijheid (deelvraag 4). In hoofdstuk 1 onderzoeken we het begrip academische vrijheid met behulp van literatuur-onderzoek en de geïdentificeerde *conceptuele behoeften* uit het veld. Wij bundelen vervolgens deze inzichten in een conceptueel raamwerk voor academische vrijheid (deelvraag 1). In hoofdstuk 2 gaan we dieper in op de specifieke monitorings-behoeften vanuit het veld. Dit helpt ons om in hoofdstuk 3 deelvraag 3 over ontbrekende indicatoren of data om academische vrijheid te meten te beant-woorden. In hoofdstuk 3 kijken we hoe bestaande monitoringsinstrumenten de verschillende conceptuele aspecten van academische vrijheid inzichtelijk maken, wat de methodologische beperkingen zijn en of ze tegemoetkomen aan de monitoringsbehoeften uit het veld. Hiervoor gebruiken we ook de informatie over de stand van academische vrijheid waar de organisaties uit het veld toegang toe hebben. Hieruit volgen inhoudelijke en methodologische kennislacunes over academische vrijheid in Nederland (deelvraag 2 en 3). Op basis van de vastgestelde kennislacunes presenteren we in hoofdstuk 4 een voorstel voor een aanvullend monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland (deelvraag 5). Tot slot eindigen we dit rapport met de conclusies in hoofdstuk 5.

In lijn met het verkennende karakter van dit rapport, is ons doel in de beantwoording van de deelvragen nadrukkelijk niet om één uitputtende definitie van academische vrijheid te geven of een toekomstige monitor tot in detail te schetsen. Wel bundelen we de uiteenlopende definities van academische vrijheid, waar een complete monitor, samen met specifieke monitoringsbehoeften, inhoudelijk rekening mee zou kunnen houden. We geven daarbij op verzoek van het ministerie van OCW aan welke mogelijkheden we zien om de voorstellen voor monitoring in te bedden binnen de onderzoeksinfrastructuur die op dit moment al bij het Rathenau Instituut beschikbaar is. Het Rathenau Instituut heeft immers als taak om inzicht te geven in de werking van het wetenschapssysteem en daarbij relevante informatie te verzamelen, te integreren en toegankelijk te maken. Daarom heeft het ministerie van OCW aan het Rathenau Instituut gevraagd om met voorstellen te komen hoe het Rathenau Instituut het kabinet, het parlement en de wetenschappelijke wereld kan informeren over de ontwikkeling van academische vrijheid in Nederland.

1 Wat is academische vrijheid?

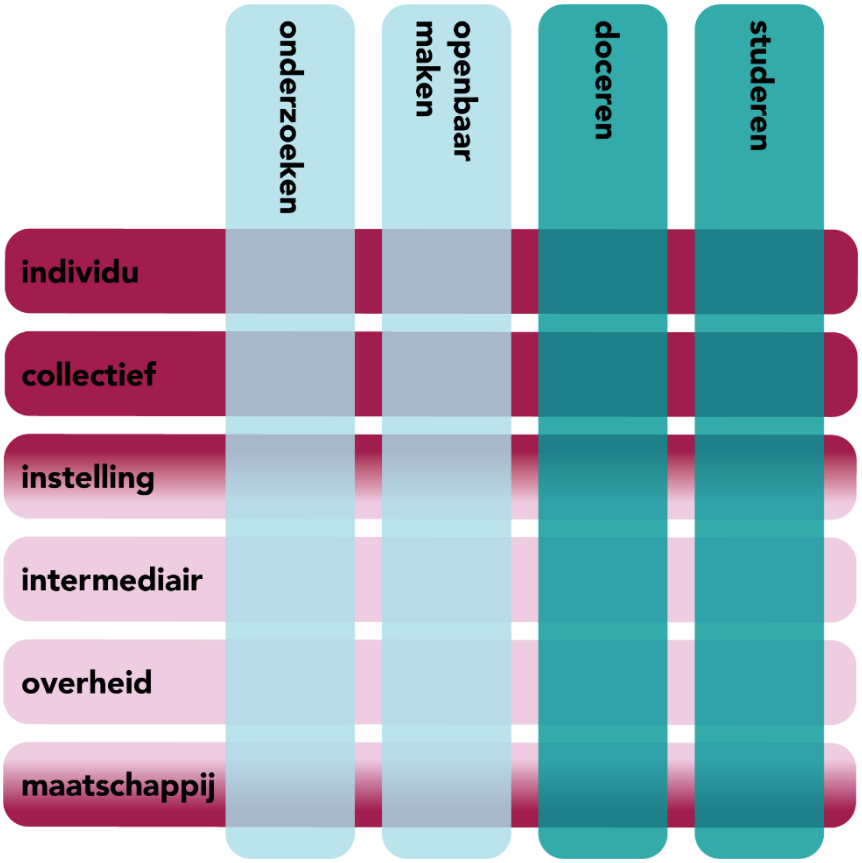
Uit onze literatuurstudie en inventarisatie in het veld blijkt dat er niet één definitie van academische vrijheid bestaat. We maken in hoofdstuk 1 een onderscheid tussen academische vrijheid als een vrijheid om te *beschermen* en academische vrijheid als een vrijheid om te *bevorderen*. Daarmee wordt duidelijk dat er meer lagen in het wetenschapssysteem bij academische vrijheid betrokken kunnen zijn dan enkel individuele wetenschappers. Ook verdelen we academische vrijheid in verschillende deelvrijheden. Door die verschillende lagen in het wetenschapssysteem en deelvrijheden te kruisen, ontstaat er een conceptueel raamwerk dat definities van academische vrijheid in de volle breedte laat zien én dat een praktisch instrument vormt om bestaande monitoringsinstrumenten mee te evalueren.

In het kort:

- Academische vrijheid is een veelzijdig begrip: er bestaan verschillende definities, waar verschillende aspecten onder geschaard worden en die verschillende mensen, groepen, en organisaties aangaan. We kiezen daarom niet één definitie, maar bieden een overzicht van de verschillende definities.
- Aangezien academische vrijheid vaak gedefinieerd wordt als recht, zijn juridische definities ons vertrekpunt. Juridische definities van academische vrijheid verschillen onderling.
- Academische vrijheid kun je definiëren als een vrijheid waarbij onderzoekers en docenten beschermd worden tegen invloeden van 'buiten'. Academische vrijheid kun je ook definiëren als een vrijheid die bevorderd moet worden door bepaalde voorwaarden te scheppen.
- Afhankelijk van of academische vrijheid beschermd of bevorderd zou moeten worden, zijn er meer, minder of andere mensen, groepen, en organisaties betrokken bij academische vrijheid. Daarom onderscheiden we zes lagen van het wetenschapssysteem waarbinnen academische vrijheid tot uiting kan komen: de individuele laag, de collectieve laag, de instellingslaag, de intermediaire laag, de overheidslaag en de maatschappelijke laag.
- Onder academische vrijheid kunnen ook verschillende deelvrijheden vallen. We onderscheiden hier onderzoeks-, openbaarmakings-, doceer- en studeervrijheid. Hoe je die deelvrijheden invult, hangt ook weer af van of je ze wil beschermen en/of bevorderen.
- In dit hoofdstuk introduceren wij een conceptueel raamwerk voor academische vrijheid waarin de vier deelvrijheiden en zes lagen terugkomen. Hierin worden de uiteenlopende definities van academische vrijheid samengevoegd tot een geheel waarin academische vrijheid in deelvrijheden binnen de lagen worden

uitgeoefend, gewaarborgd, of beide. Dit raamwerk biedt een grove maat om in de volgende hoofdstukken de inhoudelijke dekking van bestaande monitoringsinstrumenten te toetsen en kennislacunes te identificeren.

Figuur 1 Conceptueel raamwerk voor academische vrijheid

Conceptueel raamwerk voor academische vrijheid, met lagen (roze-rood) en deelvrijheden (blauw). Academische vrijheid wordt binnen de lagen uitgeoefend (rood), gewaarborgd (roze) of zowel uitgeoefend als gewaarborgd (roze-rood). Onderzoek en openbaar maken (lichtblauw) gaan vooral over onderzoek. Doceren en onderwijs (turquoise) gaan meer over onderwijs. Figuur: Rathenau Instituut

1.1 Academische vrijheid als een recht

Academische vrijheid wordt vaak gezien als een recht. Daarom zijn rechtsbronnen een logisch vertrekpunt voor een definitie van academische vrijheid.[13] Dat levert direct een probleem op: de juridische afbakening varieert per bron of een definitie

[13] De KNAW heeft in 2026 een adviesrapport geschreven over de juridische verankering van academische vrijheid (KNAW, 2026c). Hierin wordt de huidige verankering van academische vrijheid in internationale verdragen, het Europese Unie-recht, en de Nederlandse (grond)wet in meer detail besproken.

ontbreekt zelfs helemaal.[14] Een goed voorbeeld hiervan is het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten. Dit lijkt academische vrijheid te beschouwen als een *sociaal recht* (Van Gestel, 2021), waarbij staten 'verbinden […] de vrijheid te eerbiedigen die onontbeerlijk is voor het verrichten van wetenschappelijk onderzoek' (IVESCR, 1979).

Deze definitie ligt open voor interpretatie: het kan ook gaan om wetenschappelijke vrijheid (kader 1, op de volgende pagina). Daarom is academische vrijheid via deze weg niet duidelijk gedefinieerd en, daardoor, niet sterk beschermd. Soms wordt een beroep gedaan op andere internationale of Europese verdragen, over de vrijheid van meningsuiting, om academische vrijheid te waarborgen (KNAW, 2026c). Aangezien er belangrijke verschillen tussen deze vrijheden bestaan (kader 2 in hoofdstuk 1.4.2), is academische vrijheid ook op deze wijze onvoldoende beschermd (KNAW, 2026c).

Ook op nationaal niveau ontbreekt een duidelijke definitie van academische vrijheid (KNAW, 2026c). Academische vrijheid staat in Nederland niet in de grondwet en is dus geen *grondrecht*. In de Nederlandse wetscontext wordt academische vrijheid in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) expliciet, maar summier genoemd: 'Aan de instellingen voor hoger onderwijs en aan de academische ziekenhuizen wordt de academische vrijheid in acht genomen' (WHW, 2026).[15] Veel handvatten geven Nederlandse rechtsbronnen voor de betekenis van academische vrijheid dus niet.

Vaker wordt academische vrijheid ingevuld als een *professioneel recht*. Daarmee wordt academische vrijheid een recht dat verbonden is met het uitoefenen van het beroep van wetenschapper of aan de institutionele arbeidsrelatie (De Baets, 2020; KNAW, 2021; Stoker, et al., 2023; Universiteit Leiden, 2024; Verschaffel, 2020). Zo'n definitie komt niet uit formele rechtsbronnen, maar wordt geformuleerd door vooraanstaande organisaties dichtbij of uit de wetenschapspraktijk en berust deels op daarin gehanteerde gedragscodes en protocollen. Zo hanteert UNESCO in 1997 een definitie waarin *hoger onderwijspersoneel* academische vrijheid toekomt, 'dat wil zeggen, een recht, zonder beperking door voorgeschreven doctrine, op vrijheid van onderwijs en discussie, vrijheid in het doen van onderzoek en het delen en publiceren van resultaten daarvan, vrijheid om vrijuit hun mening te uiten over de

---

14 Een gebrek aan afbakening kan zich verschillend uiten. Een rechtsbron kan tekortschieten op verschillende manieren: inhoudelijk (bijvoorbeeld door een onduidelijke definitie van academische vrijheid), qua reikwijdte (bijvoorbeeld alleen geldig in relatie tot Europese Unie-rechtsbronnen) of wat betreft de aard (bijvoorbeeld wel of niet bindend) (KNAW, 2026c).

15 In een toelichting op de wet uit 1991 staat meer: 'De academische vrijheid is te kenschetsen als een recht dat ten nauwste samenhangt met de vrijheid van meningsvorming en meningsuiting en dat specifiek gericht is op de positie van de individuele docenten, onderzoekers en studenten. Zij hebben de vrijheid bij het geven van onderwijs, het verrichten van onderzoek, respectievelijk het ontvangen van onderwijs hun eigen wetenschappelijke inzichten te volgen en daarbij niet afhankelijk te zijn van bepaalde politieke, filosofische of wetenschapstheoretische opvattingen' (*Kamerstukken II, 21073, nr. 17*, 1991).

instelling of het systeem waarin zij werkzaam zijn, vrijheid van institutioneel censuur en vrijheid om deel te nemen aan professionele of vertegenwoordigende academische organen' (UNESCO, 1997).

Kader 1 Academische vrijheid en wetenschappelijke vrijheid

Academische vrijheid en wetenschappelijke vrijheid (of: vrijheid van wetenschap) worden soms onterecht als synoniemen gebruikt. Er is echter een duidelijk verschil in reikwijdte. Wetenschappelijke vrijheid is aan de ene kant breder, omdat het ál het wetenschappelijk onderzoek omvat (De Baets, 2020). Daarnaast is dit begrip ook smaller, omdat het uitsluitend over onderzoek gaat. Academische vrijheid daarentegen is specifiek gebonden aan academische instellingen, zoals universiteiten, hogescholen, en NWO- en KNAW-instellingen,[16] en omvat naast de vrijheid van onderzoek nadrukkelijk ook de vrijheid van onderwijs.

De KNAW definieert academische vrijheid in 2021 'als het beginsel dat *medewerkers aan wetenschappelijke instellingen* in vrijheid hun wetenschappelijk onderzoek kunnen doen, hun bevindingen naar buiten kunnen brengen en onderwijs kunnen geven. Deze vrijheid geldt voor: de keuze van te onderzoeken thema's, de keuze en toepassing van de eigen onderzoeksvragen en -methoden, de toegang tot informatiebronnen, het publiceren en delen van informatie via conferenties, lezingen en lidmaatschap van wetenschappelijke groepen, de keuze om samenwerking met wetenschappelijke partners aan te gaan, [en] de invulling van het wetenschappelijk onderwijs' (KNAW, 2021). In beide gevallen is academische vrijheid een recht verbonden met de functie van een medewerker aan een instelling. Tegelijkertijd verschillen ook deze definities onderling: de KNAW legt meer nadruk op het doen van onderzoek en UNESCO legt meer nadruk op het kunnen uiten van kritiek.

Bij een professioneel recht hoort ook een professionele *verantwoordelijkheid*.[17] Dit wordt ook benadrukt door verschillende organisaties uit het veld. Academische

---

16 Bij 'academisch' wordt vaak gedacht aan universiteiten. Vergelijkbaar onderzoek vindt echter ook plaats aan NWO- en KNAW-instellingen. Bovendien wordt er ook steeds meer onderzoek gedaan aan hogescholen. Daarom hebben al deze instellingen samen afspraken gemaakt over het doen van integer onderzoek. Aangezien daar een zekere vrijheid tegenover staat, is het logisch om deze verschillende instellingen te betrekken bij academische vrijheid. Hiermee sluiten we aan bij de hedendaagse ontwikkelingen in het Nederlandse wetenschapssysteem en bij hoe andere organisaties zich hiertoe verhouden (KNAW, 2021, 2026c). Waar nodig stippen we het in dit rapport wel aan als academische vrijheid verschillend bij de soorten instellingen tot uiting komt.

17 Dit wordt ook door verschillende typen organisaties nadrukkelijk genoemd in de inventarisatie.

vrijheid wordt daarmee begrensd en gewaarborgd door standaarden en normen, zoals vastgelegd in de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit (De Baets, 2020; KNAW, 2021, 2026c; KNAW, et al., 2026; Stoker, et al., 2023; Van Gestel, 2021). Dat roept echter nog steeds vragen op over de aard van en omgang met een professioneel recht. Is een professioneel recht een recht dat enkel beschermd moet worden? Of moet het ook bevorderd worden? En door, voor, of tegen wie eigenlijk? Komt academische vrijheid in dat geval niet alleen individuele academici, maar ook anderen toe, zoals instellingen? En hoe uit academische vrijheid zich in verschillende onderdelen van de wetenschapspraktijk?

1.2 Academische vrijheid waarborgen: beschermen en bevorderen

Academische vrijheid wordt in veel literatuur gedefinieerd in termen van onafhankelijkheid. Daarmee wordt academische vrijheid uitgelegd als de *afwezigheid van (ongewenste) inmenging in academische vrijheid* door politiek, bedrijven, en samenleving. Ook in de Nederlandse geschiedenis van het begrip academische vrijheid komt dit terug als een rode draad, eerst als de afwezigheid van kerkelijke bemoeienis, later met name als de afwezigheid van overheidssturing (bijlage 3). Een goed voorbeeld hiervan is de definitie van de KNAW: 'Om academische vrijheid te realiseren is het essentieel dat wetenschappers onafhankelijk hun onderwijs en onderzoek kunnen vormgeven en delen […]. Onafhankelijkheid is zodoende een voorwaarde voor academische vrijheid' (KNAW, 2021). Ook UNESCO benadrukt onafhankelijkheid in hun internationaal leidende aanbevelingen: wetenschappers moeten hun werk 'zonder beperking door voorgeschreven doctrine' en met 'bescherming tegen onterechte invloeden op hun onafhankelijke oordeel' kunnen doen (UNESCO, 1997). Door academische vrijheid te definiëren in termen van onafhankelijkheid, oftewel, als de afwezigheid van barrières, is het een *negatieve vrijheid* (Carter & Huseynli, 2026; Vega, 2020). Academische vrijheid is dan een (hoofdzakelijk) individueel uit te oefenen vrijheid die (door anderen) *beschermd* moet worden.[18]

[18] Een negatieve definitie hangt samen met het idee dat vrijheden apolitiek zijn (Carter & Huseynli, 2026): vrijheden zijn simpelweg een menselijk gegeven, die daarom niet beperkt, uitgebreid, of bevochten kan worden. Mensen of gemeenschappen kunnen hun vrijheid dan niet bewerkstelligen, zoals met actievoeren, en het is geen taak van de staat om vrijheid voor haar burgers te faciliteren, bijvoorbeeld met beleid of het beschikbaar stellen van financiële middelen. In het verlengde hiervan geldt dat de wetenschap in wezen apolitiek of neutraal is: laat haar met rust en zij corrigeert zichzelf (Vega, 2020). Met de afwezigheid van en/of bescherming tegen inmenging is de maatschappelijke verantwoordelijkheid van wetenschap als 'hoeder van vooruitgang' dan ook gewaarborgd.

Het is ook mogelijk om vrijheid *positief* te definiëren.[19] In dat geval ligt de focus op de *aanwezigheid* van structuren en condities die *academische vrijheid mogelijk maken* (Carter & Huseynli, 2026; Vega, 2020). Academische vrijheid is dan een (gezamenlijk) goed om te *bevorderen.* Het belang van bevordering wordt wel geïmpliceerd in de context die de KNAW-definitie uit 2021 biedt, waarbij aandacht wordt besteed aan verantwoordelijkheden van wetenschappers, instellingen, overheid, en samenleving voor academische vrijheid (KNAW, 2021). Vijf jaar later is de KNAW al explicieter en spreekt zij van 'positieve verplichtingen' van de overheid en kennisinstellingen (KNAW, 2026c).

Een voorbeeld hiervan is de verhouding tussen ongebonden en strategische financiële middelen. Met name de afgelopen vijftig jaar wordt het maatschappelijke en economische nut van onderzoek herkend (bijlage 3), met als gevolg dat de overheid wetenschappelijk onderzoek (en onderwijs) als publiek goed financiert. Zij stuurt daarmee in toenemende mate (via onderzoeksfinanciers) op maatschappelijke – met name, economische – waarde en beïnvloedt daarmee dus de inhoud van onderzoek (Van Lunteren, 2020). Parallel aan deze ontwikkeling klinkt daarom ook steeds nadrukkelijker de roep om voldoende ruimte te bewaren voor het doen van ongebonden onderzoek, zodat ook onderzoek waarbij de maatschappelijke waarde vooraf minder duidelijk is, kan blijven plaatsvinden (KNAW, 2021).[20] Een nadruk op het bevorderen van academische vrijheid kan bijvoorbeeld academici en instellingen ook helpen om proactief en anticiperend te werk te gaan, in plaats van louter defensief te reageren op, bijvoorbeeld, onwelgevallige beleidsmaatregelen (Van Lunteren, 2020).

Hoewel de meeste definities in de literatuur sturen op *bescherming* als waarborging van academische vrijheid, wordt tegenwoordig vaker beargumenteerd dat het essentieel is om academische vrijheid (ook) te *bevorderen* (Geuens, 2025; Van Lunteren, 2020; Vega, 2020; Verburgt & Duyvendak, 2023).[21,22] Het waarborgen van academische vrijheid in termen van bevorderen sluit ook aan bij de bevindingen vanuit onze inventarisatie, aangezien bij alle typen organisaties behoefte blijkt te

---

19 Zoals eerder genoemd, komt academische vrijheid in nationale rechtsbronnen weinig terug, zowel in negatieve als positieve zin. Dat kan wel: de vrijheid van onderwijs is in Nederlandse wetteksten met een negatieve en positieve component vastgelegd (KNAW, 2026c). De KNAW raadt aan dit ook voor academische vrijheid te doen.

20 Zorgen over de verdeling van ongebonden en strategisch onderzoek en budget komen ook naar voren in onze inventarisatie, en dat bij alle typen organisaties. Er lijkt wel een verschil te zitten in het vertrekpunt: organisaties voor de academische gemeenschap en instellingen neigen ernaar de verdeling *nu* als probleem te zien, terwijl andere organisaties het meer als *mogelijk* probleem lijken te zien.

21 In deze geest argumenteert ook Van Gestel dat de huidige wetsbescherming tekortschiet tegen de achteruitgang van academische vrijheid, veroorzaakt door onder andere tijdelijke contracten of de nadruk op valorisatie (Van Gestel, 2021).

22 In dit licht is vrijheid wel degelijk een politieke zaak. Wetenschap, en daarmee academische vrijheid, vindt niet plaats in een vacuüm, maar binnen afhankelijkheden met de samenleving, politiek, of bedrijven (KNAW, 2021; Vega, 2020). Het gaat er dus niet om óf afhankelijkheden voorkomen, maar op welke manier die verbondenheid genavigeerd kan worden.

zijn aan een definitie (en/of monitoring) van academische vrijheid waarin rekening wordt gehouden met subtiele vormen van druk en waarin aandacht is voor voorwaarden om academische vrijheid te kunnen uitoefenen (hoofdstuk 2.3).[23]

1.3 Lagen van academische vrijheid

Als academische vrijheid niet enkel beschermd, maar ook bevorderd zou moeten worden, zijn meer of andere mensen, groepen en organisaties betrokken bij academische vrijheid. Zij hebben dus ieder een plek nodig, waarbinnen zij academische vrijheid uitoefenen en/of waarborgen. Daarvoor onderscheiden we zes lagen in het wetenschapssysteem waarbinnen academische vrijheid tot uiting komt: de individuele laag, de collectieve laag, de instellingslaag, de intermediaire laag, de overheidslaag en de maatschappelijke laag. Met deze lagen kunnen we de gehele breedte van de definities in de literatuur en onze inventarisatie in het veld in beeld brengen. Bovendien vormen de lagen, samen met de deelvrijheden (paragraaf 1.4), een bruikbaar conceptueel raamwerk waarmee we de inhoudelijke dekking van academische vrijheid door bestaande monitoringsinstrumenten kunnen evalueren en dus kennislacunes kunnen identificeren (hoofdstuk 3).

In de volgende subparagrafen leggen we per laag uit hoe deze in de literatuur en vervolgens in de inventarisatie in het veld naar voren komt. We bespreken de verschillende lagen in volgorde van klein (individueel) naar groot (maatschappelijk). Deze volgorde betekent echter niet dat de lagen zich in de praktijk ook op die manier tot elkaar verhouden, of zelfs een strikt hiërarchische relatie hebben. Eerder vormen ze een complex web van onderlinge, wederzijdse relaties (figuur 2). Zo beïnvloedt de overheid vanuit de overheidslaag organisaties, groepen, en mensen in, respectievelijk, de instellingslaag, de collectieve laag en de individuele laag. Tegelijkertijd hebben onderzoekers en docenten invloed op burgers en anderen in de maatschappelijke laag: variërend van het bedenken van nieuwe medicijnen tot het aanzwengelen van het publieke denken over hoe we de maatschappij kunnen inrichten.

Wel kunnen we stellen dat sommige lagen zich meer of minder in het midden van het web bevinden, naar gelang daar academische vrijheid wordt uitgeoefend of gewaarborgd. Centraal in het web plaatsen we daarom lagen waarbinnen individuen en collectieven academische vrijheid uitoefenen en aan de buitenkant lagen waarbinnen intermediairs en de overheid academische vrijheid waarborgen.

---

[23] Terwijl vrijwel alle organisaties zich zorgen maken over of nieuwsgierig zijn naar subtiele vormen van druk op academische vrijheid, hanteren maar twee organisaties daarbij expliciet de term 'positieve vrijheid'. Dit verschil duidt erop dat het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid (nog) niet is ingebed in de discussie, terwijl daar wel een behoefte lijkt te zitten.

Daartussen onderscheiden we lagen waarbinnen instellingen en mensen, groepen en organisaties in de maatschappij beide rollen vervullen (figuur 2). Als we spreken van academische vrijheid uitoefenen, gaat het dus om mensen of groepen die academische vrijheid (en daarbij behorende verantwoordelijkheden) kan toekomen. Van waarborgen spreken we als groepen of organisaties die academische vrijheid doorgaans beschermen en/of bevorderen. Door falende, onvoldoende of afwezige waarborging, kan onevenredige druk ontstaan op het uitoefenen van academische vrijheid. Over de verdeling van deze rollen bestaat strikt genomen geen consensus, want dit hangt uiteindelijk af van welke definitie je over waarborging hanteert en welke lagen je in die definitie wel of niet meeneemt. Daarom stippen we in de onderstaande bespreking per laag aan welke rol(len) *in de regel* met die laag geassocieerd wordt.

1.3.1 De individuele laag

Binnen de individuele laag gaat het om de vrijheid van *academici* om wetenschappelijk onderzoek te doen, te delen, en onderwijs te geven (KNAW, 2021; UNESCO, 2017). Academici oefenen academische vrijheid dus uit. Onder individuele academici vallen naast *onderzoekers* en *docenten* ook *studenten* of *ondersteunend personeel*, al dan niet in zoverre zij deelnemen aan het onderzoeks- en onderwijsproces (KNAW, 2026c; Stoker, et al., 2023; UNESCO, 2017; Universiteit Leiden, 2024). Academici moeten zich kritisch kunnen verhouden tot elkaar, maar bijvoorbeeld ook tot de instelling waar ze werkzaam zijn (KNAW, 2026c). Tegelijkertijd moeten zij hun onafhankelijkheid kunnen uitoefenen (zie ook paragraaf 1.4), zodat zij in kunnen staan voor de integriteit van hun onderzoek als zij dit delen met andere academici en de maatschappij (KNAW, 2026c; Stahl, 2025).

Uit onze inventarisatie in het veld blijkt dat de meeste organisaties academische vrijheid koppelen aan onderzoekers en, in mindere mate, aan docenten. Daarnaast benoemen sommige organisaties dat studenten duidelijker onderdeel zouden moeten zijn van de definitie van academische vrijheid. Studenten worden immers veelvuldig genoemd in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek en werden in de toelichting naast docenten en onderzoekers expliciet genoemd als rechthebbenden van academische vrijheid (*Kamerstukken II, 21073, nr. 17*, 1991; WHW, 2026). Studenten zouden vrij moeten zijn om te leren, onafhankelijk van 'politieke, filosofische of wetenschapstheoretische standpunten' (*Kamerstukken II, 21073, nr. 17*, 1991; Van Lunteren, 2020).

Figuur 2 Verschillende lagen van het wetenschapssysteem

Verschillende lagen van het wetenschapssysteem, met lagen waarbinnen academische vrijheid wordt uitgeoefend (rood), waarbinnen academische vrijheid wordt gewaarborgd (roze) en waarbinnen beide rollen samenkomen (roze-rood). De lagen zijn verbonden via deelvrijheden (blauw). Figuur: Rathenau Instituut

1.3.2 De collectieve laag

Binnen de collectieve laag oefent de *academische gemeenschap*, in verschillende samenstellingen, academische vrijheid in de regel uit. Denk aan zelfregulering door middel van peerreview, het hebben van inspraak in het vormgeven van de wetenschapspraktijk of het handhaven van een veilige leeromgeving (KNAW, 2021; Stahl, 2025; Stoker, et al., 2023). Onder de collectieve laag vallen *groepen* academici zoals – maar niet uitsluitend – onderzoeksgroepen, onderwijscommissies, (internationale) samenwerkingsverbanden of consortia, docenten van een

opleiding, studieverenigingen, reviewcommissies, medezeggenschapsraden, en professionele verenigingen zoals vakbonden (KNAW, 2021; UNESCO, 2017).

Ook in de inventarisatie in het veld worden verschillende thema's in de collectieve sfeer genoemd, waarmee het veld dus ook een collectieve laag impliceert. Voorbeelden van deze thema's zijn internationale samenwerking, open debat, sociale veiligheid of diversiteit en inclusie, vanwaaruit volgens het veld druk kan worden uitgeoefend in de individuele laag, mogelijk met zelfcensuur tot gevolg.

1.3.3 De instellingslaag

Binnen deze laag maken kennisinstellingen onderwijs en onderzoek mogelijk: ze verdelen (overheids)middelen, beheren (digitale) onderzoeksfaciliteiten, leiden onderzoekers op, faciliteren ethische controlemechanismen, ondersteunen (inter)nationale samenwerking en maken zelfbestuur voor academici en de academische gemeenschap mogelijk (KNAW, 2021, 2026c; Stahl, 2025; UNESCO, 2017; Van Gestel, 2021). In de praktijk gaat het dan bijvoorbeeld om de besturen, raden, decanen, en onderwijsdirecteuren van kennisinstellingen zoals hogescholen, universiteiten, umc's en onderzoeksinstellingen van de KNAW en NWO (KNAW, 2021, 2026c). Instellingen moeten dit onafhankelijk van politieke, ideologische of commerciële beïnvloeding kunnen doen (KNAW, 2026c). Dit wordt vaak uitgedrukt als *instellingsautonomie*.

Kennisinstellingen worden in de inventarisatie uit het veld door bijna alle typen organisaties benoemd, vaak ook met een verwijzing naar instellingsautonomie. Tegelijkertijd noemt het veld het onderzoeks- en onderwijsbeleid van kennisinstellingen als een mogelijke bron van druk op de individuele en de collectieve lagen.

Instellingsautonomie heeft daarmee als het ware twee gezichten. Enerzijds zorgt instellingsautonomie voor de onafhankelijkheid van instellingen en dus, uiteindelijk, voor de onafhankelijkheid van de academische gemeenschap en academici zelf. Dit hangt samen met het *beschermen* van academici tegen invloeden van 'buitenaf'. Anderzijds kunnen instellingen in de naam van diezelfde autonomie een bron van druk vormen op de academische gemeenschap en academici. De manier waarop instellingen hun financiële middelen, personeel, en bestuur inrichten bepaalt immers mede hoe academici hun werk kunnen uitvoeren (KNAW, 2021).

Wie beschermt academici nu? Hier wordt het nuttig om te spreken van het bevorderen van het werk van academici. Om academische vrijheid te kunnen beschermen en bevorderen, komt instellingen dus ook in zekere zin academische

vrijheid toe. Dat wil zeggen, om academische vrijheid te waarborgen, oefenen instellingen ook academische vrijheid uit. Kennisinstellingen combineren dus twee rollen in het web van lagen (figuur 2).

1.3.4 De intermediaire laag

Binnen deze laag vallen, onder andere, zelfstandige bestuursorganen die overheidstaken op het gebied van wetenschap uitvoeren en daarmee academische vrijheid waarborgen (KNAW, 2021). Voorbeelden hiervan zijn wetenschaps-financiers (NWO, ZonMw en Regieorgaan SIA) of kwaliteitszorgorganen (NVAO). Adviesraden (AWTI, WRR) zijn geen zelfstandige bestuursorganen, maar spelen ook een belangrijk rol in de vertaalslag van wetenschap naar overheid. Deze nationale intermediairs kennen vaak ook een internationale variant, zoals het Directoraat-generaal Onderzoek en Innovatie van de Europese commissie dat verantwoordelijk is voor het onderzoeksfinancieringsprogramma Horizon Europe. Intermediairs worden in de verdere literatuur zelden concreet of apart genoemd, maar komen wel terug als het gaat om, met name, de (ervaren) druk van financiering op academische vrijheid (Geuens, 2025; KNAW, 2021, 2025).

Ditzelfde beeld komt naar voren in de inventarisatie uit het veld. Alle typen organisaties in het veld noemen aspecten van academische vrijheid binnen de intermediaire sfeer als bron van druk, met name door de verdeling tussen ongebonden en strategisch onderzoeksbudget en de voorwaarden voor financiering.

1.3.5 De overheidslaag

Binnen deze laag waarborgt, hoofdzakelijk, het ministerie van OCW academische vrijheid. Het ministerie van OCW maakt wetenschapsbeleid (KNAW, 2021). Dit vloeit enerzijds uit in wetten, waarmee bijvoorbeeld de doelen en de zelfstandigheid van instellingen zijn vastgelegd, en anderzijds in financiering(sbeleid), waarbij de Rijksoverheid grote invloed heeft op de verdeling van ongebonden en strategische middelen door intermediairs (Geuens, 2025; KNAW, 2015, 2021, 2026a; UNESCO, 2017). Andere ministeries, maar ook internationale overheden (de Europese Commissie) en lokale overheden (gemeenten), kunnen een rol spelen in het waarborgen van academische vrijheid. Daarnaast hebben overheden ook directer invloed op individuele academici: ze beschermen bijvoorbeeld het auteursrecht, maken beleid op carrièreperspectieven, en bepalen bestuursstructuren aan instellingen (KNAW, 2021; UNESCO, 2017) (zie ook bijlage 1). Tot slot hebben overheden ook een verantwoordelijkheid in het faciliteren van het publieke karakter

van de wetenschap, bijvoorbeeld via het aanmoedigen van een publiek debat over wetenschap en *open science* (UNESCO, 2017).

Uit de inventarisatie in het veld komt de overheidslaag vooral naar voren als een bron van druk op met name de instellingslaag en intermediaire laag. Zo noemen verschillende typen organisaties overheidsafspraken waaraan kennisinstellingen moeten voldoen, zoals het beperken en controleren van internationale samenwerkingen om de kennisveiligheid van Nederland te waarborgen. Ook wordt de afstemming van ongebonden en strategische middelen deels bepaald door (kennisagenda's van) de overheden en beïnvloedt wetenschapsbeleid van overheden, zoals afspraken over *open access*, de voorwaarden van financiering.

1.3.6 De maatschappelijke laag

De maatschappelijke laag omvat een heterogene groep, waaronder burgers, burgerbewegingen, belangenorganisaties, politici, politieke partijen, journalisten, verschillende soorten media, rechtbanken, niet-academische kennisorganisaties en bedrijven.[24] Zij zouden toegang moeten hebben tot publiek gefinancierde wetenschap aan hogeronderwijs- en kennisinstellingen, bijvoorbeeld via *open access* publiceren of burgerwetenschap (KNAW, 2021; UNESCO, 2017). Publiek gefinancierde wetenschap is daarnaast regelmatig onderwerp van het politieke en publieke debat (KNAW, 2026c).

De maatschappelijke verantwoordelijkheid die hoort bij publiek gefinancierde wetenschap wordt in de inventarisatie onder partijen uit het veld vaak erkend, maar ook als een potentiële bron van druk gesignaleerd. Daarnaast benoemen organisaties zelfcensuur als mogelijk gevolg van (on)veiligheid in het publieke en politieke debat. De maatschappelijke laag komt dus ook terug in de inventarisatie. De tweeledigheid die naar voren kwam bij de instellingslaag, zien we ook hier terug. Enerzijds is de maatschappij een potentiële bron van druk, anderzijds komt academische vrijheid ook de maatschappij toe, in de zin dat zij een zeker recht heeft op (toegang tot) een goed functionerende wetenschap. Met andere woorden, de maatschappelijke laag oefent academische vrijheid uit en waarborgt academische vrijheid.

[24] Aangezien de overheid grotendeels verantwoordelijk is voor het faciliteren van deze groepen en mensen, kan zij ook gezien worden als onderdeel van de maatschappij. Tegelijkertijd heeft de overheid ook een specifieke, eigen rol binnen het wetenschapssysteem en academische vrijheid. Daarom zien we de overheid in dit rapport als een aparte laag.

1.4 Deelvrijheden van academische vrijheid

Op basis van literatuuronderzoek en onze inventarisatie onder partijen uit het veld onderscheiden we vier deelvrijheden, namelijk: *onderzoeks-, openbaarmakings-*, *doceer- en studeervrijheid*. De eerste twee deelvrijheden raken meer aan onderzoek, de laatste twee meer aan onderwijs.

In lijn met academische vrijheid zelf en de lagen in paragraaf 1.3, worden de vier deelvrijheden doorgaans beschreven als een (professioneel) recht dat met name individuele en, in zekere zin, groepen academici toekomt en gepaard gaat met verantwoordelijkheden (De Baets, 2020; KNAW, 2021; Verschaffel, 2020). Daarom noemen we hieronder per deelvrijheid hoe het uitoefenen van die deelvrijheid eruitziet in de individuele en collectieve laag. Daarna beschrijven we ter illustratie een aantal waarborgingsmechanismen voor de desbetreffende deelvrijheid in de andere lagen, en dus zowel van het recht als van de verantwoordelijkheden. Bij het uitoefenen en waarborgen van academische vrijheid kunnen knelpunten ontstaan (zie paragraaf 2.3, 2.4, en 3.2), die aanknopingspunten kunnen vormen voor indicatoren in (toekomstige) monitoring.

1.4.1 Onderzoeksvrijheid

De eerste deelvrijheid, onderzoeksvrijheid, wordt in de literatuur het meest genoemd. Zo staat onderzoeksvrijheid centraal in de KNAW-definitie en besteedt de UNESCO er aandacht aan (KNAW, 2021, 2026c; UNESCO, 1997). Ook anderen verwijzen naar deze definities of gaan zelf op deze deelvrijheid in (Geuens, 2025; Stahl, 2025; Van Gestel, 2021; Verburgt & Duyvendak, 2023). Tot slot benoemen alle typen organisaties onderzoeksvrijheid als onderdeel van de definitie van academische vrijheid in onze inventarisatie. Daarom onderscheiden we onderzoeksvrijheid als een onderdeel van academische vrijheid.

Uitoefenen van onderzoeksvrijheid
Onderzoeksvrijheid gaat om de vrijheid van onderzoekers om zelf hun onderzoeksthema's, -vragen, -methoden en -partners te kiezen (KNAW, 2021, 2026c). Dit gaat dus bijvoorbeeld ook over samenwerking in groepen. Hier staat tegenover dat onderzoekers verantwoordelijk zijn voor de *kwaliteit* en het integer uitvoeren van hun onderzoek door gebruik te maken van een zorgvuldige argumentatie en bewijsvoering, ook in groepsverband door middel van peerreview (KNAW, 2021).

Waarborgen van onderzoeksvrijheid
Het uitoefenen van onderzoeksvrijheid wordt op veel manieren gewaarborgd en soms ook beperkt. Instellingen ondersteunen (groepen) academici bij het bewaken van hun onderzoeksvrijheid middels – onder andere – beleid rondom samenwerkingen en sociale veiligheid en middels ondersteuning bij het indienen van een aanvraag voor onderzoeksfinanciering (KNAW, 2021). Instellingen zijn ook verantwoordelijk voor onderzoeksbeleid dat aansluit bij (inter)nationaal wetenschapsbeleid, de arbeidsomstandigheden, waaronder het type aanstelling maar ook het bieden van een fysieke en digitale onderzoeksomgeving, en zij beoordelen onderzoekers op hun functioneren (KNAW, 2021, 2026c; Stahl, 2025; Van Gestel, 2021). Omgekeerd hebben onderzoekers inspraak op onderzoeksbeleid en arbeidsomstandigheden via bijvoorbeeld medezeggenschapsraden (Van Lunteren, 2020), gefaciliteerd door instellingen (KNAW, 2026c). Instellingen faciliteren dit, bijvoorbeeld via hun commissies wetenschappelijke integriteit (CWI), (hun lidmaatschap bij) het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), en de zesjaarlijkse evaluaties (volgens het *Strategy Evaluation Protocol,* SEP). De overheid heeft die verantwoordelijkheid bij instellingen belegd (KNAW, 2021; Van Lunteren, 2020).

Daarnaast wordt wetenschappelijk onderzoek via verschillende wegen gefinancierd. De financiering komt grotendeels vanuit de overheid (KNAW, 2026c). De eerste geldstroom loopt van de overheid naar instellingen, die het geld verdelen tussen onderzoek, onderwijs, en ondersteuning, al dan niet gedelegeerd aan faculteiten of instituten binnen de instellingen (KNAW, 2015, 2021; Van Lunteren, 2020). De tweede geldstroom loopt van de overheid via intermediaire organisaties naar academici werkzaam aan instellingen, die deze middelen in competitie kunnen verkrijgen (KNAW, 2015, 2021; Van Lunteren, 2020). Deze intermediaire organisaties, zoals NWO en Regieorgaan SIA, verdelen dit geld tussen ongebonden en strategisch onderzoek. De overheid heeft wettelijke kaders waarbinnen de eerste en tweede geldstroom worden georganiseerd (Wet NWO, 2024; WHW, 2026). Middelen uit de derde geldstroom bestaan uit projectsubsidies en financiering voor specifieke opdrachten. Deze zijn bijvoorbeeld afkomstig van Europese programma's als Horizon Europe of van maatschappelijk organisaties zoals bedrijven.

1.4.2 Openbaarmakingsvrijheid

Openbaarmakingsvrijheid is misschien een verrassende deelvrijheid, omdat deze makkelijk gezien kan worden als onderdeel van of voorwaarde voor andere deelvrijheiden, met name onderzoeksvrijheid. Tegelijkertijd benoemt de KNAW verschillende aspecten van openbaarmakingsvrijheid expliciet in haar definitie (de

toegang tot bronnen, het publiceren en delen van informatie), net als UNESCO (het delen en publiceren van onderzoeksresultaten, vrijuit een mening kunnen uiten over de instelling of het systeem waarin een academicus werkt) (KNAW, 2021; UNESCO, 1997). Bovendien noemen belangenbehartigers van de academische gemeenschap, belangenbehartigers van instellingen en enkele intermediaire organisaties het belang van openbaarmakingsvrijheid. Om deze redenen includeren we hier openbaarmakingsvrijheid.

Uitoefenen van openbaarmakingsvrijheid

Openbaarmakingsvrijheid gaat over het delen van wetenschappelijke kennis. Dat betekent dat onderzoekers hun onderzoeksresultaten toegankelijk moeten kunnen maken voor elkaar, via tijdschriften of conferenties, en voor de politiek en maatschappij (KNAW, 2021, 2026c; UNESCO, 1997, 2017). Openbaarmakings-vrijheid gaat ook over het openlijk kunnen uiten van kritiek op de instellingen waaraan onderzoekers werkzaam zijn of het systeem waarbinnen zij werkzaam zijn (Geuens, 2025; KNAW, 2026c, 2026b; UNESCO, 1997). Beide aspecten van openbaarmakingsvrijheid hebben niet alleen een individueel, maar ook collectief karakter, denk aan conferenties om kennis te delen of vakbonden om problemen aan te kaarten (KNAW, 2021). Hier staat tegenover dat (groepen) academici ervoor in kunnen staan dat de kennis die zij delen van goede kwaliteit is en dat zij zorgvuldig omgaan met het bewaken van de grens tussen het delen van wetenschappelijke kennis of hun professionele mening en hun persoonlijke mening (KNAW, 2021, 2025). Hierdoor raakt openbaarmakingsvrijheid aan de vrijheid van meningsuiting (zie ook kader 2, hierna).

Waarborgen van openbaarmakingsvrijheid

Het uitoefenen van openbaarmakingsvrijheid wordt in meerdere lagen gewaarborgd. Zo worden aan en door instellingen publieke interacties, bijvoorbeeld via wetenschapscafés, podcastafleveringen of bijeenkomsten georganiseerd. Door instellingen wordt een digitale infrastructuur verzorgd waarop kennis toegankelijk gemaakt kan worden voor onderzoekers onderling (Stahl, 2025). Instellingen zijn tevens verantwoordelijk voor beleid rondom *open science* en het maken van goede afspraken over de toegankelijkheid van resultaten bij publiek-private samenwer-kingen of bij kennisvalorisatie (KNAW, 2021). Financiers hebben in de intermediaire laag vaak voorwaarden voor (*open access*) publiceren bij hun beurzen, en uitgevers hebben als maatschappelijke organisaties een grote rol in het faciliteren van wetenschappelijke publicaties. De overheid waarborgt tot slot de openbaarmakingsvrijheid via het auteurs- en het octrooirecht.

Kader 2 Academische vrijheid en vrijheid van meningsuiting

Academische vrijheid en de vrijheid van meningsuiting raken elkaar en verschillen tegelijkertijd wezenlijk. Net als wetenschappelijke vrijheid, verschilt de vrijheid van meningsuiting in reikwijdte van academische vrijheid (KNAW, 2026b). Enerzijds is de vrijheid van meningsuiting breder: het is een grondrecht voor alle burgers. Academische vrijheid is verbonden aan de academische setting en gerelateerd aan uitingen gedaan met wetenschappelijk expertise en gebaseerd op wetenschappelijke maatstaven. Anderzijds is de vrijheid van meningsuiting smaller: ze geldt alleen voor uitingen van individuen, en niet, zoals academische vrijheid, voor handelingen en in zekere mate voor andere lagen uit het wetenschapssysteem zoals het collectief of het instituut. Dit conceptuele onderscheid betekent overigens dat er in de praktijk een grijs gebied kan ontstaan, bijvoorbeeld tussen ontopic en offtopic speech. Zie voor een uitgebreide bespreking het KNAW-adviesrapport *Vrijheid van meningsuiting in de wetenschappelijke sector* (KNAW, 2026b).

1.4.3 Doceervrijheid

Ook *doceervrijheid* valt binnen de definitie van academische vrijheid van de KNAW, UNESCO en andere auteurs, zij het wat minder centraal dan onderzoeksvrijheid (Geuens, 2025; KNAW, 2021, 2026c; Stahl, 2025; Van Berkel, 2020; Van Gestel, 2021; Verburgt & Duyvendak, 2023). In onze inventarisatie onder partijen uit het veld wordt doceervrijheid ook benoemd. Samengenomen scharen we daarom doceervrijheid wel onder academische vrijheid.

Uitoefenen van doceervrijheid
Doceervrijheid houdt in dat docenten hun onderwijs vrij vorm kunnen geven, zowel qua inhoud als qua methode (KNAW, 2026c; UNESCO, 1997). Daartegenover staat dat zij verantwoordelijk zijn voor de kwaliteit van het onderwijs. Zij zijn er, samen met studenten, voor verantwoordelijk dat het onderwijs aansluit bij de staat van wetenschappelijke kennis. Ook zijn zij verantwoordelijk voor een vrije, maar veilige en respectvolle discussie in de klas of collegezaal (KNAW, 2021). Dit recht en de bijbehorende verantwoordelijkheid om de kwaliteit van het onderwijs te waarborgen gebeurt ook in de collectieve laag: docenten hebben gezamenlijk inspraak op hun arbeidsomstandigheden en curricula via bijvoorbeeld medezeggenschapsraden, opleidingscommissies en visitatiecommissies (De Baets, 2020; KNAW, 2026c).

Waarborgen van doceervrijheid
Het uitoefenen van doceervrijheid wordt op meerdere manieren gewaarborgd en tegelijkertijd beperkt. Instellingen zijn verantwoordelijk voor de arbeidsomstandigheden van docenten, bijvoorbeeld wanneer het gaat om het type aanstelling en om het faciliteren van fysieke en digitale leeromgevingen zoals collegezalen, bibliotheken en digitale lesplatformen. Daarnaast beoordelen zij docenten op de onderwijskwaliteit en hun functioneren en zetten zij de grote lijnen van het onderwijs binnen de faculteiten uit (Van Lunteren, 2020). De beoordeling van de onderwijskwaliteit vindt ook in de collectieve laag plaats, namelijk door de academische gemeenschap (andere docenten en in zekere mate ook studenten) op basis van peerreview binnen visitatiecommissies (De Baets, 2020). Instellingen begeleiden en faciliteren dit proces. Instellingen worden hiervoor ter verantwoording gehouden door de overheid, bijvoorbeeld met prestatieafspraken, en de overheid maakt het hoger onderwijs mogelijk met financiering (uit de eerste en tweede geldstroom) en wettelijke borging (Van Lunteren, 2020; WHW, 2026).

1.4.4 Studeervrijheid

Tot slot wordt *studeervrijheid* niet expliciet genoemd in de definities van de KNAW (in 2021) en UNESCO (KNAW, 2021; UNESCO, 1997). Recentelijk wordt studeervrijheid in de literatuur echter wel weer verbonden met academische vrijheid (Geuens, 2025; KNAW, 2026c; Stahl, 2025; Stoker, et al., 2023; Universiteit Leiden, 2024). Ook in onze inventarisatie noemen een aantal organisaties dat studenten expliciet onderdeel zouden moeten zijn van de definitie van academische vrijheid. Daarom onderscheiden we in dit rapport studeervrijheid als onderdeel van academische vrijheid.

Uitoefenen van studeervrijheid
Onder studeervrijheid valt het recht van studenten op kwalitatief hoogstaand onderwijs met een vrije discussie (gevrijwaard van indoctrinatie), een sociaal veilig leerklimaat, onpartijdige beoordeling en inspraak op curricula (KNAW, 2025, 2026c; Stoker, et al., 2023; Van Lunteren, 2020). Daar staat tegenover dat studenten, in mindere mate dan docenten, medeverantwoordelijk zijn voor een vrije discussie en voor het waarborgen van de sociale veiligheid in de les (KNAW, 2025). Het recht op studeervrijheid en (beperkte) verantwoordelijkheid voor het onderwijs uit zich ook in de collectieve laag. De kwaliteit van het onderwijs, vrije discussie en een sociaal veilig werkklimaat wordt in de les gedragen door docenten, die studenten naast kennis en vaardigheden ook een kritische houding aanleren waarin zelfreflectie en openheid voor andere zienswijzen onderdeel zijn (KNAW, 2025). Verder hebben studenten collectief inspraak via medezeggenschapscommissies, studentenraden

en opleidingscommissies en zijn zij daarnaast betrokken bij het beoordelen van docenten.

Waarborging van studeervrijheid, kwaliteit van het onderwijs en sociale veiligheid

Waarborging van het recht op studeervrijheid en van de daarbij horende verantwoordelijkheid van studenten vindt binnen meerdere lagen plaats. Instellingen zijn (eind)verantwoordelijk voor (het adequaat financieren van) de kwaliteit van de lessen, de fysieke en digitale leeromgeving en de studenten-ondersteuning, bijvoorbeeld via een studieadviseur. Bij de overheid kunnen studenten aanspraak maken op (prestatie)beurzen en/of leningen om hun studie en reis via openbaar vervoer mogelijk te maken. De overheid stelt hierbij voorwaarden, bijvoorbeeld met een beperkte leenduur, het vaststellen van de rente, of het verplichten van het behalen van een diploma om een lening omgezet te krijgen naar een beurs. De overheid draagt via de eerste geldstroom en met wettelijke borging bij aan het hoger onderwijs.

2 Monitoringsbehoeften van organisaties

In hoofdstuk 2 brengen we in kaart welke monitoringsbehoeften er zijn in het veld. We hebben een vragenlijst uitgezet onder vertegenwoordigers van diverse Nederlandse onderzoeksinstellingen, de academische gemeenschap, onderzoeksfinanciers, adviesraden en het ministerie van OCW. Zij gaven onder andere antwoord op de vraag aan welke aanvullende informatie zij over de stand van (aspecten van) academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem behoefte hebben. Die monitoringsbehoeften zetten we in dit hoofdstuk op een rij.

In het kort:

- Het veld heeft behoefte aan periodiek inzicht in deelaspecten van academische vrijheid in Nederland.
- Deelaspecten moeten volgens de respondenten afzonderlijk zichtbaar blijven, zonder dat er toegewerkt wordt naar één algemeen oordeel of rapportcijfer.
- Daarnaast zijn er specifieke aandachtspunten waarvoor monitoringsbehoeften bestaan: de relatie tussen academische vrijheid en bestaand (instellings)beleid, bronnen van druk waartegen academische vrijheid mogelijk beter beschermd kan worden en waarborgingsmechanismen die academische vrijheid (nu onvoldoende) kunnen bevorderen.
- Een deel van deze aspecten wordt al onderzocht, maar nog onvoldoende in verband gebracht met academische vrijheid.
- Verder bestaat er de wens om inzichten – waar mogelijk – uit te splitsen naar gender, discipline, type instelling, loopbaanfasen en contractvorm, om kwetsbare groepen te kunnen identificeren.
- Tot slot is er behoefte om expliciet rekening te houden met praktijkgericht onderzoek aan de hogescholen.

2.1 Algemene behoeften rondom monitoring van academische vrijheid

Meer dan de helft van de uitgevraagde organisaties geeft aan behoefte te hebben aan inzicht in de staat van academische vrijheid op landelijk niveau. In dit rapport

gericht op monitoring vertalen we welke implicaties deze behoeften hebben voor monitoring. Daarom spreken we van monitoringsbehoeften.[25]

Qua monitoringsbehoeften onderstrepen organisaties de wens om de verschillende deelaspecten van academische vrijheid niet samen te vatten in één algemeen oordeel of rapportcijfer. De respondenten geven aan dat zij het belangrijk vinden dat gegevens waar mogelijk worden uitgesplitst naar gender, discipline, type instelling, loopbaanfase en contractvorm, om kwetsbare groepen te kunnen identificeren. Ook vragen verschillende organisaties expliciet aandacht voor het praktijkgericht onderzoek aan, met name, hogescholen. Onderzoek aan hogescholen verschilt van onderzoek aan universiteiten. Mogelijk zorgt dit ook voor een verschil in de benadering van academische vrijheid. Bestaande onderzoeken richten zich volgens het veld echter vooral op (medewerkers aan of de context van) universiteiten.[26] Het is daarom waardevol om praktijkgericht onderzoek mee te nemen bij het monitoren van academische vrijheid.

De organisaties doen vervolgens ook suggesties voor aandachtspunten en indicatoren die een rol zouden moeten hebben in een periodieke monitor. Deze worden hieronder per aandachtspunt uitgewerkt.

2.2 Inzicht in academische vrijheid in relatie tot bestaand beleid

Met een periodiek monitoringsinstrument zou het veld graag meer inzicht willen krijgen in de relatie en potentiële spanningen tussen *academische vrijheid en bestaand beleid*. Respondenten noemen hierbij diverse beleidspunten, waaronder sociale veiligheid, diversiteit en inclusie, Erkennen en waarderen, wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid, (inter)nationale samenwerkingen, en *open access* publiceren. Ook wordt in toenemende mate beleid geschreven rondom kunstmatige intelligentie. Organisaties geven aan doorgaans aan te sluiten op nationaal of internationaal beleid rondom deze punten, zonder dat onderzocht is in hoeverre dit mogelijk op gespannen voet staat met academische vrijheid.

---

25 In onze inventarisatie hebben we gevraagd aan welke (aanvullende) informatie over de stand van (aspecten van) academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem er in de organisatie behoefte is. We hebben dus niet gevraagd naar monitoringsbehoeften. Desalniettemin noemde de helft van de respondenten die aangaf behoefte te hebben aan inzicht in de staat van academische vrijheid op landelijk niveau uit zichzelf ook de behoefte aan een periodiek monitoringsinstrument. Met onze vertaling sluiten we dus ook aan bij het veld.

26 Organisaties geven aan dat het behulpzaam is inzicht te krijgen in welke aspecten van academische vrijheid relevant zijn voor de verschillende typen instellingen, waaronder hogescholen, publieke kennisorganisaties, onderzoeksinstellingen, algemene ziekenhuizen en private en maatschappelijke onderzoeksorganisaties en zelfstandig onderzoekers.

Ook bij hogescholen bestaat deze behoefte, maar net op een andere wijze. Academische vrijheid blijkt binnen het praktijkgericht onderzoek nog geen breed gedragen onderwerp, maar wel in toenemende mate belangrijk te zijn. De onderliggende norm van academische vrijheid is aanwezig, besloten in bestaande beleidskaders voor onder meer wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid, publicatiebeleid en externe samenwerking. Het is waardevol om te weten in hoeverre deze bestaande kaders voldoende bescherming bieden en of afzonderlijk beleid op academische vrijheid wenselijk is of juist tot overlap en administratieve lasten leidt.

2.3 Bronnen van druk

Verschillende respondenten benadrukken dat bronnen en mate van ervaren druk op academische vrijheid aandacht verdienen binnen een monitoringsinstrument. Als mogelijke bronnen van druk worden politiek, overheid, besturen, leidinggevenden, financiers, bedrijven, collega's, studenten, maatschappelijke organisaties, (sociale) media, buitenlandse actoren en de publieke opinie genoemd. Daarnaast wordt voorgesteld om onderscheid te maken tussen verschillende vormen waarin druk tot uiting kan komen, zoals fysieke en online bedreiging, juridische druk, censuur, het tegenhouden van publicaties, benadeling bij contractverlenging of promotie en het intrekken van financiering of samenwerking. Het is, tot slot, volgens de respondenten belangrijk om de gevolgen van druk voor onderzoek, onderwijs, publieke deelname, en loopbanen in kaart te brengen en te volgen in de tijd.

2.4 Voorwaarden om academische vrijheid te kunnen uitoefenen

Tot slot zijn er verschillende voorwaarden voor het uitoefenen van academische vrijheid. Deze gaan vooral over de omstandigheden waaronder onderzoekers en docenten hun werk uitvoeren. Relevante voorwaarden die door de verschillende organisaties genoemd worden, zijn onder andere de verhouding tussen vaste en tijdelijke contracten, (ervaren) werkdruk, beschikbare onderzoekstijd, toegang tot financiering, faciliteiten rondom data- en onderzoeksinfrastructuur, internationale mobiliteit, en ruimte voor samenwerking. Organisaties noemen als voorwaarde ook de wijze waarop instellingen hun wetenschappers ondersteunen en beschermen wanneer zij vanuit hun functie en expertise deelnemen aan discussies in de publieke ruimte. Zo wordt ook de behoefte geuit aan een landelijk overzicht van de aanwezigheid, onafhankelijkheid, toegankelijkheid en effectiviteit van klachtenprocedures, vertrouwenspersonen, ombudsfuncties en juridische ondersteuning. Daarbij zou gekeken moeten worden naar het aantal meldingen,

maar ook naar de afhandeling, doorlooptijd, uitkomst en ervaringen van melders. De gegevens over een gedeelte van deze thema's worden deels al verzameld, maar nog onvoldoende expliciet gekoppeld aan academische vrijheid.

Ook hier wordt de balans tussen gebonden en ongebonden financiering door veel partijen uit het veld benoemd. Er is specifiek interesse in de invloed van de competitieve financiering op de ruimte voor vrije keuze van onderzoeksvraag, onderzoeksonderwerp en onderzoeksmethode. In aansluiting daarop wordt de vraag gesteld in hoeverre institutionele sturing, bijvoorbeeld door strategische onderzoeksagenda's, valorisatie-eisen, impactcriteria of prestatieafspraken, invloed heeft op de (ervaren) ruimte voor ongebonden onderzoek en onderwijs.

Tot slot wordt specifiek aandacht gevraagd voor de positie van jonge onderzoekers. Zo hebben jonge onderzoekers vaak te maken met afhankelijkheid ten opzichte van begeleiders, financiers, onderzoeksgroepen en tijdelijke contractstructuren. De precieze financieringswijze, verplichtingen en verwachtingen, zijn voorafgaand aan bijvoorbeeld een promotietraject niet altijd transparant. Deze afhankelijke positie beïnvloedt mogelijk de mate waarin jonge onderzoekers zich vrij voelen om onderzoeksvragen te stellen, bevindingen te bespreken, problemen te signaleren of wetenschappelijke keuzes te verdedigen. Er is daarom behoefte aan kennis over de vraag hoe de academische vrijheid van jonge onderzoekers institutioneel beter – formeel en praktisch – kan worden beschermd.

3 Bestaande monitorings-instrumenten en kennislacunes

In dit hoofdstuk identificeren we middels literatuuronderzoek en door middel van de inventarisatie in het veld de bestaande internationale en nationale monitoringsinstrumenten voor academische vrijheid in Nederland. We evalueren in hoeverre bestaande monitoringsinstrumenten inhoudelijk de deelvrijheden en lagen uit het wetenschapssysteem dekken, wat de methodologische beperkingen zijn en in hoeverre de bestaande instrumenten tegemoetkomen aan de monitoringsbehoeften vanuit het veld. Hieruit volgen inhoudelijke en methodologische kennislacunes voor academische vrijheid in Nederland.

In het kort:

- Het evalueren of monitoren van academische vrijheid bestaat idealiter uit verschillende aspecten: de juridische grondslag, de doorvoering in beleid, en de praktische situatie.
- Om de praktische situatie in kaart te brengen, maken we onderscheid tussen feitelijke uitkomsten (cijfers over bijvoorbeeld incidenten, geld of personeel) en percepties (beoordelingen of ervaringen van mensen, zoals experts, onderzoekers of burgers).
- Internationale monitoringsinstrumenten voor academische vrijheid hebben relatief minder aandacht voor studeervrijheid en de maatschappelijke, collectieve en intermediaire laag. Methodologisch zijn de instrumenten grof, berusten ze op percepties van enkele experts, en zijn incidentenregistraties niet representatief voor Nederland.
- We zijn geen nationale monitor tegengekomen gericht op academische vrijheid.
- Wel signaleren wij een aantal terugkerende thema's voor Nederland in incidentele studies en rapportages, die niet zijn uitgevoerd in het kader van academische vrijheid. Dit zijn thema's die inhoudelijk het conceptuele raamwerk raken: financiering, ongewenst gedrag (zowel intern als extern), samenwerkingen, arbeidsomstandigheden en digitale afhankelijkheid.
- Door de inhoudelijke en methodologische kennislacunes te combineren met de monitoringsbehoeften uit het veld, kunnen we concluderen dat de kennisbasis voor academische vrijheid in Nederland op dit moment onvoldoende is.

Het evalueren of monitoren van een recht – zoals academische vrijheid – bestaat idealiter uit verschillende aspecten: de juridische grondslag, de doorvoering in

beleid, en de praktische situatie (Beiter, 2016; European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services., 2023; Kinzelbach, 2020; UNESCO, 2026).

Om de praktische situatie in kaart te brengen maken wij, net als UNESCO, onderscheid tussen feitelijke uitkomsten en percepties. Feitelijke uitkomsten betreffen cijfers over bijvoorbeeld incidenten, geld of personeel. Percepties omvatten beoordelingen of ervaringen van mensen, bijvoorbeeld van experts, onderzoekers, docenten of studenten. In dit hoofdstuk beoordelen we (1) in hoeverre bestaande monitoringsinstrumenten inhoudelijk de deelvrijheden en lagen uit het wetenschapssysteem dekken, (2) wat de methodologische beperkingen zijn en (3) in hoeverre de bestaande instrumenten tegemoet komen aan de monitoringsbehoeften vanuit het veld (European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services., 2023; Kinzelbach, 2020).

Methodologische beperkingen zijn bijvoorbeeld het risico op bias – de onbedoelde vertekening van resultaten – en de (on)gevoeligheid om veranderingen in academische vrijheid te kunnen oppikken. Voor een gedetailleerde omschrijving van de voor- en nadelen van de verschillende instrumenten verwijzen we naar het werk van Kinzelbach (2020) en het Europese Parlement (2023) (European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services., 2023; Kinzelbach, 2020).

We beginnen met zeven internationale instrumenten (paragraaf 3.1), en bespreken daarna 21 nationale rapportages (3.2). Tot slot eindigen we met het totaalbeeld en de relatie met de monitoringsbehoeften uit het veld (3.3). We ordenen de instrumenten in categorieën: juridische data, beleidsmatige data, feitelijke uitkomsten en percepties. Omdat juridische en beleidsmatige data vaak sterk samenhangen, worden deze samengenomen. Niet alle typen data hoeven even sterk terug te komen in de verschillende onderdelen van het conceptuele raamwerk. Per subhoofdstuk bespreken we eerst het gezamenlijke beeld, en daarna de afzonderlijke instrumenten en rapportages.

3.1 Internationale monitoringsinstrumenten en kennislacunes

Academische vrijheid wordt veelal internationaal gemonitord. Er bestaan een aantal mondiale instrumenten, zoals de *V-dem-dataset*, *Freedom in the World*, en *Scholars at Risk Monitoring Project*, en Europese instrumenten, zoals de *Academic Freedom Monitor* van het Europese Parlement. In totaal hebben we in de literatuurstudie zeven internationale monitoringsinstrumenten van academische

vrijheid geïdentificeerd (zie ook de literatuurlijst in bijlage 6),[27] waarbij we een aantal *inhoudelijke* en *methodologische* kennislacunes kunnen identificeren.

Inhoudelijke kennislacunes stellen we vast door te kijken naar de dekking van het conceptuele raamwerk. Figuur 3 (hierna) toont de relatieve *inhoudelijke* kennislacunes van alle internationale instrumenten samen (zie ook bijlage 7). Deze indeling is *relatief*: de kleurenschaal correspondeert met een genormaliseerde waardenschaal.[28] Dat betekent dat we hiermee niet kunnen identificeren óf academische vrijheid voldoende gemonitord wordt, wel wat de witte en blinde vlekken in bestaande internationale instrumenten zijn. Een onderdeel kleurt groen als de som van de internationale instrumenten veel indicatoren bevat die dat onderdeel meten (bijvoorbeeld de onderzoeksvrijheid in de individuele laag).[29] Bij weinig indicatoren, kleurt een onderdeel oranje. Hier beschouwen we oranje onderdelen als inhoudelijke kennislacunes. Voor de internationale instrumenten valt op dat *inhoudelijk* gezien met name de maatschappelijke laag nog aandacht verdient, gevolgd door de collectieve laag en de intermediaire laag. Wat betreft deelvrijheden krijgt studeervrijheid relatief minder aandacht.

Methodologisch signaleren wij ook een aantal aandachtspunten (niet zichtbaar in figuur 3, deze worden toegelicht in de rest van het hoofdstuk). Zo blijkt dat binnen de feitelijke uitkomsten de incidentenregistraties niet volledig zijn en onvoldoende representatief voor de Nederlandse situatie. Daarnaast signaleren wij dat de percepties nu alleen gebaseerd zijn op expertbeoordelingen van enkele experts. Om een representatief beeld voor Nederland te creëren, dat sensitief genoeg is om subtiele veranderingen in academische vrijheid op te pikken en dat specifieke kwetsbare groepen kan identificeren, is het wenselijk om dit uit te breiden met expertbeoordelingen van grotere groepen experts of door ervaringen van mensen mee te nemen, zoals onderzoekers, docenten en studenten.

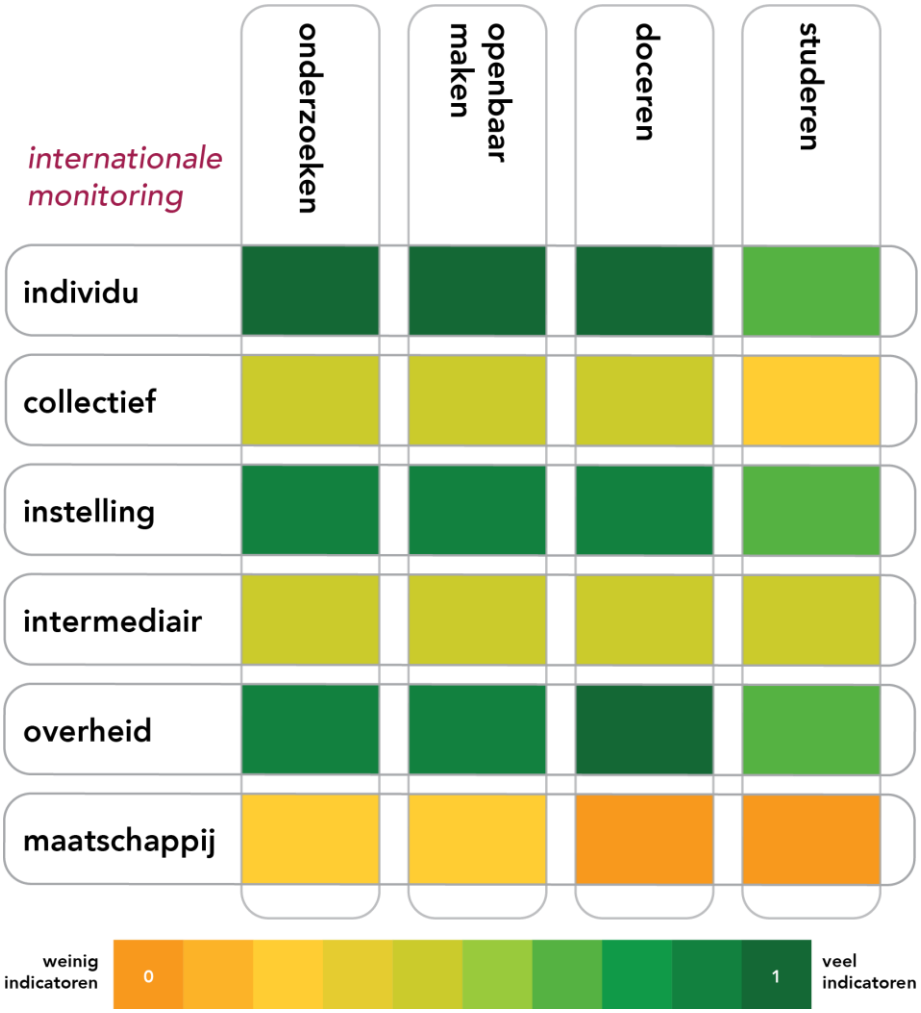
---

27 Hiervan is er één, de *Assessment Tool on the Freedom and Safety of Scientific Researchers* van UNESCO, nog niet uitgevoerd. Die bespreken we daarom apart in paragraaf 3.1.4, onder het kopje 'monitoringsinstrument in ontwikkeling'. De andere monitoringsinstrumenten bespreken we per categorie. Monitoringsinstrumenten die in meerdere categorieën terugkomen, komen daardoor meermaals aan bod.

28 Normalisering is een gangbare manier om een set waarden naar een gedeelde schaal (tussen 0 en 1) te vertalen en daarmee vergelijkbaar te maken met een andere genormaliseerde set waarden. In dit geval: [genormaliseerde waarde van onderdeel x] = [aantal keer dat onderdeel x wordt gemonitord] / [aantal keer dat het vaakst gemonitorde onderdeel is gemonitord].

29 Monitoring wordt gedaan aan de hand van indicatoren die samen een (complex) fenomeen, zoals academische vrijheid, in kaart brengen. Indicatoren zijn dus eigenlijk vragen die elk een onderdeel van een fenomeen beoordelen. Dat kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld cijfermatig of met expertbeoordelingen.

Figuur 3 Relatieve inhoudelijke kennislacunes in internationale monitoringsinstrumenten over academische vrijheid.

Relatieve inhoudelijke kennislacunes (oranje) in internationale monitoringsinstrumenten over academische vrijheid. Notities: dit figuur geeft een overzicht van hoe geïdentificeerde internationale monitoren (N=6, zonder de UNESCO-tool) samen *inhoudelijk* het raamwerk raken. Hoe groener het vlak, hoe meer indicatoren uit de internationale monitoren dat onderdeel meten. En hoe meer oranje, hoe minder indicatoren dat onderdeel meten. Eén monitor of indicator kan aan meerder onderdelen raken. Het figuur is dus een *relatieve* weergave van de dekkingsgraad van internationale monitoring, en geen weergave van het behalen van een streefwaarde. Ons literatuuronderzoek richtte zich primair op de term 'academische vrijheid'. Binnen het tijdspad van dit project was het niet mogelijk om ook voor alle andere afzonderlijke gerelateerde thema's literatuuronderzoeken te verrichten. Dit overzicht is derhalve niet uitputtend. Figuur: Rathenau Instituut

3.1.1 Juridisch-beleidsmatig

Een recht zoals academische vrijheid heeft een juridische grondslag die op een bepaalde manier tot uiting komt in beleid. Hier bespreken we *Measuring academic freedom: a criterion referenced approach* en de *European University Association Autonomy Scorecard*. Daarnaast komt juridische en beleidsmatige data ook terug in

een aantal instrumenten die uit meerdere typen data bestaan, waaronder de *V-Dem-dataset* en de *Academic Freedom Monitor* van het Europese Parlement. In tabel 1 worden enkele technische aspecten van de instrumenten samengevat.

Tabel 1 Overzicht instrumenten juridisch-beleidsmatige data

	Academic Freedom Monitor (Europese Parlement)	European University Association Autonomy Scorecard	Measuring academic freedom: a criterion referenced approach	V-Dem-dataset
Laatste editie	2024	2022	2017	2025 (versie 16)
Frequentie	Incidenteel (dit onderdeel van de monitor)	Iedere 6 jaar	Onbekend	Jaarlijks
Inhoudelijke dekking	Juridische borging academische vrijheid	Organisatieautonomie; Financiële autonomie; Autonomie in personeelsbeleid; Academische instellingsautonomie .	Onderzoek- en doceervrijheid; Institutionele autonomie; Academisch zelfbestuur; Vaste aanstellingen voor academici; Naleving internationale verdragen.	Aanwezige juridische borging van academische vrijheid in de grondwet; Ratificatie ICESCR-verdrag zonder uitzonderingen te maken op artikel 15 (recht op wetenschap).
Aantal indicatoren	Kwalitatief	38	37	2
Beperkingen	Specifieke juridische expertise vereist, wet- en regelgeving, kan een zwakke relatie hebben met de praktijksituatie			
Categorie	Juridisch en beleid	Juridisch, beleid in kwalitatieve aanvulling	Juridisch, enkele beleid	Juridisch
Brondata	Expertbeoordeling	Vragenlijsten, interviews, validatie middels externe databronnen en conferenties.	Expertbeoordeling	Expertbeoordeling

Tabel: Rathenau Instituut

Een methodologische beoordeling van juridische data vereist specifieke juridische expertise, en ligt buiten de reikwijdte van het rapport. In het algemeen is wel te zeggen dat het kwantificeren van de juridische grondslag behulpzaam kan zijn voor het vergelijken van Nederland met referentielanden. Een beperking is dat ondanks dat analyse van wet- en regelgeving ('de jure') als objectief wordt beschouwd, de relatie met de praktijk ('de facto') zwak kan zijn. In een internationale studie waar de

Academic Freedom Index wordt gerelateerd aan de borging van academische vrijheid in de grondwet blijkt dat bijna 1/3 van de landen met de slechtste academische vrijheid (Academic Freedom Index-score < 0.4) wel juridische borging heeft van academische vrijheid in de grondwet (Kinzelbach, 2020). Samen dekken de geïncludeerde instrumenten ogenschijnlijk alle deelvrijheden uit het raamwerk, al is studeervrijheid minder goed vertegenwoordigd. Daarnaast komen alle lagen aan bod, behoudens de maatschappelijke laag op doceer- en studeervrijheid.

Kwantificering van de juridische borging van academische vrijheid gebeurt op verschillende manieren. Zo gebruiken Karran, et al (2017) in *Measuring academic freedom: a criterion referenced approach* 37 indicatoren om de juridische borging voor academische vrijheid te kwantificeren (Karran, et al., 2017).[30] Ook twee indicatoren uit de *V-Dem-dataset* richten zich op de juridische grondslag van academische vrijheid (Coppedge, Michael, et al., 2026; Spannagel, 2024; Spannagel & Kinzelbach, 2023). Veel rapporten en academische publicaties over academische vrijheid zijn gebaseerd op de *V-Dem-dataset*. Deze dataset is van het Zweedse onderzoeksinstituut V-Dem. In deze dataset zit ook de bekende *Academic Freedom Index*.[31]

Naast deze instrumenten is een belangrijke monitor voor de Nederlandse situatie de *Academic Freedom Monitor* van de European Parliamentary Research Service (Europese Parlement). Directorate General for Parliamentary Research Services., 2023, 2024; European Parliamentary Research Service, 2023; Maassen, et al., 2026).[32] De monitor is gebaseerd op verschillende individuele instrumenten die hier apart worden besproken, zoals de European University Association Autonomy Scoreboard, *Academic Freedom Index*, *Freedom in the World* en *Scholars at Risk Monitoring Report*. De monitor wordt daarnaast ieder jaar aangevuld met wisselend

---

30 Indicatoren zijn bijvoorbeeld de juridische borging van institutionele autonomie (niet, partieel of volledig), regulering van institutionele autonomie door de overheid (niet, partieel, volledig) en beperkingen van institutionele autonomie vanuit de private sector (niet, partieel, volledig).

31 De juridische indicatoren uit de *V-Dem-dataset* komen specifiek uit de *Academic Freedom in Constitutions-dataset* (Spannagel, 2024). Twee onafhankelijke onderzoekers hebben constitutionele teksten geanalyseerd en gecodeerd op onder andere de aanwezigheid van 'academische vrijheid', 'vrijheid van wetenschap' of 'autonomie van universiteiten'. Indien één van deze aanwezig was werd dit gecodeerd als aanwezige juridische borging van academische vrijheid in de grondwet. Daarnaast hebben ze gescoord of landen zich committeren aan academische vrijheid door het ICESCR-verdrag te ratificeren zonder uitzonderingen te maken op artikel 15 (het recht op wetenschap).

32 Het theoretisch kader van de *Academic Freedom Monitor* is het uienmodel. In dit model staan de deelvrijheden onderzoeksvrijheid, doceervrijheid en studeervrijheid centraal als essentiële elementen die achtereenvolgens beschermd worden door ondersteunende 'schillen' van openbaarmaking, zelfbestuur, werkzekerheid, institutionele autonomie en financiële zekerheid. Het uienmodel is hiermee op internationaal niveau goed toepasbaar: ieder land heeft immers net een andere organisatie van het wetenschapssysteem en daarmee verschillende manieren om academische vrijheid te waarborgen. Om academische vrijheid specifiek meetbaar te kunnen maken in een nationale context, is het echter nuttig om schillen en deelvrijheden wél te onderscheiden en zo inzichtelijk te maken wie academische vrijheid op welke manieren uitoefenen en waarborgen. De overlap tussen het uienmodel en ons raamwerk is groot, maar het doel verschilt en daarmee ook de indeling van de onderdelen. Het conceptuele raamwerk stelt ons op deze manier beter in staat om op systematische wijze te toetsen in hoeverre bestaande monitoringsinstrumenten de volledige breedte van academische vrijheid in Nederland in kaart brengen.

kwalitatief onderzoek of een specifiek thema en heeft specifiek aandacht voor de Europese context. In de monitor uit 2024 werd specifiek aandacht besteed aan de juridische borging van academische vrijheid (European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services., 2025). Nederland was daarbij een van de casestudies. In deze kwalitatieve analyse wordt ook aandacht besteed aan beleid en aan de lagen studenten, intermediair en maatschappij.

Tot slot richt de *European University Association Autonomy Scorecard* zich specifiek op de juridische relatie tussen overheid en universiteiten, op vier dimensies van autonomie (EUA, 2023; Pruvot, 2023). De data wordt aangeleverd door de *collective members* van de European University Association (voor Nederland: Universiteiten van Nederland).

3.1.2 Feitelijke uitkomsten

Om de praktische situatie in kaart te brengen, maken we onderscheid tussen feitelijke uitkomsten en percepties. Feitelijke uitkomsten betreffen cijfers over bijvoorbeeld incidenten, geld of personeel. De enige (primaire) bron die wij hebben geïdentificeerd die specifiek kijkt naar (internationale) feitelijke uitkomsten gericht op academische vrijheid is het *Scholars at Risk Monitoring Project*. De *Academic Freedom Monitor* van het Europese Parlement gebruikt onder andere ook deze cijfers, en vult dit aan met andere bronnen (zie ook juridisch-beleidsmatige categorie hierboven). In tabel 2 worden enkele technische aspecten van de instrumenten samengevat.

De voor- en nadelen van feitelijke uitkomsten zijn afhankelijk van het type uitkomst. In het *Scholars at Risk Monitoring Project* rapporteren vrijwilligers incidenten rondom (het personeel van) hogeronderwijsinstellingen die gaan over moorden, geweld of verdwijningen; onrechtmatige gevangenneming of vervolging; beperkingen van reis- of bewegingsvrijheid; ontslag als vergeldingsmaatregel; of andere ingrijpende gebeurtenissen. De belangrijkste beperkingen zijn dat het zich richt op een specifieke vorm van schendingen van academische vrijheid, namelijk met name de gewelddadige vormen die media-aandacht krijgen. Het geeft daarmee geen beeld van de volledige staat van academische vrijheid, onder andere omdat het geen subtielere schendingen van academische vrijheid weergeeft, maar ook omdat het gevoelig is voor onderrapportage en selectiebias. De cijfers die op dit moment beschikbaar zijn voor Nederland zijn daarmee niet representatief voor de Nederlandse situatie. Inhoudelijk dekt dit instrument de individuele laag uit ons raamwerk, op alle deelvrijheden.

Tabel 2 Overzicht instrumenten feitelijke uitkomsten

	Academic Freedom Monitor (Europese Parlement)	Scholars at Risk Monitoring Project
Laatste editie	2025	2025
Frequentie	Jaarlijks	Jaarlijks
Inhoudelijke dekking	Incidenten in de individuele laag op alle deelvrijheden	
Aantal indicatoren	1	1
Beperkingen	Richt zich op gewelddadige schendingen van academische vrijheid die media-aandacht krijgen; geeft geen subtiele schendingen weer; gevoelig voor onderrapportage en selectiebias; niet representatief voor Nederland.	
Categorie	Feitelijke uitkomsten	
Brondata	Incidentenregistraties gemeld door vrijwilligers, beoordeeld door secretariaat	

Tabel: Rathenau Instituut

3.1.3 Percepties

Naast feitelijke uitkomsten kunnen we de praktische situatie ook in kaart brengen middels percepties. Percepties zijn beoordelingen of ervaringen van mensen, zoals experts, maar ook onderzoekers, docenten, studenten en burgers. Hier bespreken we twee (primaire) internationale databronnen: de *V-Dem-dataset* met de *Academic Freedom Index* en *Freedom in the World*. De *Academic Freedom Monitor* van het Europese Parlement gebruikt ook deze cijfers. In tabel 3 (hierna) worden enkele technische aspecten van deze instrumenten samengevat.

Tabel 3 Overzicht instrumenten percepties

	Academic Freedom Monitor (Europese Parlement)	Freedom in the World	V-Dem-dataset
Laatste editie	2025	2026	2025
Frequentie	Jaarlijks	Jaarlijks	Jaarlijks
Inhoudelijke dekking	V-Dem-dataset en Freedom in the World	Academische vrijheid en of het onderwijssysteem vrij is van politieke indoctrinatie.	Academic Freedom Index; Onderzoek- en doceervrijheid; Openbaarmakings-vrijheid; Vrijheid van academische en culturele expressie; Institutionele autonomie; Campusintegriteit.
Aantal indicatoren	7	1	6
Beperkingen	Idem V-Dem-dataset en Freedom in the World	Onduidelijk wat de criteria zijn voor specifieke score; concept academische vrijheid specifiek in één context; grove maat.	Klein aantal experts per land; aggregatie tot index waardoor nuances verloren gaan; grote retrospectieve dataset; met terugwerkende kracht mogen scores worden aangepast.
Categorie	Percepties	Percepties	Percepties
Brondata	Idem V-Dem-dataset en Freedom in the World	Expertbeoordeling op basis van veldonderzoek, interviews en media.	Expertbeoordeling

Tabel: Rathenau Instituut

Beperkingen van percepties zijn dat deze gevoelig zijn voor diverse vormen van bias. Expertbeoordelingen die zich richten op de praktische situatie zijn bijvoorbeeld gevoelig voor culturele en ideologische bias, confirmatiebias en welke gegevens wel en niet voorhanden zijn.[33] Bovendien zijn deze experts vaak onderdeel van de aangedane populatie, wat de gevoeligheid voor bias vergroot. Zulke bias kan deels

[33] Bij culturele en ideologische bias wordt iemands beoordeling onbewust beïnvloed door de eigen cultuur of politieke overtuigingen. Bij confirmatiebias gebruikt iemand onbewust informatie om de eigen overtuiging te ondersteunen.

ondervangen worden met vragenlijstonderzoek onder grotere aantallen experts. Naast experts, kan ook de aangedane populatie bevraagd worden middels vragenlijstonderzoek. Dit heeft onder andere als voordeel dat het ook subtielere of onzichtbare schendingen van academische vrijheid zichtbaar kan maken. Maar, ook dit heeft een risico op bias, zoals selectiebias. Ook kunnen er subjectieve verschillen zijn in de perceptie van academische vrijheid. Wat voor de één censuur is, is voor de ander normale peerreview, waardoor antwoorden onderling lastig vergelijkbaar kunnen zijn (European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services., 2023). Academische vrijheid is een dynamisch begrip dat een specifieke betekenis kan hebben in specifieke contexten voor individuele mensen.

De *Academic Freedom Index* is een index die veelvuldig wordt aangehaald in het politieke en publieke debat als het gaat om academische vrijheid. De belangrijkste *methodologische* beperkingen zijn het lage aantal experts per land op basis waarvan de scores worden berekend, het platslaan van de verschillende dimensies van academische vrijheid tot een geaggregeerde score waardoor belangrijke nationale verschillen niet zichtbaar zijn, de grote retrospectieve historische dataset en het met terugwerkende kracht mogen aanpassen van scores door experts.

De cijfers uit de *V-Dem-dataset* waaruit de *Academic Freedom Index* wordt opgemaakt zijn onderdeel van een periodiek vragenlijstonderzoek over *Civic and Academic Space* en *Civil Liberty* (Kinzelbach, 2020; Coppedge, 2026). Experts, meestal academici, vullen de vragenlijsten in en mogen ook met terugwerkende kracht cijfers aanvullen voor eerdere jaren. Hierdoor is iedere dataset potentieel anders. De cijfers worden prospectief verzameld sinds 2019. Oudere cijfers zijn gecodeerd binnen het project *Historical V-Dem data collection*, door historici of andere experts. De *Academic Freedom Index* wordt berekend op basis van vijf vragen over vijf dimensies van academische vrijheid.[34]

De dimensies omvatten onderzoek- en doceervrijheid, openbaarmakingsvrijheid, vrijheid van academische en culturele expressie, institutionele autonomie en campusintegriteit.[35] De antwoordopties lopen van 0 (volledig ingeperkt) tot 4 (volledig vrij). Per datapunt is er een minimum van 3 datapunten, wat wil zeggen dat minimaal 3 experts een score moeten geven (Coppedge, 2026).[36] De ontwikkelaars van de *Academic Freedom Index* adviseren om deze kwantitatieve

[34] De keuze van deze deelaspecten is gebaseerd op de definitie van academische vrijheid van het VN-comité voor economische, sociale en culturele rechten (Spannagel & Kinzelbach, 2023).

[35] Met campus worden alle universiteitsgebouwen en digitale onderzoeks- en onderwijsplatforms bedoeld. Campusintegriteit betekent hier het behoud van een open leer- en onderzoeksomgeving, zonder een gevoel van onveiligheid of intimidatie die door externe invloeden worden veroorzaakt.

[36] In de V-Dem-dataset 2021 was het gemiddelde aantal experts per Europese lidstaat 6 (European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services., 2023).

maat aan te vullen met kwalitatief onderzoek, met in het bijzonder aandacht voor variaties binnen hetzelfde land.

Inhoudelijk raakt de *Academic Freedom Index* alle deelvrijheden uit ons raamwerk, al komt studeervrijheid iets minder expliciet tot uiting, met uitzondering van campusintegriteit. De geïncludeerde lagen zijn met name de individuele en instellingslaag.

Ook de *Freedom in the World*-publicaties van de Amerikaanse ngo Freedom House worden veelvuldig aangehaald in studies naar academische vrijheid. Een aanzienlijke *methodologische* beperking van dit onderzoek is dat het niet duidelijk is wat de criteria zijn voor een specifieke score. Experts beoordelen in één vraag 'of er sprake is van academische vrijheid en of het onderwijssysteem vrij is van verregaande politieke indoctrinatie', op een schaal van 0 (slechtste score) tot 4 (beste score). Deze vraag doet geen recht aan de onderliggende complexiteit van academische vrijheid, omdat het specifiek kijkt naar academische vrijheid in de context van het gehele onderwijssysteem (ook lager onderwijs) en politieke indoctrinatie. Daarmee lijkt de indicator dermate grof dat deze alleen hele grote ontwikkelingen binnen deze specifieke context kan detecteren. Om de vraag te beantwoorden, gebruiken de experts onder andere veldonderzoek, interviews en media.

Inhoudelijk raakt deze indicator de individuele laag op de onderzoek-, doceer- studeer- en openbaarmakingsvrijheid. Daarnaast raakt de indicator de intermediaire en overheidslaag op doceer- en studeervrijheid (Freedom House, 2026).

3.1.4 Monitoringsinstrument in ontwikkeling

In juni 2026 heeft UNESCO de *Assessment Tool on the Freedom and Safety of Scientific Researchers* (hierna: UNESCO-tool) uitgebracht (UNESCO, 2026). De UNESCO-tool is nog niet ingevuld of uitgevoerd, en op dit moment daarmee theoretisch en in pilotfase. Deze tool is wel dermate veelbelovend, dat we dit monitoringsinstrument apart bespreken. Het is een internationaal monitoringsinstrument dat gebruikt kan worden door (lid)staten, maar ook door bijvoorbeeld instellingen of vakbonden, om bestaande kaders (juridisch en beleidsmatig) rondom de vrijheid en veiligheid van wetenschappers te evalueren. Het conceptuele kader is gegrond in het recht op wetenschap, hoewel geen expliciete definitie voor het recht op wetenschap wordt gegeven (zie kader 1 in

hoofdstuk 1.1).[37] In tabel 4 worden enkele technische aspecten van de tool samengevat.

Tabel 4 Overzicht UNESCO-tool

	Assessment Tool on the Freedom and Safety of Scientific Researchers (UNESCO)
Laatste editie	Nog te bepalen
Frequentie	Nog te bepalen
Inhoudelijke dekking	Recht op wetenschap; Onderzoek- en openbaarmakingsvrijheid op alle lagen, doceer- en studeervrijheid in mindere mate.
Aantal indicatoren	105
Beperkingen	Groot aantal indicatoren; opbrengst afhankelijk van wie de tool op welke wijze gebruikt, kan gevoelig zijn voor bias of manipulatie.
Categorie	Juridisch, beleid, feitelijke uitkomsten en percepties
Brondata	Expertbeoordeling, administratieve data, incidentenregistraties, vragenlijsten

Tabel: Rathenau Instituut

De UNESCO-tool bestaat uit 105 indicatoren die onderverdeeld zijn in procesindicatoren (juridisch en beleidsmatig), uitkomstindicatoren (feitelijke uitkomsten) en perceptie-indicatoren. De indicatoren zijn gekozen in afstemming met en breed gedragen door een diverse groep van internationale stakeholders en experts. De doelgroep is R&D-personeel in de breedste zin (ook ondersteunend personeel en de private sector) maar ook de samenleving. De proces- en uitkomstindicatoren zijn gegroepeerd rondom tien kerngebieden die geïdentificeerd zijn in de *Recommendation on Science and Scientific Researchers* (bijlage 9).

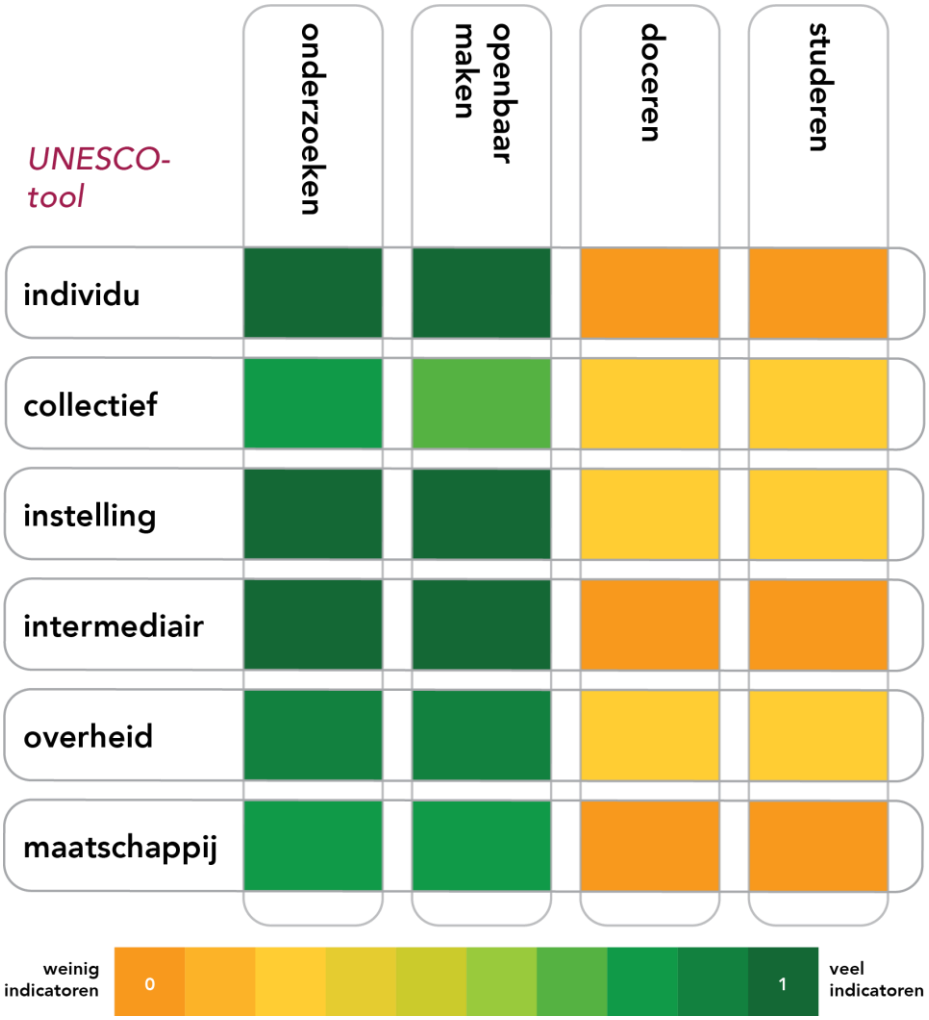
In vergelijking met het raamwerk (figuur 4, bijlage 8) vallen *inhoudelijk* enkele belangrijke overeenkomsten maar ook verschillen op. Voor onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid komen alle lagen aan bod, maar doceer- en studeervrijheid missen grotendeels. Daartegenover staat dat de UNESCO-tool ook breder kijkt dan het raamwerk, omdat het gegrond is in het recht op wetenschap en zich richt op de *Recommendation on Science and Scientific Researchers* (RS|SR) en de *Recommendation on Open science* (ROS). Ook de doelgroep is veel breder

[37] Het instrument is erop gericht om de nationale situatie te toetsen aan de *Recommendation on Science and Scientific Researchers* (RS|SR) uit 2017 en de *Recommendation on Open Science* (ROS) uit 2022 van UNESCO. Dit zijn internationale normen gericht op positie van de wetenschapper en *open science*. De tool is een onderdeel van het programma van UNESCO om de vrijheid en veiligheid van wetenschappers te bevorderen.

omdat in de tool R&D-personeel – inclusief de private sector – includeert als belanghebbende.

Methodologisch gezien is de dekking voor onderzoek- en openbaarmaking goed. Voor doceer- en studeervrijheid is dit niet zo, maar gezien deze inhoudelijk ook grotendeels missen, is dat geen verrassing. De UNESCO-tool is omvangrijk en is er niet op ingericht om op frequente basis academische vrijheid te monitoren. Daarnaast is de opbrengst afhankelijk van wie en op welke wijze de tool (wordt) gebruikt. De inhoud kan gevoelig zijn voor bias of manipulatie.

Figuur 4 Relatieve inhoudelijke kennislacunes in internationale monitoring over academische vrijheid op basis van de UNESCO-tool.

Bron: Relatieve inhoudelijke kennislacunes (oranje) in internationale monitoring over academische vrijheid op basis van de UNESCO-tool. Notities: dit figuur geeft een overzicht van hoe indicatoren uit de UNESCO-tool (N=105) *inhoudelijk* het raamwerk raken. Hoe groener het vlak, hoe meer indicatoren uit de tool dat onderdeel meten. En hoe meer oranje, hoe minder indicatoren dat onderdeel meten. Een indicator kan aan meerder onderdelen raken. Het figuur is dus een *relatieve* weergave van de dekkingsgraad van de UNESCO-tool, en geen weergave van het behalen van een streefwaarde. Figuur: Rathenau Instituut

3.2 Nationale monitoringsinstrumenten en kennislacunes

Academische vrijheid kan ook in de Nederlandse context worden gemonitord, dat wil zeggen, met *nationale* monitoringsinstrumenten. Wij hebben echter geen nationaal monitoringsinstrument gevonden. Wel hebben we via literatuuronderzoek – specifiek gericht op academische vrijheid – zes nationale, incidentele studies geïdentificeerd die expliciet over academische vrijheid in Nederland gaan. Daarnaast hebben we via de inventarisatie in het veld (zie bijlage 4) en via de sneeuwbalmethode (zie bijlage 6) vijftien incidentele studies en rapportages gevonden over thema's die inhoudelijk raken aan het conceptuele raamwerk, maar die niet zijn uitgevoerd in het kader van academische vrijheid. Aan de hand van deze rapportages kunnen we voor de Nederlandse situatie vijf terugkerende thema's identificeren: financiering, ongewenst gedrag (zowel intern als extern), samenwerkingen, arbeidsomstandigheden en digitale afhankelijkheid.[38] Per thema noemen we een aantal periodieke monitors die wij uit ons werk kennen. Zo hebben we de marginale nationale studies over academische vrijheid in Nederland thematisch aangevuld, zij het op een niet-uitputtende wijze.

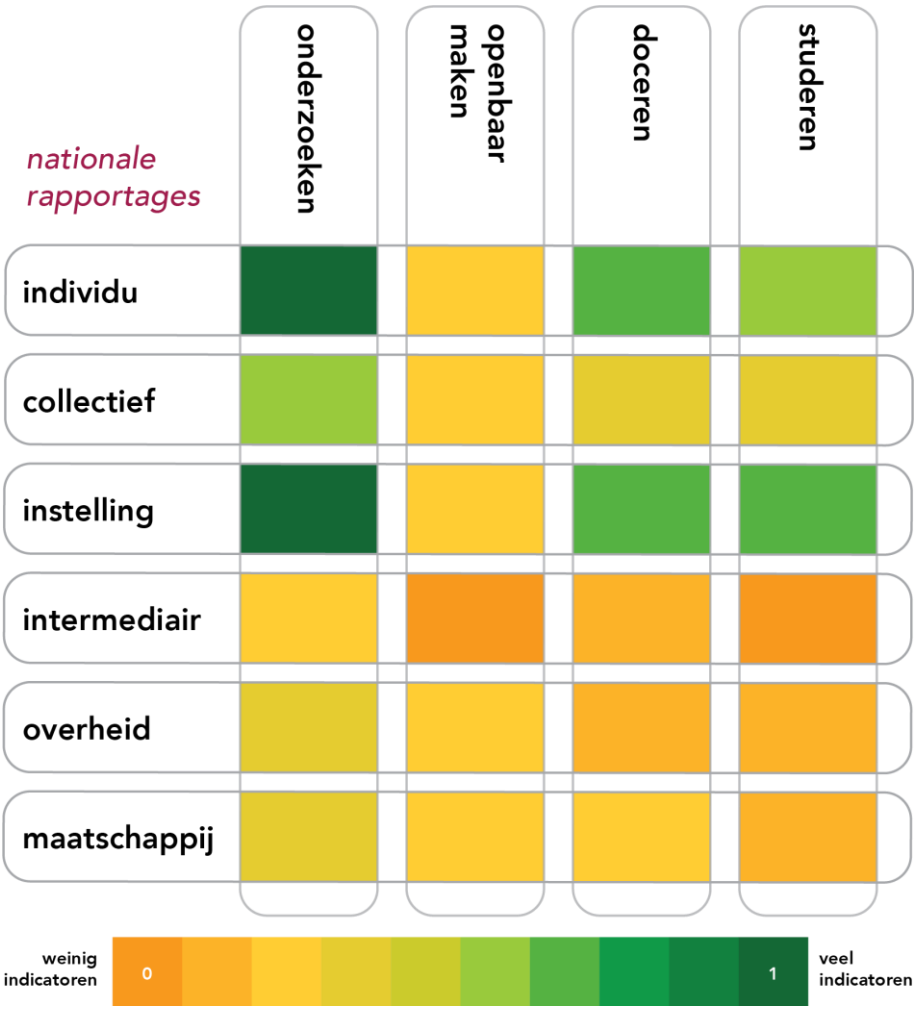
Als we deze instrumenten bundelen en langs het raamwerk leggen (zie figuur 5 hierna en bijlage 7), valt *inhoudelijk* op dat de maatschappelijke laag onderbelicht blijft, gevolgd door overheid, intermediair, en, zij het in mindere mate, het collectief. Qua deelvrijheden krijgt openbaarmakingsvrijheid in deze specifieke rapportages minder aandacht dan de andere deelvrijheden, gevolgd door studeer- en doceervrijheid.

Methodologisch (niet zichtbaar in het figuur) is hier het grootste probleem dat er alleen incidentele rapporten specifiek gericht zijn op academische vrijheid. De rapporten over de specifieke thema's worden nog niet expliciet in relatie gebracht met academische vrijheid in Nederland. Daarnaast zijn er naar verwachting nog vele andere beschikbare informatiebronnen over thema's uit het raamwerk, die niet naar voren zijn gekomen uit ons literatuuronderzoek of de inventarisatie in het veld, en die op dit moment nog niet expliciet in relatie worden gebracht met academische vrijheid.

---

[38] We bespreken daarom de instrumenten per thema, en niet per type data. Wel besteden we per thema apart aandacht aan welke typen data welk instrument bevat.

Figuur 5 Relatieve inhoudelijke kennislacunes in nationale rapportering over academische vrijheid.

Relatieve inhoudelijke kennislacunes (oranje) in nationale rapportering over academische vrijheid. Notities: dit figuur geeft een overzicht van hoe geïdentificeerde nationale incidentele rapportages (N=21) samen *inhoudelijk* het raamwerk raken. Hoe groener het vlak, hoe meer indicatoren uit de nationale monitoren dat onderdeel meten. En hoe meer oranje, hoe minder indicatoren dat onderdeel meten. Eén rapportage kan aan meerder onderdelen raken. Het figuur is dus een *relatieve* weergave van de dekkingsgraad van nationale monitoring, en geen weergave van het behalen van een streefwaarde. Ons literatuuronderzoek richtte zich primair op de term 'academische vrijheid'. Binnen het tijdspad van dit project was het niet mogelijk om ook voor alle andere afzonderlijke gerelateerde thema's literatuuronderzoeken te verrichten. Dit overzicht is derhalve niet uitputtend. Figuur: Rathenau Instituut

3.2.1 Academische vrijheid in Nederland

De juridische categorie komt in de Nederlandse literatuur regelmatig terug. Doordat de wettelijke borging van academische vrijheid beperkt is (Mohammad, 2023; Van Gestel, 2021, 2023, 2025), wordt er in Nederland sterk geleund op *integriteitscodes* (Mohammad, 2023). Het is onduidelijk of zulke codes academische vrijheid in de

praktijk voldoende beschermen. Medewerkers zijn voor de interpretatie van die codes namelijk afhankelijk van zelfregulerende organen, zoals Commissies Wetenschappelijke Integriteit (CWI's) en het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI). Van die organen is het, vanwege een gebrek aan bevoegdheden en onafhankelijkheid, bovendien de vraag of zij academische vrijheid wel kunnen waarborgen (Mohammad, 2023; Van Gestel, 2021). De inhoudelijke dekking van het raamwerk is hier met name gericht op onderzoeksvrijheid, maar wel in alle lagen. De belangrijkste methodologische beperking is het incidentele karakter van de onderzoeken.

Ook het KNAW-rapport over de bedreigingen van academische vrijheid bevat de juridische datacategorie, maar ook percepties van experts (overigens uit andere primaire onderzoeken) in een rapport over spanningen voor academische vrijheid (KNAW, 2025). De spanningen betreffen de invloed van financiering en sturing op onderzoek en onderwijs, de invloed van intimidatie van wetenschappers, de invloed van samenwerking met derden en bijbehorende maatregelen om samenwerking te beperken, en de invloed van spanningen binnen de academische gemeenschap bijvoorbeeld in de vorm van sociale (on)veiligheid en ongewenst gedrag. Het is van belang dat een toekomstig monitoringsinstrument de ontwikkeling en gevolgen van deze spanningen in kaart kan brengen. De inhoudelijke dekking van het KNAW-rapport raakt met name onderzoeksvrijheid en gaat in mindere mate over doceer-, studeer-, en openbaarmakingsvrijheid. Ook wordt de individuele laag meer geadresseerd dan de andere lagen.

Meer recent heeft de KNAW ook een rapport uitgebracht over de juridische borging van academische vrijheid (KNAW, 2026c). De auteurs bestudeerden Europese Unie-recht, internationale verdragen, de Grondwet en de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. Ze signaleren problemen met de reikwijdte van rechtsbronnen, dat wil zeggen, waar of op wie de wetgeving van toepassing is. Verder wordt academische vrijheid niet of onvoldoende gedefinieerd en krijgen waarborgen onvoldoende aandacht. De inhoudelijke dekking van dit rapport is vrij volledig, al krijgen de individuele laag en de instellingslaag meer aandacht dan de overige lagen.

Uit deze studies komen drie overkoepelende thema's naar voren: samenwerkingen, ongewenst gedrag (intern en extern) en financiering. In de incidentele studies en rapportage uit de inventarisatie in het veld en via de sneeuwbalmethode – waarin thema's terugkomen die raken aan academische vrijheid maar die niet zijn uitgevoerd in het kader van academische vrijheid – komen ongewenst gedrag en financiering ook terug als thema's van belang. Tegelijkertijd komen daar ook arbeidsomstandigheden en digitale afhankelijkheid als thema's naar voren. We

vervolgen daarom met een bespreking van de vier thema's: ongewenst gedrag, financiering, arbeidsomstandigheden en digitale afhankelijkheid.

3.2.2 Ongewenst gedrag

Sociale onveiligheid en ongewenst gedrag verhinderen academici mogelijk om hun werk te doen. De gevolgen van sociale onveiligheid en ongewenst gedrag kunnen groot zijn. Het kan bijvoorbeeld leiden tot zelfcensuur of tot het verlaten van de wetenschap met een verlies aan talent als vervolg. Maar er is – met uitzondering van zelfcensuur – nog weinig zicht op de omvang van de gevolgen van ervaren onveiligheid of ongewenst gedrag (Technopolis, 2023). Ook is er weinig zicht op de nazorg van slachtoffers. Bovendien is er een sterke samenhang met beleidsonderwerpen als diversiteit en inclusie en klachteninfrastructuren (zie ook hoofdstuk 2).

Er zijn verschillende beleidsindicatoren over sociale veiligheid van het ministerie van OCW die worden gebruikt om het wetenschapsbeleid te monitoren.[39] Voor medewerkers en studenten aan universiteiten en umc's is er een indicator over ervaren sociale veiligheid onder medewerkers en studenten aan universiteiten. Middels een representatief vragenlijstonderzoek onder medewerkers worden cijfers verzameld over ervaren sociale veiligheid, onder andere binnen het werkklimaat. Ook zijn er cijfers over ongewenst gedrag door collega's of leidinggevenden, door externen en door studenten. Onder ongewenst gedrag vallen pesten, verbale agressie, bedreiging/intimidatie, ongewenste seksuele aandacht, fysieke agressie/lichamelijk geweld en discriminatie. Tot slot zijn er cijfers over de ervaren sociale veiligheid onder studenten aan universiteiten en umc's.[40]

Inhoudelijk richten deze indicatoren zich op onderzoeksvrijheid, doceervrijheid en studeervrijheid in de individuele laag. *Methodologisch* bestaan deze vragenlijstonderzoeken uit percepties. Beperkingen van deze onderzoeken zijn onder andere het risico op selectiebias en begripsvaliditeit.[41] Het zou ook kunnen dat de resultaten beïnvloed worden door bijvoorbeeld angst voor herleidbaarheid, waardoor respondenten hun antwoorden aanpassen. In de beleidsindicator is nog geen uitsplitsing naar relevante achtergrondkenmerken gemaakt, maar deze is wel beschikbaar in de bron. Vrouwen ervaren vaker sociale onveiligheid en hebben

---

39 Het ministerie van OCW gebruikt de beleidsindicatoren om de stand van het wetenschapsstelsel en het doelbereik van het onderzoek- en wetenschapsbeleid te monitoren. Het Rathenau Instituut coördineert de dataverzameling en verzorgt de analyses en rapportages.

40 De cijfers voor medewerkers zijn afkomstig uit het Werkonderzoek. Het Werkonderzoek wordt iedere drie jaar herhaald. De cijfers over studenten zijn afkomstig uit de Nationale Studenten Enquête die jaarlijks wordt herhaald.

41 Begripsvaliditeit geeft aan of een meetinstrument daadwerkelijk meet wat het beoogt te meten.

vaker te maken met ongewenst gedrag. Ook anderszins gemarginaliseerde groepen hebben hier vaker mee te maken (LNVH, 2019; Nederlandse Arbeidsinspectie, 2024). Daarnaast is het aannemelijk dat sociale (on)veiligheid in de academische setting een internationaal fenomeen is, maar een internationale vergelijking ontbreekt.

Ook voor hogescholen is er een beleidsindicator over ervaren sociale veiligheid onder medewerkers. De cijfers zijn afkomstig uit medewerkersonderzoeken en gaan over ervaren sociale veiligheid binnen hogescholen onder medewerkers en ongewenst gedrag (zowel door internen als door externen).[42] De *inhoudelijke* en *methodologische* richting is hetzelfde als bij universiteiten, net als de mogelijke vormen van bias.

Naast deze bestaande monitors zijn er incidentele rapporten die verder richting geven aan waar een monitoringsinstrument zich op kan richten. Samen richten deze incidentele rapportages zich *inhoudelijk* met name op onderzoeksvrijheid, en nog in veel mindere mate op doceer-, studeer-, en openbaarmakingsvrijheid. Bovendien gaan de rapportages met name over de individuele en instellingslaag, terwijl ook de overheidslaag en de maatschappelijke laag hier terugkomen. *Methodologisch* zijn de onderzoeken vooral gebaseerd op beleidsmatige data en percepties.

Zo worden er op basis van interviews met 53 vrouwelijke universitaire academici over hun ervaringen met (het melden van) intimidatie zes vormen van onderlinge intimidatie onderscheiden (LNVH, 2019): wetenschappelijke sabotage[43], seksuele intimidatie, verbale en fysieke dreiging, zoals schreeuwen of ongevraagd een ruimte binnenkomen, denigrerend gedrag[44], sociale of professionele buitensluiting en het problematiseren van 'speciale behoeften', bijvoorbeeld voortkomend uit zwangerschap of verlies.[45] Net als onderlinge intimidatie, kan belediging, intimidatie, of zelfs bedreiging van 'buitenaf' academische vrijheid negatief beïnvloeden. Politiek, media, en, daarmee samenhangend, het publieke debat kunnen zo bijdragen aan een wetenschapsonvriendelijk klimaat (KNAW, 2025). Een wetenschapsonvriendelijk klimaat kan er vervolgens weer voor zorgen dat ook

---

42 Het onderzoek wordt tweejaarlijks herhaald. Ook voor studenten aan hogescholen zijn cijfers uit de Nationale Studenten Enquête beschikbaar, al zijn deze nog niet gepubliceerd in een beleidsindicator.

43 Wetenschappelijke sabotage: het onzichtbaar maken van iemands werk, ideeën, of expertise, het ontzeggen van (stappen die nodig zijn voor) een promotie, het blokkeren van iemands toegang tot ruimtes, documenten, objecten, of informatie die nodig zijn om diens werk uit te voeren, het labelen van iemand als incompetent, en het fysiek of financieel kapotmaken van iemands onderzoeksproject, soms met ontslag tot gevolg.

44 Denigrerend gedrag is vaak verbaal met bijvoorbeeld 'grappen' waarin demografische stereotypen een rol spelen en soms non-verbaal door iemand bijvoorbeeld minder te betalen.

45 Relevante mechanismen die intimidatie faciliteren zijn onder andere de hiërarchische indeling van de academie, een competitieve en individualistische werkcultuur en een inadequate reactie op klachten. De gevolgen van dit alles kunnen groot zijn: sociale onveiligheid, fysieke en mentale problemen, het verslechteren van persoonlijke relaties, problemen met productiviteit, creativiteit, of motivatie, en, op institutioneel niveau, het verlies van wetenschappelijk talent (LNVH, 2019).

academici die niet direct doelwit zijn van externe intimidatie zich ook minder uitspreken (*chilling effect*).[46] Vrouwen en jonge onderzoekers krijgen vaker te maken met externe haat, bedreiging, en intimidatie dan mannen en oudere onderzoekers (Technopolis, 2024).

Naast vormen van intimidatie is ook de infrastructuur rondom externe of onderlinge intimidatie en klachtenprocedures van belang om mee te nemen in een monitoringsinstrument. Nederland heeft, in vergelijking met andere Europese landen, een relatief goed ontwikkelde infrastructuur ter ondersteuning van wetenschappers die te maken krijgen met externe intimidatie en bedreiging (Mede, 2026).[47] Maar dit sluit verbeterpunten zeker niet uit. Zo kan de coördinatie tussen instellingen en met andere landen, strafrechtelijke en wettelijke borging, empirische validatie van maatregelen, zichtbaarheid van ondersteuning, voorlichting en weerbaarheid van onderzoekers, en het serieus nemen van *backlash* vanuit minder invloedrijke bronnen verbeterd worden (Mede, 2026; Technopolis, 2024). Ook de infrastructuur rondom klachtenprocedures bij bijvoorbeeld onderlinge intimidatie kent beperkingen.[48]

3.2.3 Financiering

Een veelgehoorde bron van druk op academische vrijheid is externe financiering via de tweede en derde geldstroom (Stoker, et al., 2023; Universiteit Leiden, 2024). Er zijn verschillende kwantitatieve monitoringsinstrumenten voor financiering van

---

46 Een substantiële minderheid van de academici voelt zich beperkt in hun verhouding met de maatschappij en maakt zich zorgen over (externe) belediging, intimidatie of bedreiging (Technopolis, 2023; Universiteit Leiden, 2024). Onderzoek naar zelfcensuur aan universiteiten, hogescholen, en NWO- en KNAW-instellingen laat zien dat 17% van de onderzoekers en 21% van de docenten zich redelijk tot zeer sterk beperkt voelde in externe publieke communicatie (Technopolis, 2023). Dit vertaalt zich in zelfcensuur: een deel van de onderzoekers (32%) en docenten (23%) verminderde in de voorgaande drie jaar minimaal één keer hun externe publieke communicatie uit angst voor negatieve gevolgen.

47 Op nationaal niveau is er veel aandacht voor het onderwerp, met een KNAW-commissie voor de vrijheid van wetenschapsbeoefening, grote Nederlandse betrokkenheid bij het UNESCO-programma voor de vrijheid en veiligheid van wetenschappers, en de oprichting van WetenschapVeilig om wetenschappers bij publieke *backlash* te koppelen aan hulp van hun instelling. Veel instellingen hebben WetenschapVeilig onderdeel gemaakt van hun interne ondersteuning en gecomplementeerd met bredere maatregelen voor sociale veiligheid. Toch is institutionele hulp aan onderzoekers meestal ad hoc en geïmproviseerd (Mede, 2026).

48 Klachtenprocedures zijn met name gericht op het bestrijden van incidenten. Voor het afhandelen van een klacht wordt bovendien vaak verondersteld dat klager en beklaagde een gelijke sociale en/of academische machtpositie hebben. Het is lastig om structureel wangedrag, bijvoorbeeld gevoed door seksisme of racisme, op te lossen, terwijl dit wel het merendeel van de problematiek vormt. Het wordt aanbevolen klachtenprocedures te formaliseren, onafhankelijke vertrouwenspersonen en klachtencommissies (met mandaat) in te stellen, en collectieve klachten mogelijk te maken (Essanhaji, 2022). De KNAW heeft dit gat enigszins opgevuld met een advies over sociale veiligheid (KNAW, 2022), dat ontwikkeld is als gids voor medewerkers van universiteiten (en, in mindere mate voor studenten) om sociale veiligheid binnen organisaties duurzaam te verankeren. Daarnaast is sinds 2021 aan elke universitaire instelling een ombudsfunctionaris aangesteld, waarmee klachtenwerk inmiddels meer onderdeel is geworden van universiteiten.

wetenschap beschikbaar.[49] Het valt buiten de scope van dit rapport om in te gaan op de staat van financiering van wetenschap in Nederland. De incidentele rapportages laten wel zien dat ondanks dat er veel informatie beschikbaar is over de financiering van onderzoek, de zorgen rondom financiering zeer actueel zijn. Een voorbeeld is de verschuiving van ongebonden naar strategische financiering in de tweede geldstroom, de invloed die financiers hiermee verkrijgen, en de gevolgen van 'projectificatie' van financiering die ervoor zorgt dat veel (jonge) onderzoekers en docenten op onzekere, tijdelijke contracten aangesteld worden (DJA, 2023; KNAW, 2019, 2026a; Stoker, et al., 2023; Universiteit Leiden, 2024).[50] Dit onderstreept dat financiering(sbeleid) van belang is om mee te nemen in een monitor voor academische vrijheid.

De rapporten zijn incidenteel en richten zich *inhoudelijk* vooral op de intermediaire laag, en in mindere mate op de instellingslaag en de overheidslaag. In de rapporten wordt het beeld beperkt gekoppeld aan de doelen die de overheid met (onderzoeks)financiering heeft en op welke manieren en waaraan instellingen de financiering besteden (denk bijvoorbeeld aan inzichten in studentenaantallen en het personeelbestand). Bijgevolg hiervan is dat de rapporten zich vooral richten op (de gevolgen voor) onderzoeksvrijheid, en veel minder op openbaarmakings-, doceer, en studeervrijheid.

Methodologisch baseren de rapporten zich op percepties van leden van de academische gemeenschap en experts, beleidsonderzoek, en feitelijke uitkomsten. Dat levert een vrij uitgebreid beeld op. Toch komt financiering wel degelijk terug als monitoringsbehoefte bij de inventarisatie in het veld, mogelijk omdat op dit moment onduidelijk is welke keuzes daarover door de instellingslaag gemaakt worden.

3.2.4 Arbeidsomstandigheden

Als het gaat over arbeidsomstandigheden, komt vaak de werkdruk ter sprake. De werkdruk in het hoger onderwijs in Nederland is hoog. Hoge werkdruk kan leiden tot fysieke en psychische klachten, met uitval en uiteindelijk het verlies van talent als potentieel gevolg. Bovendien hangt een hoge werkdruk samen met sociale onveiligheid (KNAW, 2022), waardoor ook via die weg academische vrijheid kan worden aangetast. Uit interviews met vertegenwoordigers van human resources en

---

49 Denk bijvoorbeeld aan het Centraal Bureau voor de Statistiek, maar ook specifieke rapportages van het Rathenau Instituut zoals *Totale investeringen in wetenschap en innovatie (TWIN)* en de *Monitor Praktijkgericht Onderzoek*, of diverse beleidsindicatoren van het ministerie van OCW.

50 Hogescholen besteedden in 2024 90 miljoen euro uit de eerste geldstroom dat bedoeld was voor onderwijs aan onderzoek, oftewel, 31% van de eerstegeldstroommiddelen besteed aan onderzoek was eigenlijk bestemd voor onderwijs (Rathenau Instituut, 2026). Voor universiteiten zijn de cijfers wat ouder: tussen 2004 en 2017 verdubbelde de hoeveelheid matching ongeveer, en was de realisatie van onderwijs lager dan het onderwijsbudget in de eerste geldstroom (KNAW, 2019).

medezeggenschap van werknemers aan universiteiten blijkt dat er maatregelen worden genomen, zoals het actiever inzetten op het implementeren van Erkennen en waarderen en het verbeteren van de normurensystematiek (Nederlandse Arbeidsinspectie, 2024). Tegelijkertijd zijn maatregelen vaak incidenteel, op vrijwillige basis, en gericht op individuen en is er weinig inzicht op hun effectiviteit. Die maatregelen raken bovendien vaak aan arbeidsomstandigheden, waaronder arbeidsvoorwaarden zoals contractsoorten, in het algemeen (zie ook hoofdstuk 1).

Voor werkdruk is een OCW-beleidsindicator beschikbaar met cijfers over de ervaren werkdruk bij wetenschappelijk en ondersteunend personeel en het percentage medewerkers dat vaak of altijd langer doorwerkt dan de vastgelegde contracturen.[51] Daarnaast zijn er andere incidentele onderzoeken beschikbaar (Jettinghoff, K. & Scheeren, J., 2019) (TNO, 2017) (Nederlandse Arbeidsinspectie, 2024).

Inhoudelijk richten deze onderzoeken zich vooral op de individuele en institutionele laag. Daarnaast raken de rapporten vooral aan onderzoeks- en doceervrijheid, terwijl het aannemelijk is dat ook studeer- en openbaarmakingsvrijheid geraakt worden. *Methodologisch* zijn de rapporten gebaseerd op percepties, beleidsonderzoek, en, in mindere mate, feitelijke uitkomsten, waarmee werkdruk vrij uitgebreid in beeld gebracht kan worden. Echter, hogescholen en onderzoeksinstellingen worden niet altijd meegenomen.

3.2.5 Digitale afhankelijkheid

Digitale infrastructuren zijn inmiddels volledig geïntegreerd in de deelvrijheden: onderzoeken, doceren, studeren en openbaar maken. Aangezien de digitale infrastructuur op dit moment vooral uitgebaat wordt door grote techbedrijven, hebben commerciële partijen invloed op de verschillende deelvrijheden in het hoger onderwijs. Hoewel het aannemelijk is dat digitale afhankelijkheid invloed heeft op academische vrijheid, staat onderzoek naar digitale afhankelijkheid en de gevolgen daarvan op academische vrijheid nog in de kinderschoenen. In een recent verschenen manifest onderstreept DJA deze situatie (DJA, 2025).[52]

---

51 Deze cijfers komen uit het Werkonderzoek.

52 Beslissingen over het gebruik van digitale technologie aan instellingen worden op dit moment vooral gebaseerd op financiële en logistieke overwegingen, waarbij een kritische en/of ethische overweging van de gevolgen wordt overgeslagen. Hierdoor zijn instellingen en academici afhankelijk geworden van commerciële partijen die niet (altijd) in het belang van academische vrijheid handelen. Ten eerste wordt in een digitale infrastructuur meetbaarheid (nog) meer leidend om personeel en studenten te beoordelen. Dit staat op gespannen voet met andere belangrijke aspecten van hun functioneren, waar wel op ingezet wordt met initiatieven zoals Erkennen en waarderen. Daarnaast geven instellingen bij veel van deze commerciële partijen de verantwoordelijkheid voor privacygevoelige personeels- en studentengegevens uit handen, zijn instellingen grotendeels gebonden aan de infrastructuur zoals die ontworpen is door die bedrijven, en beheren instellingen belangrijke onderzoeksdata niet meer zelf.

Inhoudelijk wordt er al breed nagedacht over digitale afhankelijkheid en academische vrijheid, waardoor alle deelvrijheden op dit moment aandacht krijgen. Wat betreft de lagen uit het wetenschapssysteem missen op dit moment de intermediaire laag en de overheidslaag. Dat is niet gek, deze lagen zijn immers ook minder betrokken bij beslissingen over digitale technologie aan instellingen, al heeft de overheidslaag wel de mogelijkheid om strengere wetgeving te maken voor grote techbedrijven en kunnen financiers wel voorwaarden stellen voor digitale technologie. *Methodologisch* gaat het hier met name om percepties en is er geen sprake van brede, periodieke monitoring. Daarnaast zijn hogescholen niet expliciet meegenomen.

3.3 Kennislacunes in relatie tot monitoringsbehoeften uit het veld

Als we de internationale instrumenten samenvoegen – zonder de UNESCO-tool, die immers nog niet in gebruik genomen is – zien we dat de inhoudelijke dekking van het raamwerk beperkter is op het gebied van studeervrijheid (zie ook figuur 3 in paragraaf 3.1). Daarnaast is met name de maatschappelijke laag nog relatief onderbelicht, gevolgd door de intermediaire laag en de collectieve laag. Ook methodologisch zijn er een aantal aandachtspunten. De internationale instrumenten zijn grof, gebaseerd op een handjevol expertbeoordelingen en de beschikbare incidentenregistraties zijn niet representatief voor Nederland.

Verder bestaat er geen nationale periodieke monitor voor academische vrijheid. Wel zijn er incidentele rapportages beschikbaar, die een versnipperd beeld geven van academische vrijheid in Nederland (zie figuur 5 in paragraaf 3.2). Hierin is relatief weinig aandacht voor openbaarmakingsvrijheid, net als voor de intermediaire laag, de overheidslaag, de maatschappelijke laag en de collectieve laag. Desalniettemin signaleren wij in de rapportages vijf terugkerende thema's die specifiek van belang zijn voor Nederland: financiering, ongewenst gedrag (zowel intern als extern), samenwerkingen, arbeidsomstandigheden en digitale afhankelijkheid.

De monitoringsbehoeften uit het veld sluiten grotendeels op deze observaties aan (zie ook hoofdstuk 2). Er lijkt behoefte aan een nationaal periodiek monitoringsinstrument voor academische vrijheid, dat niet grof is maar juist de verschillende deelaspecten laat zien, met uitsplitsingen naar relevante kenmerken zoals gender, type instelling en functiecategorie. Ook de vijf thema's zien we terug in de inventarisatie in het veld. Respondenten noemen bijvoorbeeld dat ze graag inzicht willen krijgen in de relatie tussen academische vrijheid en bestaand beleid op het gebied van onder andere sociale veiligheid en (inter)nationale

samenwerkingen. Ook financiering en arbeidsomstandigheden komen terug als factoren van belang om mee te nemen in een monitoringsinstrument. Het gaat dan bijvoorbeeld om de verdeling tussen vaste en tijdelijke contracten en om de balans tussen gebonden en ongebonden financiering. Bovendien is er behoefte aan het inzichtelijk maken van de voorwaarden om academische vrijheid te kunnen uitoefenen, zoals de faciliteiten rondom data- en onderzoeksinfrastructuur en de beschikbare tijd voor onderzoek. Tot slot wordt genoemd dat er al veel informatie beschikbaar is over onderdelen die raken aan academische vrijheid, maar deze worden nog niet gebundeld en in verband gebracht met academische vrijheid.

De kennislacunes en monitoringsbehoeften samenvoegend, kunnen we concluderen dat de kennisbasis voor academische vrijheid in Nederland op dit moment onvoldoende is. Een aanvullend en periodiek instrument voor het monitoren van academische vrijheid in Nederland is wenselijk. In hoofdstuk 4 werken we uit hoe zo'n monitoringsinstrument voor Nederland eruit kan zien.

4 Een monitoringsinstrument voor Nederland

De onlangs gepubliceerde UNESCO-tool vormt een geschikte basis voor een monitoringsinstrument voor Nederland. Wel zijn er inhoudelijke en methodologische aanpassingen en aanvullende voorwaarden nodig om de tool af te stemmen op de specifieke Nederlandse context. In hoofdstuk 4 lichten we deze aanpassingen en voorwaarden toe. Daarna vertalen we de uitbreidingen naar praktische modules om de monitoring te operationaliseren. Het instrument kan politiek (parlement, kabinet) en beleid (ministeries, beleidsmakers binnen de wetenschap) ondersteunen met een beter beeld van de staat en ontwikkeling van academische vrijheid in Nederland.

In het kort:

- De inhoudelijke en methodologische uitbreidingen van de UNESCO-tool omvatten onder andere (1) het uitbreiden en specificeren van deelvrijheden, (2) het verbeteren van de thematische aansluiting, (3) uitsplitsingen naar relevante kenmerken en (4) de methodologische dekking.
- Deze uitbreidingen komen terug in modules. Deze kunnen allemaal, gefaseerd of gedeeltelijk worden ingezet. Ze omvatten het uitbreiden van doceer- en studeervrijheid en vijf perceptiemodules.
- Op verzoek van het ministerie van OCW doen wij voorstellen om waar mogelijk deze modules te integreren in de bestaande infrastructuur van het Rathenau Instituut.

4.1 De basis

Als we de monitoringsbehoeften uit het veld (hoofdstuk 2) samenvoegen met de kennislacunes geïdentificeerd op basis van bestaande monitoringsinstrumenten (hoofdstuk 3) dan zien we dat een aanvullend monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland wenselijk is.

De in juni 2026 gelanceerde UNESCO-tool vormt een geschikte basis voor een monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland. De UNESCO-tool is ontwikkeld in samenspraak met een groot en divers team van internationale experts

en organisaties (UNESCO, 2026).[53] Dat heeft als voordeel dat het een breed-gedragen meetinstrument is en dat de tool in de toekomst een internationale benchmark kan zijn. Niet alle indicatoren zijn beschikbaar in Nederland. Hiervoor kunnen *best available estimates* gebruikt worden, of er moeten nieuwe gegevens verzameld worden. Ook is de dekking van het raamwerk goed, maar niet volledig (zie ook hoofdstuk 3.1). Er zijn inhoudelijke en methodologische aanpassingen en aanvullende voorwaarden nodig om de tool aan te passen aan de specifieke Nederlandse context (zie ook hoofdstuk 1 en paragraaf 3.2). Zo zien we dat de inhoudelijke dekking beperkt is op het gebied van studeervrijheid en doceervrijheid. Hieronder lichten we deze aanpassingen en voorwaarden toe in vijf uitbreidingen. Dit is geen uitputtend overzicht, maar een vertrekpunt.[54] De UNESCO-tool is nog in de pilotfase. In de implementatie moeten indicatoren verder worden ontwikkeld en waar mogelijk teruggebracht worden naar een beperktere set van kernindicatoren, in samenspraak met relevante stakeholders.

4.1.1 Inhoudelijke uitbreidingen

Uitbreiding 1: uitbreiding en specificering van deelvrijheden
De inhoudelijke dekking van doceer- en studeervrijheid is beperkt (figuur 4 in hoofdstuk 3.1; zie bijlage 8 voor meer details). Relevante indicatoren moeten worden uitgebreid, of er moeten indicatoren worden toegevoegd. Daarbij moet wel rekening gehouden worden met de last op het wetenschapssysteem. Idealiter werken we met een zo beperkt mogelijke set aan kernindicatoren om het wetenschapssysteem zo min mogelijk te belasten Daarnaast is het belangrijk dat waar gesproken wordt over 'wetenschap', 'wetenschappers' of 'academische (of wetenschappelijke) vrijheid' er onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende deelvrijheden.

Uitbreiding 2: verbeter de thematische aansluiting in indicatoren
Veel indicatoren uit de UNESCO-tool raken aan een of meer van de vijf terugkerende thema's die terugkomen in de inventarisatie in het veld en in het literatuuronderzoek (zie hoofdstuk 1, hoofdstuk 3.2 en bijlage 8): financiering, arbeidsomstandigheden, samenwerkingen, ongewenst gedrag en digitale afhankelijkheid. Tegelijkertijd is de vraagstelling bij deze indicatoren heel algemeen. Dit kan inhoudelijk worden toegespitst op de Nederlandse situatie. Zo zouden indicatoren die raken aan financiering bijvoorbeeld moeten ingaan op de eerste,

---

53 Het Ministerie van OCW heeft reeds in juni 2026 toegezegd de tool te gaan invullen voor zover mogelijk, waarbij het Rathenau Instituut ondersteunt als dataleverancier voor enkele relevante indicatoren.

54 Het was niet mogelijk om in de korte tijdsperiode die stond voor dit project een uitputtend overzicht te genereren over alle relevante aspecten van academische vrijheid. Zie voor de methode bijlage 6 en 7 en de relevante secties in hoofdstukken 1 en 3.

tweede, en derde geldstroom, waarbij aandacht wordt besteed aan de verdeling van ongebonden en strategisch budget of aan de invloed van studentenaantallen op onderwijsbudget.

Uitbreiding 3: maak aanvullende uitsplitsingen naar relevante kenmerken
De UNESCO-tool adviseert om uitsplitsingen te maken naar sector of discipline en gender. Wij adviseren op basis van de inventarisatie in het veld om dit uit te breiden met uitsplitsingen naar functiecategorie en contractvorm, en in het bijzonder aandacht te hebben voor de verschillende typen instellingen, zoals bijvoorbeeld hogescholen. Het is behulpzaam als inzichtelijk wordt gemaakt welke lagen uit het wetenschapssysteem relevant zijn voor de verschillende typen instellingen en op welke wijze ze relevant zijn.

4.1.2 Methodologische uitbreidingen

Uitbreiding 4: zorg voor voldoende dekking vanuit alle typen data
Voor iedere deelvrijheid en laag uit het wetenschapssysteem hoeft niet evenveel dekking te zijn. Dat betekent dat de hoeveelheid indicatoren niet voor elke deelvrijheid en laag uit het wetenschapssysteem gelijk hoeft te zijn, maar ook dat de variatie in typen data (juridisch-beleidsmatig, feitelijke uitkomsten en percepties) kan verschillen. Wanneer we kijken naar de verschillende typen data en de verdeling over het raamwerk, valt op dat doceer- en studeervrijheid nog moet worden uitgebreid. Naast inhoudelijke uitbreiding (zie uitbreiding 1), is dus ook methodologische uitbreiding nodig van doceer- en studeervrijheid.

In bijlage 8 staan meer details over de methodologische dekking van de UNESCO-tool. Om dekking van juridisch-beleidsmatige data te kunnen garanderen, is het van belang experts met de noodzakelijk juridische kennis te betrekken. In de UNESCO-tool wordt uitgevraagd of er beleid is voor onder anderen diversiteit en inclusie, open science en de veiligheid van wetenschappers. Als toevoeging op deze indicatoren stellen wij voor dit beleid te analyseren om daarmee de impact op academische vrijheid in kaart te brengen voor de verschillende deelvrijheden. Dit is conform de monitoringsbehoeften van de partijen uit het veld.

Uitbreiding 5: periodiek en dynamisch instrument
Om ontwikkelingen in kaart te brengen, moet een monitoringsinstrument periodiek worden ingezet. De frequentie hangt mede samen met het type data dat wordt verzameld. Zo is het aannemelijk dat er doorgaans minder snel juridisch-beleidsmatige aanpassingen plaatsvinden terwijl percepties en feitelijke uitkomsten meer aan verandering onderhevig zijn. Wij adviseren daarom om de gehele tool iedere vier jaar uit te voeren, maar de feitelijke uitkomsten en percepties waar

mogelijk jaarlijks te herhalen. Echter, monitoring moet ook uitvoerbaar zijn en er moet bijvoorbeeld rekening gehouden worden met enquête-moeheid vanuit het wetenschapssysteem. Tot slot is het van belang dat het instrument dynamisch is en meebeweegt met (inter)nationale ontwikkelingen en aandachtspunten.

4.2 De uitvoering

Om de uitbreidingen te operationaliseren, vertalen we deze naar praktische modules. Daarin nemen we ook de nieuw te verzamelen gegevens mee. Deze modules kunnen allemaal, gefaseerd, of gedeeltelijk worden ingezet. Bij elke module verduidelijken we, op verzoek van het ministerie van OCW, welke mogelijkheden we zien voor inbedding binnen de bestaande infrastructuur van het Rathenau Instituut. Het Rathenau Instituut heeft immers als taak om inzicht te geven in de werking van het wetenschapssysteem en daarbij relevante informatie te verzamelen, te integreren en toegankelijk te maken.

In dit rapport gebruiken wij het conceptuele raamwerk voor academische vrijheid om de verschillende definities van academische vrijheid en conceptuele behoeften uit het veld weer te geven. Er kan echter bijvoorbeeld uit praktische overwegingen ook gekozen worden voor het monitoren van een deel van het raamwerk. In dat geval wordt er gekozen voor een andere, smallere definitie van academische vrijheid. Hierbij worden niet alle uitbreidingen en modules gebruikt. De grondslag van een dergelijke keuze is altijd normatief en kan politiek, beleidsmatig of praktisch van aard zijn. Afhankelijk van de keuzes kunnen bepaalde opvattingen over, perspectieven op, of zelfs belangen van academische vrijheid niet (meer) in beeld komen.

Rekening houdend met de verschillende politieke en beleidsmatige keuzes die gemaakt kunnen worden, en met praktische overwegingen, zoals haalbaarheid en nog te genereren data, stellen we zes monitoringsmodules voor. De eerste module betreft het uitbreiden van de UNESCO-tool naar doceer- en studeervrijheid, de overige modules gaan over het toevoegen van percepties. In bijlage 9 geven we een overzicht van alle indicatoren uit de tool met bijbehorende potentiële databronnen voor Nederland.

4.2.1 Module 1: doceer- en studeervrijheid

Op basis van het literatuuronderzoek en de inventarisatie in het veld zien wij het belang van het toevoegen van indicatoren op het gebied van doceer- en studeervrijheid. Voor een completer beeld van academische vrijheid waarbij ook

onderwijs meetelt, moeten er dus indicatoren uitgebreid of nieuw ontwikkeld worden voor het meten van doceer- en studeervrijheid. Het gaat dan om alle typen data, dus zowel juridisch-beleidsmatige data, feitelijke uitkomsten en percepties. Voor het toevoegen van percepties van docenten en studenten doen we in module 2 en 4 een concreter voorstel. Tegelijkertijd realiseren we ons dat we ons zoveel mogelijk moeten beperken tot een kernset aan indicatoren.

Operationalisatie
In bijlage 9 geven we aan bij welke indicatoren dit onder andere van toepassing is.

4.2.2 Module 2: percepties van onderzoekers en docenten

Het huidige debat over de staat van academische vrijheid berust grotendeels op de *Academic Freedom Index*, die alleen percepties van enkele experts omvat. Het is van belang dat dit beeld wordt uitgebreid met percepties van onderzoekers en docenten aan diverse typen instellingen.

Operationalisatie
Het vragenlijstonderzoek *Drijfveren van onderzoekers* (Rathenau Instituut) biedt een geschikte infrastructuur voor het uitvragen van percepties van onderzoekers en docenten over academische vrijheid. Drijfveren van onderzoekers is een periodiek onderzoek onder een representatieve steekproef van onderzoekers en docenten van universiteiten, umc's, hogescholen, de NWO- en KNAW-instellingen en publieke kennisorganisaties. De frequentie van dit onderzoek is iedere 4 tot 5 jaar. Het is van belang om deze frequentie specifiek voor academische vrijheid te verhogen naar jaarlijks. Een alternatieve infrastructuur vormen medewerkerstevredenheidsonderzoeken aan individuele instellingen.

4.2.3 Module 3: percepties van burgers

Afhankelijk van de gebruikte definitie komt academische vrijheid niet alleen onderzoekers en docenten toe, maar in zekere zin ook burgers of nog breder, de samenleving (zie hoofdstuk 1.3.6). Publiek gefinancierd onderzoek is immers een publiek goed en dus hebben burgers recht op (toegang) tot wetenschappelijke kennis. Bovendien wordt de maatschappij, waaronder het publieke debat, in de inventarisatie en in de literatuur regelmatig als bron van druk op academische vrijheid gesignaleerd. Het is daarom van belang om percepties van burgers mee te nemen in een monitor over academische vrijheid. Denk hierbij bijvoorbeeld aan vragen over de toegankelijkheid van wetenschappelijke kennis voor een breed publiek, aansluiting van wetenschappelijk onderzoek bij maatschappelijke

behoeften, publiek vertrouwen in de wetenschap en de beoordeling van de rol van de overheid en externe financiers.

Operationalisatie
Het vragenlijstonderzoek *Vertrouwen in de wetenschap* (Rathenau Instituut) biedt een geschikte infrastructuur voor het uitvragen van percepties van burgers over academische vrijheid. Vertrouwen in de wetenschap is een periodiek onderzoek onder een representatieve steekproef uit de Nederlandse samenleving. De frequentie van dit onderzoek is tot en met 2028 jaarlijks, nadien mogelijk minder frequent.

4.2.4 Module 4: percepties van studenten

Naast aanvullende percepties van onderzoekers, docenten en burgers, zorgt het toevoegen van percepties van studenten voor een compleet beeld van academische vrijheid. Om de ervaringen van studenten rondom academische vrijheid in beeld te brengen, kan gedacht worden aan vragen over de kwaliteit van het onderzoek, de ervaren vrijheid in discussies, het leerklimaat en de inspraak op curricula.

Operationalisatie
Het Rathenau Instituut heeft op dit moment geen infrastructuur om de percepties van studenten in kaart te brengen. Een bestaand vragenlijstonderzoek onder studenten is de Nationale Studentenquête. Wellicht kan dit onderzoek de geschikte infrastructuur bieden voor percepties van studenten over academische vrijheid. De frequentie van de Nationale Studentenquête is jaarlijks.

4.2.5 Module 5: percepties van R&D-personeel

Naast onderzoekers, docenten, studenten en burgers kan ook R&D-personeel in bredere zin academische vrijheid toekomen, in zoverre zij deelnemen aan het onderzoeks- en onderwijsproces. De UNESCO-tool kijkt naar R&D-personeel vanuit het perspectief van wetenschappelijke vrijheid (zie ook kader 1 in paragraaf 1.1).

Operationalisatie
Het Rathenau Instituut heeft op dit moment geen infrastructuur om deze percepties in kaart te brengen. Een bestaand vragenlijstonderzoek onder R&D-personeel is de ReICO-survey van OECD en de Europese Unie. Het Rathenau Instituut is National Contact Point voor deze vragenlijst. De ReICO-survey is een internationale enquête die informatie verzamelt over carrières in R&D, waaronder arbeidsvoorwaarden,

werkomstandigheden en internationale mobiliteit. De enquête is voor het eerst uitgezet in september 2026 en wordt tweejaarlijks herhaald tot en met 2030. Tijdens het schrijven van dit rapport is nog niet duidelijk wat de responspercentages voor Nederland zijn, en of dit beeld representativiteit benadert. Alternatieven zouden wellicht de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden kunnen zijn of de R&D-statistiek infrastructuur van het CBS. Wij verwachten dat het moeilijker zal zijn om een representatieve steekproef onder specifiek R&D-personeel bij bedrijven te verkrijgen, omdat deze niet centraal zijn geregistreerd en benaderd moeten worden via individuele bedrijven.

4.2.6 Module 6: percepties van beleidsmedewerkers

Een aantal van de perceptie-indicatoren uit de UNESCO-tool gaan over de percepties van onderzoeksfinanciers, onderzoeksinstellingen, en professionele verenigingen of vakbonden van onderzoekers. Als we ook doceervrijheid meenemen in de monitor, zou dit lijstje ook onderwijsfinanciers, onderwijsinstellingen, en professionele verenigingen of vakbonden van onderwijzers moeten bevatten, in zoverre die niet overlappen met eerdergenoemde verenigingen en vakbonden. Deze percepties zijn relevant voor het kunnen observeren van overeenkomsten en verschillen met de percepties van onderzoekers, onderwijzers, studenten en anderen. Door zulke verschillen zouden knelpunten in academische vrijheid tussen verschillende lagen in het wetenschapssysteem zichtbaar kunnen worden.

Operationalisatie
Het Rathenau Instituut heeft op dit moment geen infrastructuur om deze percepties (volledig) in kaart te brengen. Voor zover wij weten is er geen bestaande infrastructuur waarbij aangesloten kan worden. Daarom zal voor percepties van beleidsmedewerkers bij overheid, intermediaire organisaties, en instellingen een nieuwe vragenlijst moeten worden opgezet.

Tot slot kan op indicatie aanvullend verdiepend onderzoek worden toegevoegd, bijvoorbeeld in de vorm van interviews, focusgroepen of casusonderzoek.

5 Conclusie

Academische vrijheid raakt ons allemaal: het is niet alleen een voorwaarde voor een florerende wetenschap, maar ook voor een gezonde democratie. Op dit moment zijn er zorgen over de staat van academische vrijheid in Nederland. In dit hoofdstuk beschrijven we de belangrijkste inzichten uit ons onderzoek.

In het kort:

- Academische vrijheid is meer dan een recht van een individuele wetenschapper.
- De huidige kennisbasis voor academische vrijheid is onvoldoende.
- Een nieuw monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland is wenselijk.
- Academische vrijheid in Nederland kent belangrijke thematische aandachtspunten.
- Wat we wel of niet meten, heeft consequenties.

Academische vrijheid is meer dan een recht van een individuele wetenschapper

Academische vrijheid is een veelzijdig begrip: er bestaan verschillende definities, waaronder verschillende aspecten geschaard worden en die verschillende mensen, groepen, en organisaties aangaan. In dit rapport, gericht op *monitoring* van academische vrijheid, pleiten wij voor een breed conceptueel kader van academische vrijheid. We ontwikkelen een conceptueel raamwerk waarbinnen academische vrijheid plaatsvindt. Dat hebben we gedaan op basis van verschillende bestaande definities, aangevuld met behoeften uit het veld.

We onderscheiden vier deelvrijheden: onderzoeksvrijheid, openbaarmakingsvrijheid, doceervrijheid en studeervrijheid. We laten zien dat deze deelvrijheden tot uiting komen in zes lagen in het wetenschapssysteem: de individuele laag, de collectieve laag, de instellingslaag, de intermediaire laag, de overheidslaag en de maatschappelijke laag. Het raamwerk gebruiken wij samen met monitoringsbehoeften uit het veld om de dekking van bestaande monitoringsinstrumenten te toetsen en kennislacunes te identificeren.

De huidige kennisbasis voor academische vrijheid is onvoldoende

Een daling op de *Academic Freedom Index* wordt veelvuldig aangehaald in het politieke en publieke debat over academische vrijheid. Maar deze index, ook

aangevuld met andere internationale en nationale instrumenten, laat onvoldoende de staat van academische vrijheid in Nederland zien.

Het huidige beeld kent belangrijke inhoudelijke en methodologische beperkingen. Zo is er geen nationale periodieke monitor voor academische vrijheid in Nederland, richten internationale instrumenten zich uitsluitend op de percepties van enkele experts en zijn deze incidentenregistraties niet representatief voor de Nederlandse situatie. Ook worden de nationale rapporten over relevante thema's nog niet expliciet in relatie gebracht met academische vrijheid in Nederland.

Een nieuw monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland is wenselijk

Als we de monitoringsbehoeften uit het veld samenvoegen met de kennislacunes geïdentificeerd op basis van bestaande monitoringsinstrumenten dan zien we dat een aanvullend monitoringsinstrument voor academische vrijheid in Nederland wenselijk is. De recent gelanceerde UNESCO-tool is een geschikte basis voor een monitoringsinstrument voor Nederland. Wel zijn er inhoudelijke en methodologische uitbreidingen nodig om de UNESCO-tool af te stemmen op de specifieke Nederlandse context.

De inhoudelijke uitbreidingen richten zich bijvoorbeeld op de deelvrijheden doceer- en studeervrijheid, die in de UNESCO-tool onderbelicht blijven, maar gaan ook over het toevoegen van uitsplitsingen naar relevante kenmerken, zoals type instellingen. De methodologische uitbreidingen omvatten onder andere aanbevelingen om de methodologische dekking te verbeteren.

Academische vrijheid in Nederland kent belangrijke thematische aandachtspunten

We identificeren daarbij een aantal terugkerende thema's voor de Nederlandse situatie die in het bijzonder aandacht moeten krijgen: financiering, ongewenst gedrag, arbeidsomstandigheden, samenwerkingen en digitale afhankelijkheid. Deze thema's raken het conceptuele raamwerk inhoudelijk, maar in de nationale rapportages wordt nog niet expliciet de relatie gelegd met academische vrijheid.

Wat we (niet) meten: de consequenties van keuzes

Tot slot, bieden wij in de vorm van modules handvaten om monitoring in Nederland te vertalen naar de praktijk. Daarbij verduidelijken we welke mogelijkheden we zien om de modules in te bedden binnen de onderzoeksinfrastructuur die op dit moment binnen het Rathenau Instituut beschikbaar is. De modules kunnen allemaal, gefaseerd, of gedeeltelijk worden ingezet.

Door in dit rapport gebruik te maken van een breed conceptueel raamwerk voor academische vrijheid laten we zien welke onderdelen van academische vrijheid gemonitord kunnen worden. Maar bij de praktische uitvoering kan het nodig zijn om keuzes te maken over wat er wel of niet wordt gemonitord. Zo kan er bijvoorbeeld uitgegaan worden van een specifieke definitie waardoor maar een gedeelte van het raamwerk wordt gebruikt. De grondslag van een dergelijke keuze is altijd normatief en kan politiek, beleidsmatig of praktisch van aard zijn.

Afhankelijk van de keuzes kunnen bepaalde opvattingen over, perspectieven op, of zelfs belangen van academische vrijheid niet (meer) in beeld komen. Het is van belang dat de overwegingen rondom deze keuzes transparant en navolgbaar zijn om draagvlak te hebben in de verschillende lagen van het wetenschapssysteem waar academische vrijheid terugkomt.

6 Literatuurlijst

Beiter, K. D. (2016). *Academic Freedom and Its Protection in the Law of European States: Measuring an International Human Right*. https://doi.org/doi 10.1163/22134514-00303001

Bepalingen met betrekking tot het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek). (1991, september 13). https://zoek.officielebekendmakingen.nl/0000029104

Carter, I., & Huseynli, I. (2026). *Positive and Negative Liberty*. https://plato.stanford.edu/archives/fall2026/entries/liberty-positive-negative/

Coppedge, M., et al., (2026). *V-Dem [Country-Year/Country-Date] Dataset v16' Varieties of Democracy (V-Dem)*.

De Baets, A. (2020). Academische vrijheid tussen geschiedenis en mensenrechten. In: Van Berkel, K., & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 15-34).

DJA. (2023). *Denkruimte. Een analyse van structurele bedreigingen voor academische vrijheid en integriteit*. De Jonge Akademie. https://www.dejongeakademie.nl/publicaties/2495595.aspx

DJA. (2025). *Onder controle. Een manifest voor een verantwoorde digitale toekomst in het hoger onderwijs*. De Jonge Akademie. https://www.dejongeakademie.nl/publicaties/3081725.aspx?t=Onder-controle-Een-manifest-voor-een-verantwoorde--digitale-toekomst-in-het-hoger-onderwijs

EUA. (2023). *University Autonomy in Europe IV – Country Profiles (II)*. EAU.

European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services. (2023). *How academic freedom is monitored: Overview of methods and procedures.* Publications Office. https://doi.org/10.2861/45892

European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services. (2024). *EP Academic Freedom Monitor 2023.* Publications Office. https://doi.org/10.2861/393533

European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services. (2025). *Academic Freedom Monitor 2024. [Part I], Overview of de jure academic freedom protect.* Publications Office. https://doi.org/10.2861/3815636

European Parliamentary Research Service. (2023). *State of play of academic freedom in the EU member states: Overview of de facto trends and developments*. European Parlement. https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU(2023)740231

Freedom House. (2026). *Freedom in the World 2026 Methodology Questions*. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2026-03/FIW26%20Methodology.pdf

Geuens, M. (2025). Is academic freedom in Belgium and the Netherlands under duress? *Pravni zapisi*, (2), 416-440. https://doi.org/10.5937/pravzap16-62617

Internationaal Verdrag Inzake Economische, Sociale En Culturele Rechten (1979). https://wetten.overheid.nl/BWBV0001016/1979-03-11/0

Jettinghoff, K. & Scheeren, J. (2019). *Werkdruk in het WO. Een secundaire analyse op de Werkmonitor 2019.* Sofokles. https://sofokles.nl/artikel/analyse-sofokles-medewerkers-wo-ervaren-zeer-veel-werkdruk/

Karran, T., Beiter, K., & Appiagyei-Atua, K. (2017). Measuring academic freedom in Europe: A criterion referenced approach. *Policy Reviews in Higher Education*, *1*(2), 209-239. https://doi.org/10.1080/23322969.2017.1307093

Kinzelbach, K. (2020). *Researching Academic Freedom. Guidelines and Sample Case Studies.* https://doi.org/10.25593/978-3-96147-370-0

KNAW. (2015). *Ruimte voor ongebonden onderzoek. Signalen uit de Nederlandse wetenschap.* https://www.knaw.nl/publicaties/ruimte-voor-ongebonden-onderzoek

KNAW. (2019). *Evenwicht in het wetenschapssysteem. De verhouding tussen ongebonden en strategisch onderzoek.* https://www.knaw.nl/publicaties/evenwicht-het-wetenschapssysteem-de-verhouding-tussen-ongebonden-en-strategisch

KNAW. (2021). *Academische Vrijheid in Nederland—Een begripsanalyse en richtsnoer.* https://www.knaw.nl/publicaties/academische-vrijheid-nederland

KNAW. (2022). *Sociale veiligheid in de Nederlandse wetenschap. Van papier naar praktijk.* https://knaw.nl/publicaties/sociale-veiligheid-de-nederlandse-wetenschap-van-papier-naar-praktijk-0

KNAW. (2025). *Academische vrijheid in Nederland: Reactie op actuele bedreigingen.* https://www.knaw.nl/publicaties/academische-vrijheid-nederland-reactie-op-actuele-dreigingen

KNAW. (2026a). *Bekostigingssystematiek Nederlandse universiteiten. Verkennend Analysedocument.* https://www.knaw.nl/publicaties/rijksbekostiging-nederlandse-universiteiten

KNAW. (2026b). *Vrijheid van meningsuiting in de wetenschappelijke sector. Kernwaarde van een open maatschappij*. https://doi.org/10.57881/D8DF62A0-7916-45EF-A657-CF81BADB40A2

KNAW. (2026c). *Vrijheid verankerd. Naar een versterkte juridische borging van academische vrijheid*. https://doi.org/10.57881/906292F4-344E-4BF5-9B67-A8D0A26568DA

KNAW, NWO, TO2-federatie, UMCNL, UNL, & VH. (2026). *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2027*. https://doi.org/10.57881

Labrie, A. (2020). Einsamkeit und Freiheit: Wilhelm von Humboldt en het principe van de academische vrijheid. In: Van Berkel, K., & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 53-70).

LNVH. (2019). *Harassment in Dutch academia. Exploring manifestations, facilitating factors, effects and solutions*. Accent Interactive. LNVH. https://www.lnvh.nl/a-3078/harassment-in-dutch-academia.-exploring-manifestations-facilitating-factors-effects-and-solutions

Maassen, P., et al., (2026). *Academic Freedom Monitor 2025*. European Parliament. https://doi.org/10.2861/2776340

Mede, N. G. (2026). *Attacked, Harassed, Intimidated: A Narrative Review of Research and Action on Public Backlash Against Scientists in the Netherlands and Beyond*. https://doi.org/10.5281/zenodo.20446311

Mohammad, A. H. A. (2023). *De normering van academisch ondernemerschap: Perspectieven vanuit het onderwijs(bekostigings)recht, het Europees staatssteunrecht en de academische vrijheid & wetenschappelijke integriteit.* https://hdl.handle.net/1887/3513003

Nederlandse Arbeidsinspectie. (2024). *Arbo in Bedrijf Special: Onderzoeksrapport psychosociale arbeidsbelasting universiteiten*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. https://www.nlarbeidsinspectie.nl/documenten/2024/05/14/arbo-in-bedrijf-special-psychosociale-arbeidsbelasting-universiteiten

Pruvot, E.B., Estermann, T., & Popkhadze, N. (2023). *University Autonomy in Europe IV – The Scorecard 2023*. European University Association. https://www.eua.eu/publications/reports/university-autonomy-in-europe-iv-the-scorecard-2023.html

Rathenau Instituut. (2026). *Monitor praktijkgericht onderzoek 2024*. https://www.rathenau.nl/nl/werking-van-het-wetenschapssysteem/wetenschap-nederland/monitor-praktijkgericht-onderzoek-2024

Spannagel, J. (2024). Introducing Academic Freedom in Constitutions: A new global dataset, 1789–2022. *European Political Science*, *23*(4), 421-432. https://doi.org/10.1057/s41304-023-00446-5

Spannagel, J., & Kinzelbach, K. (2023). The Academic Freedom Index and Its indicators: Introduction to new global time-series V-Dem data. *Quality & Quantity*, *57*(5), 3969-3989. https://doi.org/10.1007/s11135-022-01544-0

Stahl, T. (2025). *Academic Freedom and Digital Autonomy: Toward a Values-Based Digital Strategy for Universities*. https://doi.org/10.5281/zenodo.17152199

Stoker, J., Stolker, C., & Waaldijk, B. (2023). *Krachtig en kwetsbaar—Academische vrijheid in de praktijk*. https://openresearch.amsterdam/nl/page/99059/krachtig-en-kwetsbaar---academische-vrijheid-in-de-praktijk

Technopolis. (2023). *Onderzoek naar zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap*. https://open.overheid.nl/documenten/dpc-5593fd4268bcd6f2dbbdb15e5f7a7a726d39d821/pdf

Technopolis. (2024). *Monitor externe intimidatie haat en bedreiging van wetenschappers*. UNL, KNAW en NWO.

TNO. (2017). *Onbetaald overwerk in Nederland*. https://monitorarbeid.tno.nl/wp-content/uploads/sites/16/2023/10/FNV-Rapport.pdf

UNESCO. (1997). *Recommendation concerning the Status of Higher-education Teaching Personnel, adopted by the General Conference at its twenty-ninth session*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113234.page=2

UNESCO. (2017). *Recommendation on Science and Scientific Researchers*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618

UNESCO. (2026). *Assessment Tool on the Freedom and Safety of Scientific Researchers*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000398323

Universiteit Leiden. (2024). *Academische Vrijheid: Een Leidse Lijn*. https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2024/06/rapport-academische-vrijheid-kroonjuweel-verdient-betere-zorg

Van Berkel, K. (2020). Desnoods een overstroming: Denken over academische vrijheid in negentiende-eeuws Nederland. In: Van Berkel, K. & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 71-86).

Van den Berg, C. (2025). *Zelfverzekerd en verbonden: Academische vrijheid en de rol van universiteiten*. Symposium Politieke autocratie en academische vrijheid, Amsterdam. https://www.universiteitenvannederland.nl/files/publications/CBERG%20speech%20AcadVrijheid%20KNAW%2023092025.pdf

Van der Meulen, B., et al. (2026). *Naar een toekomstbestendig hogeronderwijssysteem. Een internationale analyse van hoger onderwijsbeleid bij demografische druk op studentenaantallen.* Universiteit Twente. https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/546174899/Eindrapport_toekomstbestendig_Hoger_Onderwjis.pdf

Van Gestel, R. (2021). Wettelijke bescherming van de academische vrijheid? *RegelMaat*, *4*, 330-344. https://doi.org/10.5553/RM/0920055X2021037004006

Van Gestel, R. (2023). *Academische (on) vrijheid*. (Wijntjens, L., Van Gulijk, S., & Tjong Tjin Tai, E. (eds), Meester in context : Liber amicorum Marc Loth.). https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/87437655/Van_Gestel_-_Academische_on_vrijheid.pdf

Van Gestel, R. (2025). De zaak Täuber: Academische vrijheid causaal verb(r)and? *RegelMaat*, *40*(4), 376-388. https://doi.org/10.5553/RM/0920055X2025040004008

Van Lunteren, F. (2020). Academische vrijheid en het universitair grootbedrijf. In: Van Berkel, K. & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 87-118).

Vega, J. (2020). Academische Vrijheid? Positieve en negatieve vrijheid, en de fuik van het neoliberale werken. In: Van Berkel, K., & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 131-148).

Verbeek, T. (2020). 'Academische vrijheid' aan de Nederlandse universiteit in de zeventiende eeuw. In: Van Berkel, K. & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 35-52).

Verburgt, L. M., & Duyvendak, J. W. (Red.). (2023). *Academische Vrijheden in Nederland*.

Verschaffel, B. (2020). Academische verantwoordelijkheid. In: Van Berkel, K., & Van Bruggen, C. (Red.), *Academische Vrijheid: Geschiedenis en Actualiteit* (pp. 119-130).

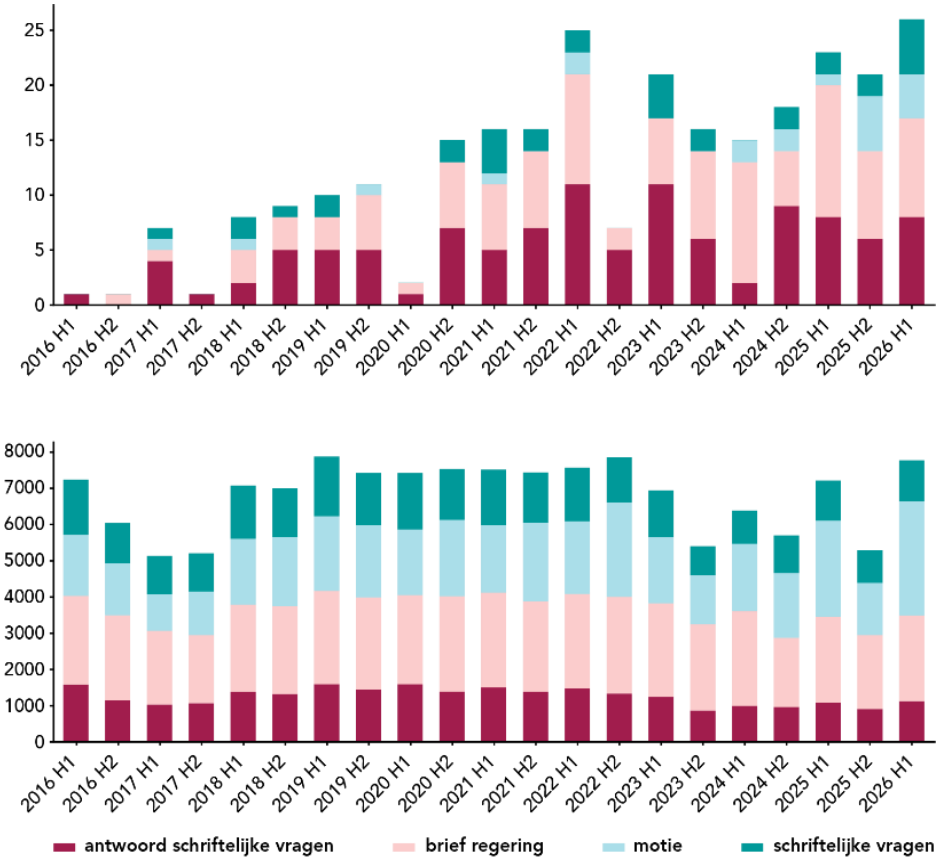
Wet op de Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (2024). https://wetten.overheid.nl/BWBR0004191/2024-10-29/0

Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (2026). https://wetten.overheid.nl/BWBR0005682/2026-08-01/0

Bijlage 1: trend 'academische vrijheid' in Tweede Kamerdocumenten

Sinds 2016 kwam het begrip academische vrijheid voor in 269 van de 143.990 verschenen moties, schriftelijke vragen, brieven van de regering, en antwoorden op schriftelijke vragen voor (grafiek 1, boven). Dat gebeurt in toenemende mate: waar academische vrijheid in het begin van deze periode zo'n 1 keer per halfjaar voorkwam, was dat in de eerste helft van 2026 25 keer. Dat het begrip academische vrijheid vaker voorkomt in documenten van de Tweede Kamer komt niet doordat er simpelweg meer documenten verschijnen (grafiek 1, onder), want het totale aantal documenten is grofweg gelijk gebleven in deze periode.

Grafiek 1 Tweede Kamerdocumenten met de term 'academische vrijheid' en totaal aantal documenten

Boven: documenten van de Tweede Kamer waarin de term 'academische vrijheid' voorkomt, uitgesplitst naar type. Onder: totaal aantal documenten van de Tweede Kamer, uitgesplitst naar type. Van 1 januari 2016 tot en met 16 juli 2026

Bijlage 2: methode-analyse Tweede Kamerdocumenten

Om in kaart te brengen hoe vaak en op welke manier de term 'academische vrijheid' in het politieke debat in de Tweede Kamer terugkomt, hebben we de OData-API (https://gegevensmagazijn.tweedekamer.nl/OData/v4/2.0) van het Open Data Portaal van de Tweede Kamer gebruikt om parlementaire documenten op te vragen en te doorzoeken.

Concreet hebben we in Python 3.12.11 in Spyder 6.1.4 een script geschreven dat de volgende stappen doorloopt. Eerst vragen we met de API alle documenten op, gefilterd op kamer (Tweede Kamer), soort document (zie hieronder) en periode (1 januari 2016 – 17 juli 2026). Dat zijn 143.990 documenten. Vervolgens zoeken we in elk document naar de zoekterm ('academische vrijheid'). Als een document de zoekterm bevat (een match, 269 in totaal), bewaren we belangrijke gegevens van het document (zoals, onder andere, het document-ID, het soort document en verschijningsdatum) in een overzicht in een Excel-bestand. Ook het document zelf slaan we op.

Tussen 1 januari 2021 en 16 juli 2026 zijn 92 soorten documenten (ruim 200.000 in totaal) gepubliceerd: brieven van de regering (26.914), moties (22.874), antwoorden op schriftelijke vragen (12.984), schriftelijke vragen (12.892) en bijlagen (63.584). Andere soorten documenten zijn in aantallen verwaarloosbaar voor het in kaart brengen van het politieke debat. Aangezien brieven van de regering, moties, antwoorden op schriftelijke vragen, en schriftelijke vragen ongeveer een derde van het totaal aantal documenten beslaan en deze soorten een goede weergave geven van het politieke debat tussen regering en parlement, hebben we deze vier soorten documenten gebruikt in de analyse.

Bijlage 3: historische ontwikkeling van academische vrijheid

Vroege academische vrijheid: Nederland in de 17e tot 20e eeuw

In zeventiende- en achttiende-eeuws Nederland bestond academische vrijheid nog niet als begrip zoals we nu kennen (Verbeek, 2020). Universiteiten waren er wel, maar zij waren hoofdzakelijk een opleidingsinstelling: ze boden toegang tot beroepsgroepen, zoals predikant of rechter, of het voorzetten van iemands studie, bijvoorbeeld binnen de geneeskunde (Verbeek, 2020). Onderzoek gebeurde wel, maar doorgaans buiten de universiteit, op persoonlijke titel, en, vergeleken met nu, met weinig maatschappelijk-economische relevantie (Verbeek, 2020).

Toch kunnen we in deze andere situatie al een begrip van academische vrijheid reconstrueren. Zo was vanaf de middeleeuwen, toen sommige universiteiten ontstonden uit corporaties van studenten die zo zelf hun scholing vormgaven, een bepaalde *studeervrijheid* vanzelfsprekend (Van Berkel, 2020). Dat wil zeggen, studenten zochten zelf docenten uit en bepaalden zelf (de lengte van) hun leerpad.

Over de *doceervrijheid* van academici werd veel nadrukkelijker over gesteggeld. Dit had met name te maken invloeden van de kerk en de staat. Zo hoorden universitaire opleidingen in de zeventiende eeuw 'vrij' van particulier belang te zijn en 'openbaar', dat wil zeggen, geleid en beschermd door de overheid (Van Berkel, 2020; Verbeek, 2020). In Leiden manifesteerde zulk overheidstoezicht zich door kerkelijke bemoeienis met het onderwijs als eerste tot de dubbele bestuursvorm die tot in de twintigste eeuw de norm is geweest voor Nederlandse universiteiten: de Senaat, gevormd door hoogleraren en verantwoordelijk voor het onderwijs, en het College van Curatoren, bestaande uit provinciale en gemeentelijke bestuurders en verantwoordelijk voor de overige taken (Verbeek, 2020). Formeel hadden hoogleraren daarmee doceervrijheid en was er sprake van zelfbestuur. In de praktijk bemoeide het College zich wel degelijk met de inhoud van het onderwijs,[55] waardoor de academische vrijheid van hoogleraren vooral lag in het feit dat zij niet ontslagen konden worden (Verbeek, 2020).

[55] Meestal speelden deze conflicten zich af tussen de meer vrijzinnige filosofen en traditionele theologen, wat er bijvoorbeeld toe leidde dat het doceren van metafysica (zijnsleer) tijdelijk verboden werd (Verbeek, 2020).

In de negentiende eeuw was het Nederlandse gesprek over academische vrijheid nog verre van internationaal (Van Berkel, 2020). Toch loont voor ons huidige begrip van academische vrijheid een uitstapje naar Duitsland, waar Wilhelm von Humboldt in zijn onderwijshervormingen (1808-1810) een modern (West-Europees) begrip van academische vrijheid introduceerde (Labrie, 2020). Von Humboldt zag mensen als unieke wezens, die zich op eigen wijze moesten kunnen ontplooien om zo goed mogelijk bij te dragen aan de maatschappij (Labrie, 2020). Zulke 'vorming' (*Bildung*) kon plaatsvinden aan universiteiten, mits daar vrijheid van algemeen nut, vrije (toegang tot) discussies, studeervrijheid, en doceervrijheid heersten (Labrie, 2020). Daarvoor moest de universiteit (financieel) onafhankelijk van de staat zijn (Labrie, 2020).[56]

Parellel aan de Duitse situatie raakte academische vrijheid ook in Nederland sterker verbonden met een maatschappelijk belang. Een discussie over doceervrijheid binnen de theologie, waarbij Cornelis Philippus Hofstede de Groot academische vrijheid voor het eerst nadrukkelijk verbond met de functie van docent en maatschappelijke vooruitgang, mondde aan het einde van de negentiende eeuw uit in een breder begrip van academische vrijheid (Van Berkel, 2020). Volgens politicus en rechtsgeleerde Pieter Cort van der Linden waren hoogleraren overheidsambtenaren die tot vrijheid, en niet tot dienstbaarheid, geroepen zijn (Van Berkel, 2020). Die vrijheid – verbonden aan de functie van wetenschapper die zodoende maatschappelijke vooruitgang kon bewerkstelligen – bestond uit *studeervrijheid*, *doceervrijheid*, en *onderzoeksvrijheid* en werd ingevuld als een onafhankelijkheid van de overheid.[57]

De opkomst van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek van nu: academische vrijheid in Nederland vanaf de 20e eeuw

In de twintigste eeuw evolueerde het begrip academische vrijheid in Nederland sterk door het groeiende belang van onderzoek en een daarmee gepaarde gaande verstrengeling met de overheid, zowel financieel als beleidsmatig. Hoewel academici zich rond 1900 wel een onderzoeksethos meester hadden gemaakt, stond hun onderzoek, in tegenstelling tot nu, formeel alleen in dienst van het onderwijs (Van Lunteren, 2020). Onderzoek was daarmee geen staatszorg en werd met schaarse middelen uitgevoerd (Van Lunteren, 2020). Er heerste daardoor ook een grote *onderzoeksvrijheid*: de overtuiging was dat in de afwezigheid van

---

56 De staat is wel nodig voor de aanstelling van professoren, om schoolvorming te voorkomen (Labrie, 2020).

57 Hoewel in Van der Lindens begrip van academische vrijheid een Von Humboldtiaanse klank doorklinkt, is niet aannemelijk dat Van der Linden zich daarop baseerde (Van Berkel, 2020).

(overheids)bemoeienis de zuivere (en enige echte) wetenschap tot toegepast 'wetenschap' zou leiden en daarmee tot maatschappelijke betekenis (Van Lunteren, 2020). Vanaf 1909 ontstonden de eerste onderzoeksinstellingen (Van Lunteren, 2020). Universitaire hoogleraren zagen hun budgetten echter niet groeien en legden daarom zelf fondsen aan (Van Lunteren, 2020).

Na de Tweede Wereldoorlog raakte de Rijksoverheid meer doordrongen van het belang van academisch onderzoek en begon zij dit formeler te organiseren (Van Lunteren, 2020). Onderzoeksfinanciers (de voorlopers van NWO en ZonMw) werden opgericht om onderzoek vanuit de overheid te financieren, waarbij onderzoekers zelf het best in staat werden geacht om hun onderzoeksrichting te kunnen bepalen (Van Lunteren, 2020). Daarnaast kreeg de Nederlands Organisatie voor Toegepast-Natuurwetenschappelijk Onderzoek (TNO) als opdracht het toegepaste onderzoek te coördineren en werden universiteiten een eigen rechtspersoon(Van Lunteren, 2020).

In de jaren zestig en zeventig was de maatschappelijke betekenis van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek toegenomen en werden de uitdagingen voor onderzoek groter. Daarmee nam ook de behoefte voor overheidscontrole toe (Van Lunteren, 2020). De Raad van Advies voor Wetenschapsbeleid (RAWB, nu AWTI) en de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR) worden in 1966 en 1972 opgericht, en in 1971 wordt een minister voor wetenschapsbeleid aangesteld om via overheidsbeleid onderzoek sterker te kunnen koppelen aan maatschappelijke uitdagingen (Van Lunteren, 2020). Daarnaast kwam er in 1971 met de Wet op universitaire bestuurshervorming (WUB) een einde aan de senaat van hoogleraren en meer ruimte voor studenten en ondersteunend personeel in het universiteitsbestuur (Van Lunteren, 2020). Tegelijkertijd werden studieprogramma's en -eisen geformaliseerd om de gemiddelde studieduur in te korten (Van Lunteren, 2020).

Onder druk van bezuinigingen moesten universiteiten zich in de jaren tachtig van de overheid meer specialiseren (Van Lunteren, 2020). Hierbij wisten universiteiten het (dreigende) verlies van autonomie deels terug te draaien door de herverdeling van middelen zelf op zich te nemen (Van Lunteren, 2020). In de jaren negentig drong het rendementsdenken de bestuursstructuren van universiteiten binnen (Van Lunteren, 2020). In 1997 verving de Wet modernisering universitaire bestuursorganisatie (MUB) de door de WUB geïntroduceerde horizontale bestuursvorm met de huidige, verticale bestuursvorm (Van Lunteren, 2020).

Gemodelleerd naar het bedrijfsleven, kregen universiteiten in de ethos van *New Public Management* een college van bestuur, waarvan de leden benoemd werden door een raad van toezicht, die weer werd bemenst door functionarissen uit de

politiek en bedrijven en benoemt door de minister van Onderwijs (Van Lunteren, 2020). De inspraak van personeel en studenten via de universiteitsraad werd beperkt tot adviesorgaan (Van Lunteren, 2020).

Rond 2000 werden universiteiten meer gerund zoals marktorganisaties, inclusief sturing op meetbare, vaak kwantitatieve grootheden zoals studierendement, onderzoeksproductie, en de omvang van (externe) financiering. Hiermee was de vrijheid van instellingen, de academische gemeenschap, en individuele academici (weer) geslonken en kwam deze onderling zelfs op spanning te staan (Van Lunteren, 2020).

Op de achtergrond van de ontwikkelingen in de jaren zeventig, tachtig, en negentig speelde de opkomst van de Nederlandse kenniseconomie, waarbij onder de noemers 'innovatie' en 'utilisatie' met overheidsgelden steeds sterker gestuurd werd op kennisproductie en -overdracht ten dienste van de maatschappij, en dan met name bedrijven (Van Lunteren, 2020). Vanaf de jaren 2000 werd door de overheid bij universiteiten ook gestuurd op 'valorisatie', gepositioneerd als derde kerntaak naast onderwijs en onderzoek, om, bijvoorbeeld via publiek-private samenwerkingen, spin-offs, of patenten, economische groei te blijven waarborgen (Van Lunteren, 2020). In de jaren 2010 vertaalde dit rendementsdenken zich ook in een verschuiving van (min of meer) ongebonden naar gebonden financiële middelen (Van Lunteren, 2020).

Met deze steeds nadrukkelijkere overheidssturing op de maatschappelijke – economische – waarde van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek (Van Lunteren, 2020), werden academici de afgelopen vijftig jaar steeds veelvuldiger geconfronteerd met spanningen tussen hun *onderzoeksvrijheid* en (financiële) afhankelijkheden,[58] al dan niet door de instelling waarvoor zij werkzaam zijn (Van Lunteren, 2020). Ook de *studeervrijheid* en de *doceervrijheid* zijn (nagenoeg) ingeperkt: het onderwijs wordt beperkt door de faculteits- en instellingslijn en prestatieafspraken met de overheid, en studenten en docenten hebben geen directe bestuursmacht meer (Van Lunteren, 2020).

[58] Vanzelfsprekend gaat het hier over schaarste in financiële middelen, waarvan steeds meer gebonden, maar ook over (daarmee gepaarde gaande) publicatiedruk en onzekere werkomstandigheden, die de ruimte beperken voor vrij (en mogelijk onwelgevallig) onderzoek (Van Lunteren, 2020).

Bijlage 4: vragenlijst

Inleiding
Op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voert het Rathenau Instituut in 2026 onderzoek uit naar een kennisbasis voor academische vrijheid in Nederland.
We willen via een aantal vragen graag ophalen hoe er vanuit uw organisatie gekeken wordt naar academische vrijheid, en welke aspecten volgens u van belang zijn.

> *Met het invullen van deze vragenlijst geeft u toestemming om de gegeven antwoorden op te nemen in een rapportage die wij publiceren op onze website en zullen overhandigen aan het ministerie van OCW. In het kader van de transparantie zullen wij een lijst opnemen in ons eindrapport met de organisaties die de vragenlijst hebben ingevuld. Traceerbare informatie zullen wij voorafgaand aan publicatie aan u voorleggen.*

Vragenlijst
Voor welke organisatie bent u werkzaam?

We hanteren bij aanvang van ons onderzoek de volgende definitie van academische vrijheid (conform KNAW[59]):

> *Academische vrijheid definieert de KNAW als het beginsel dat medewerkers aan wetenschappelijke instellingen in vrijheid hun wetenschappelijk onderzoek kunnen doen, hun bevindingen naar buiten kunnen brengen en onderwijs kunnen geven.*
>
> *Zo beschouwd gaat het om de vrijheid die strikt verbonden is met de functie van een wetenschapper en een adequate beoefening van wetenschap. Deze vrijheid geldt voor:*
>
> *• De keuze van te onderzoeken thema's;*
> *• De keuze en toepassing van de eigen onderzoeksvragen en -methoden;*
> *• De toegang tot informatiebronnen;*
> *• Het publiceren en delen van informatie via conferenties, lezingen en lidmaatschap van wetenschappelijke groepen;*
> *• De keuze om samenwerking met wetenschappelijke partners aan te gaan;*
> *• De invulling van het wetenschappelijk onderwijs.*

---

59 KNAW (2021). *Academische vrijheid in Nederland – een begripsanalyse en richtsnoer.* Amsterdam, KNAW.

Dat academische vrijheid aan de functie van wetenschapper gerelateerd is, betekent niet dat het alleen gaat om de vrijheid om bevindingen te rapporteren, die zijn gebaseerd op zorgvuldige argumentatie en bewijsvoering. Wetenschappers moeten ook vrij zijn om hun eigen onderzoeksthema's te kiezen, de hypothesen te formuleren en een voorlopig standpunt te verwoorden, bijvoorbeeld in een wetenschappelijk debat.

Om academische vrijheid te realiseren is het essentieel dat wetenschappers onafhankelijk hun onderwijs en onderzoek kunnen vormgeven en delen, los van druk van politiek, bedrijven, maatschappelijk middenveld of publieke opinie. Dit betekent dat ze niet onder druk mogen worden gezet om buitenwetenschappelijke overwegingen (zoals overwegingen van partijpolitieke of commerciële aard) in hun werk te betrek ken. Onafhankelijkheid is zodoende een voorwaarde voor academische vrijheid.

Mist u iets in deze definitie of zijn er aspecten van academische vrijheid die we volgens u nog moeten meenemen?

Welke informatie over de stand van (aspecten van) academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem is beschikbaar voor uw organisatie?

Aan welke (aanvullende) informatie over de stand van (aspecten van) academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem is er in uw organisatie behoefte?

Zijn er met betrekking tot de stand van academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem nog zaken die u ons graag wilt meegeven in ons onderzoek?

Bijlage 5: lijst van organisaties

Type organisatie	Organisaties
Academische gemeenschap	De Jonge Akademie (DJA), Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV), Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren (LNVH), Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), Landelijke Vereniging Ombudsen in het Onderwijs (LVOO), WetenschapVeilig, Promovendi Netwerk Nederland (PNN), Vereniging van Lectoren (VL)
Instellingen	Amsterdam UMC, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), Maastricht UMC, Radboud UMC, Vereniging van Hogescholen (VH), UMC Groningen, UMC Utrecht, Universiteiten van Nederland (UNL)
Onderzoeksfinanciers	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), Regieorgaan SIA, ZonMw
Adviesraden	Adviesraad voor Wetenschap, Techniek en Innovatie (AWTI), Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR)
Ministerie	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)
Overig	Organisatie der Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur (UNESCO)

Naast bovengenoemde organisaties zijn er twee organisaties uit de academische gemeenschap en twee instellingen die we hebben benaderd die de vragenlijst niet hebben ingevuld.

Bijlage 6: methode literatuuronder-zoeken

Wij hebben twee literatuuronderzoeken verricht in Google Scholar om onze onderzoeksvragen te beantwoorden (zie tabel 5, hierna).

Het eerste literatuuronderzoek was gericht op het beantwoorden van de vraag wat er wordt verstaan onder academische vrijheid in het Nederlandse wetenschapssysteem en welke deelaspecten te onderscheiden zijn. Het tweede literatuuronderzoek was gericht op bestaande monitoringsinstrumenten over academische vrijheid binnen het Nederlandse wetenschapssysteem.

Wij voegden publicaties bij die informatie bevatten over Nederland. Thesispapers die niet waren gepubliceerd in een wetenschappelijk tijdschrift of boek werden uitgesloten. Wel voegden wij aanvullende publicaties toe via de sneeuwbalmethode en op basis van publicaties die ons werden toegestuurd in de inventarisatie in het veld (N=18). Uiteindelijk includeerden wij 60 publicaties en hoofdstukken uit boeken.[60]

Een beperking van deze strategie is dat we gebruik hebben gemaakt van één zoekmachine. In de beschikbare tijd voor dit project was er geen mogelijkheid om bijvoorbeeld een zoekmachine gericht op beleid, of een inhoudelijke analyse van overheidsdocumentatie toe te kunnen voegen. Mogelijk heeft dit gezorgd voor selectiebias en een oververtegenwoordiging van het academische perspectief op academische vrijheid. Dit hebben we geprobeerd gedeeltelijk te ondervangen middels de inventarisatie in het veld.

60 De adviesrapporten van de KNAW *Vrijheid verankerd* en *Vrijheid van meningsuiting in de wetenschappelijke sector* werden gepubliceerd na het uitvoeren van de literatuuronderzoeken. Wij hebben ze achteraf handmatig toegevoegd (KNAW, 2026c, 2026b).

Tabel 5 Zoekstrategie in Google Scholar

	Kenmerken	Engelse zoektermen (voor internationale literatuur/ instrumenten)	Nederlandse zoektermen (voor nationale literatuur/ instrumenten)	Resultaat
1	Vanaf 2021 Sorteren op relevantie Elke taal Elk type Geen patenten of citaten Gezocht op: 29/6/2026	intitle:"academic freedom" AND ("Netherlands" OR "Dutch" OR "Holland")	intitle:"academische vrijheid" AND ("Nederland" OR "Nederlands" OR "Nederlandse")	EN: 195 NL: 16
2	Vanaf 2021 Sorteren op relevantie Elke taal Elk type Geen patenten of citaten Gezocht op: 14/8/2026 (EN) Gezocht op: 15-9-2026 (NL)	intitle:"academic freedom" ("assessment" OR "monitor" OR "measure" OR "measurement" OR "measuring" OR "indicator" OR "indicators" OR "index" OR "indices") ("Netherlands" OR "Dutch" OR "Holland")	intitle:"academische vrijheid" AND ("monitor" OR "meting" OR "indicator" OR "indicatoren" OR "graadmeter" OR "index" OR "onderzoek" OR "vragenlijst" OR "enquête" OR "studie" OR "kennis") AND ("Nederland" OR "Nederlands" OR "Nederlandse")	EN: 189 NL: 17

Tabel: Rathenau Instituut

Bijlage 7: methode inhoudelijke dekking raamwerk van bestaande monitoringsinstrumenten

Om inzicht te krijgen in de inhoudelijke dekkingsgraad van bestaande monitoringsinstrumenten, hebben we bestaande monitors ingedeeld in het raamwerk. Per besproken internationaal monitoringsinstrument hebben we gekeken óf deze indicatoren (of vragen) bevat die een onderdeel raken, en dat voor alle onderdelen (figuur 3). Hetzelfde hebben we gedaan voor elke besproken nationale, incidentele studie of rapportage (en dus niet voor aanverwante periodieke monitoring die niet uit het literatuuronderzoek kwam of die werd toegestuurd via de inventarisatie in het veld, zoals OCW-beleidsindicatoren) (figuur 5). Elke studie is dus één keer binair (wel of geen monitoring) meegewogen per onderdeel.

Deze methode is een grove maat. Monitoringsinstrumenten verschillen te veel qua hoeveelheid indicatoren, dekking van indicatoren, en aard van indicatoren, om ze op indicatorniveau gelijk te kunnen behandelen en dus in één overzicht weer te kunnen geven.

Voor de UNESCO-tool (figuur 4) hebben we dit wél op indicatorniveau gedaan: elke indicator hebben we bij een of meerdere onderdelen ondergebracht. Binnen eenzelfde tool is dat immers wel mogelijk. Bovendien is de UNESCO-tool onderdeel van onze aanbeveling. Om dit zo gedetailleerd mogelijk te onderbouwen en zo goed mogelijk te kunnen identificeren waar op welke wijze nog aanvullingen nodig zijn, hebben we dus wel een indeling op indicatorniveau gemaakt. We hebben die indeling niet alleen *inhoudelijk* gemaakt, maar ook *methodologisch* voor figuur 6 in bijlage 8.

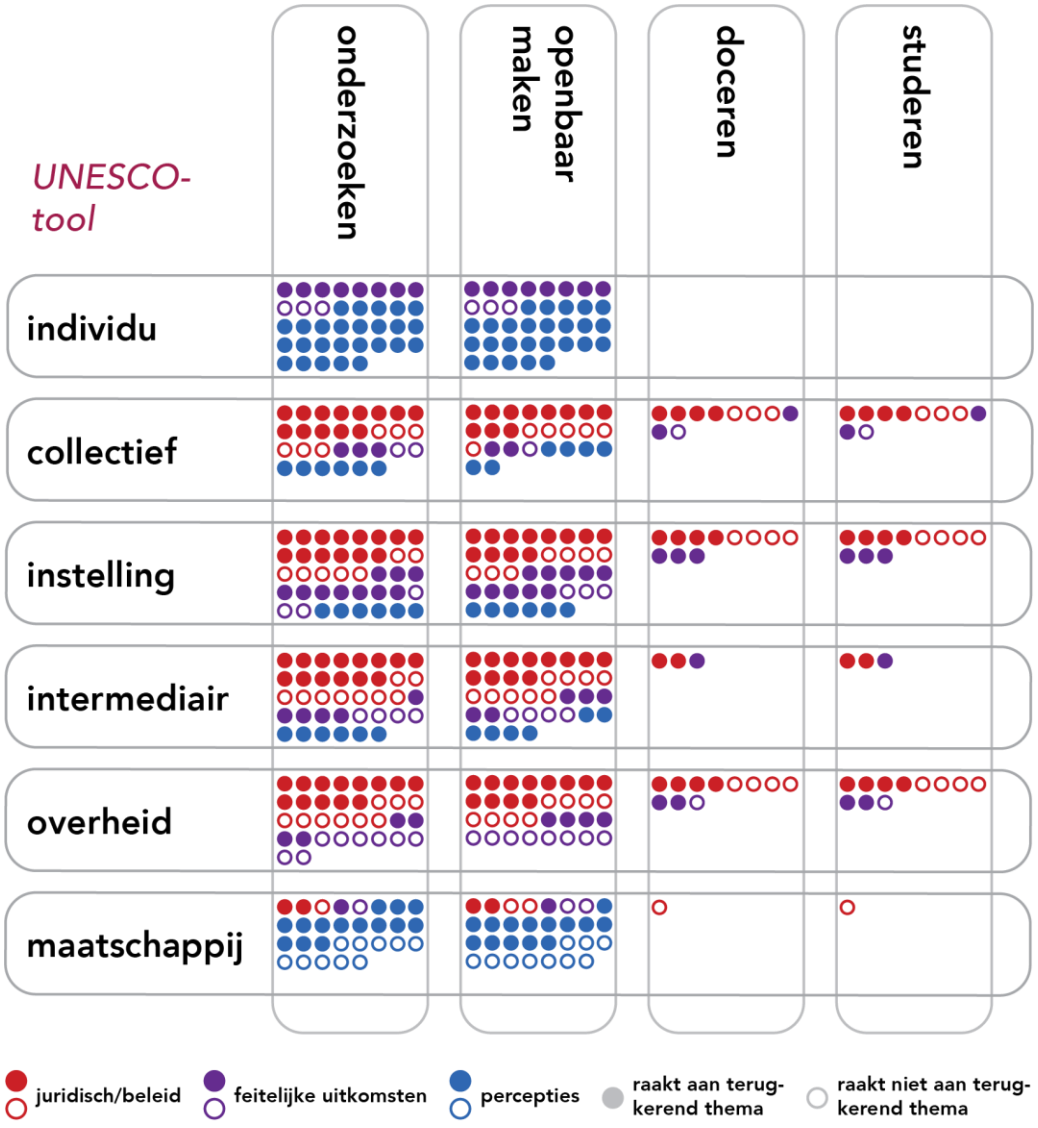
Om de uiteindelijke inhoudelijke dekkingsgraad te berekenen, hebben we het aantal monitors (of UNESCO-indicatoren) per onderdeel voor elk overzicht genormaliseerd. Normalisering is een gangbare manier om waarden naar een gedeelde schaal (tussen 0 en 1) te vertalen en daarmee vergelijkbaar te maken. In dit geval: [genormaliseerde waarde van onderdeel x] = [aantal keer dat onderdeel x wordt gemonitord] / [aantal keer dat het vaakst gemonitorde onderdeel is gemonitord].

Dit betekent dat de dekkingsgraad *relatief* is: het is een weergave van waar bestaande monitoring verhoudingsgewijs wel en niet naar kijkt. Hiervoor hebben we ten eerste gekozen omdat wij ons in het literatuuronderzoek primair gericht hebben

op de term academische vrijheid. Binnen het tijdspad van dit project was het niet mogelijk om ook voor alle andere afzonderlijke gerelateerde thema's literatuur-onderzoeken te verrichten. Het overzicht van monitoringsinstrumenten is daarom niet uitputtend. Hierdoor kunnen we geen uitspraken doen over of academische vrijheid veel of weinig gemonitord wordt, maar wel waar bestaande monitoring aandacht aan schenkt. Ten tweede maakt normalisatie de verschillende dekkings-graden onderling vergelijkbaar, waardoor je het overzicht van internationale monitoring met het overzicht van nationale monitoring en rapportages zou kunnen vergelijken.

Bijlage 8: dekking indicatoren uit de UESCO-tool op het raamwerk, uitgesplitst naar typen data en raakvlak met terugkerende thema's

Figuur 6 Inhoudelijke dekking indicatoren op het raamwerk, uitgesplitst naar type data en raakvlak met een terugkerend thema

Inhoudelijke dekking indicatoren op het raamwerk, uitgesplitst naar type data (rood, paars, en blauw) en raakvlak met een terugkerend thema (open/gesloten bolletje). Figuur: Rathenau Instituut

Tabel 6 Thematische dekking vanuit typen data

	Juridisch-beleidsmatig	Feitelijke uitkomsten	Percepties	Totaal
Financiering	4	6	13	23
Arbeidsomstandigheden	5	7	13	25
Samenwerkingen	4	6	15	25
Ongewenst gedrag	8	13	23	34
Digitale afhankelijkheid	4	6	1	11

Tabel: Rathenau Instituut

Bijlage 9: UNESCO-tool met potentiële databronnen en uitbreidingen

Op de volgende pagina's volgt een overzicht van de indicatoren uit de UNESCO-tool. De indicatoren zijn gerangschikt naar de tien kerngebieden die geïdentificeerd zijn in de *Recommendation on Science and Scientific Researchers (*RS|SR) (zie ook hoofdstuk 3.1). Bij de indicatoren doen wij een voorstel welke mogelijkheden wij zien voor uitbreiding op het gebied van doceer- en studeervrijheid. Ook geven we aan welke methode, beschikbare infrastructuur of bron nuttig zou zijn. Deze voorstellen zijn gebaseerd op een eerste inventarisatie en zullen in een later stadium verder onderzocht en aangevuld moeten worden.

De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie (UNESCO / Assessment Tool on the Freedom and Safety of Scientific Researchers / Document code SC/ERT/RGD/26/1 – licensed under CC BY-SA 3.0 IGO). Dit rapport, *Van recht tot raamwerk*, is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.1 Kerngebied 1: de verantwoordelijkheid van de wetenschap ten opzichte van de idealen van de Verenigde Naties inzake menselijke waardigheid, vooruitgang, rechtvaardigheid, vrede, het welzijn van de mensheid en respect voor het milieu

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
1.1 Zijn er wetenschap, technologie en innovatie (WTI)-beleidsinstrumenten om de menselijke waardigheid, vooruitgang, rechtvaardigheid, vrede, het welzijn van de mensheid of respect voor het milieu te bevorderen via onderzoeks-, ontwikkelings- en innovatieactiviteiten?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre dit beleid de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevordert/belemmert.
1.2 Worden de volgende idealen van de Verenigde Naties expliciet bevorderd door het beleid van nationale organisaties voor onderzoeksfinanciering: menselijke waardigheid, vooruitgang, rechtvaardigheid, vrede, welzijn van de mensheid, respect voor het milieu?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre dit beleid de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevordert/belemmert.
1.3 Geef een geschat percentage van de onderzoeksfinancieringsregelingen van nationale organisaties voor onderzoeksfinanciering die expliciet gericht zijn op menselijke waardigheid, vooruitgang, rechtvaardigheid, vrede, welzijn van de mensheid of respect voor het milieu.	Opvragen bij onderzoeksfinanciers NWO, Regieorgaan SIA, ZonMW.	Mogelijk uitbreiden naar doceer- en studeervrijheid.

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.2 Kerngebied 2: de noodzaak voor de wetenschap om op een betekenisvolle manier interactie aan te gaan met de samenleving en vice versa

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
2.1. Zijn er beleidsinstrumenten voor WTI om de wisselwerking tussen wetenschap en maatschappij in de lidstaat te versterken?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre dit beleid de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevordert/belemmert.
2.2. Geef een geschat percentage van het nationale WTI-budget dat is bestemd voor initiatieven op het gebied van de wisselwerking tussen wetenschap en maatschappij.	Opvragen bij onderzoeksfinanciers NWO, Regieorgaan SIA, ZonMW en/of koepelorganisaties UNL, UMCNL, VH + uitvoerende organisaties.	-
2.3. Zijn er gestructureerde of formele procedures voor burgerparticipatie in de wetenschap?	Opvragen bij KNAW, koepelorganisaties UNL, UMCNL en VH + uitvoerende organisaties zoals bijvoorbeeld universiteiten, umc's, hogescholen, overige onderzoeksinstellingen.	Onderzoeken in hoeverre deze procedures onderzoeksvrijheid en opebaarmakingsvrijheid bevorderen/belemmeren.
2.4. Verzamelt u gegevens over het aantal ondernomen burgerwetenschapsprojecten (*citizen science*), het aantal deelnemers daaraan, de trends in het aantal projecten en binnen welke vakgebieden of disciplines en met welke instellingen deze projecten worden uitgevoerd? Zo ja, geef dan relevante informatie.	Opvragen bij KNAW, koepelorganisaties UNL, UMCNL en VH + uitvoerende organisaties zoals bijvoorbeeld universiteiten, umc's, hogescholen, overige onderzoeksinstellingen.	-

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.3 Kerngebied 3: de rol van de wetenschap in nationaal beleid en besluitvorming, internationale samenwerking en ontwikkeling

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
3.1. Zijn er WTI-beleidsinstrumenten die het gebruik van wetenschappelijke kennis bevorderen om het nationale beleid en de besluitvorming te onderbouwen?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre dit beleid de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevordert/belemmert.
3.2. Hoeveel openbare raadplegingen over specifieke beleidsbeslissingen of -doelstellingen zijn er de afgelopen vier jaar gehouden met participatie van meerdere belanghebbenden, waaronder wetenschappelijk onderzoekers of onderzoek & ontwikkel (O&O)-personeel?	Opvragen bij mogelijk relevante partijen, zoals bijvoorbeeld ministerie van OCW.	-
3.3. Hoeveel nationale beleidsmaatregelen zijn er de afgelopen vier jaar goedgekeurd na dergelijke raadplegingen met meerdere belanghebbenden?	Opvragen bij mogelijk relevante partijen, zoals bijvoorbeeld ministerie van OCW.	-

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.4 Kerngebied 4: het promoten van wetenschap als een gemeenschappelijk goed

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
4.1. Zijn er beleidsinstrumenten op nationaal niveau gericht op het bevorderen en stimuleren van open science?	Beleidsanalyse	Wij stellen voor om te onderzoeken in hoeverre dit beleid de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevordert/belemmert.
4.2. Zijn er beleidsinstrumenten in de lidstaat die zich richten op het beschermen van inheemse kennissystemen, in het bijzonder om ervoor te zorgen dat traditionele, inheemse, lokale en andere kennisbronnen het recht hebben op correcte erkenning en naamsbekendheid, en om te profiteren van hun bijdragen aan WTI, inclusief het delen van bijbehorend intellectueel eigendom en voordelen voor de gemeenschap?	Beleidsanalyse	Onderzoeken in hoeverre dit beleid de onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid bevordert/belemmert.
4.3. Beschrijf welke platforms beschikbaar zijn voor het algemene publiek die wetenschappelijke kennis kosteloos toegankelijk maken.	Opvragen bij KNAW, koepeporganisaties UNL, UMCNL en VH + andere betrokken organisaties die zich inzetten voor open science.	-

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.5 Kerngebied 5: inclusieve en niet-discriminerende werkomstandigheden en toegang tot onderwijs en werkgelegenheid in de wetenschap

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
5.1. Zijn er beleidsinstrumenten in de lidstaat om ervoor te zorgen dat alle personen, zonder discriminatie op grond van geslacht, genieten van: (a) gelijke kansen op de initiële educatie en opleiding die nodig zijn om zich te kwalificeren voor een carrière in WTI-onderzoek en -ontwikkeling? (b) gelijke toegang tot beschikbare werkgelegenheid, leven lang leren en mogelijkheden voor het verrichten van wetenschappelijk onderzoek, alsmede rechtvaardige arbeidsomstandigheden binnen de vakgebieden van WTI?	Beleidsanalyse	Onderzoeken in hoeverre dit beleid de onderzoeks- , doceer- en studeervrijheid bevordert/belemmert.
5.2. Zijn er beleidsinstrumenten in de lidstaat om ervoor te zorgen dat alle personen, zonder discriminatie op grond van ras, huidkleur, afstamming, moedertaal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale herkomst, etnische herkomst, sociale herkomst, economische of sociale omstandigheden bij de geboorte, of een handicap, genieten van: (a) gelijke kansen op de initiële educatie en opleiding die nodig zijn om zich te kwalificeren voor een carrière in WTI-onderzoek en -ontwikkeling? (b) gelijke toegang tot beschikbare werkgelegenheid, leven lang leren en mogelijkheden voor het verrichten van	Beleidsanalyse	Onderzoeken in hoeverre dit beleid de onderzoeks- , doceer- en studeervrijheid bevordert/belemmert.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
wetenschappelijk onderzoek, alsmede rechtvaardige arbeidsomstandigheden binnen de vakgebieden van WTI?		
5.3. Is er een comité of ander adviesorgaan dat de lidstaat adviseert over het aanpakken van gender- en diversiteitsvraagstukken in de wetenschap?	LNVH, ministerie van OCW + opvragen bij koepelorganisaties UNL, UMCNL en VH.	-
5.4. Geef het percentage weer van de vertegenwoordiging (als percentage van het totale aantal wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel in personen) van: (a) gender in de wetenschap. (b) jonge wetenschappers en onderzoekers aan het begin van hun carrière, uitgesplitst naar gender. (c) personen met een handicap in de wetenschap, uitgesplitst naar gender.	Opvragen bij LNVH en bij koepelorganisaties UNL (zie WOPI-database), UMCNL (zie loonkostendatabase) en de VH (zie dashboard VH). Data zijn deels al beschikbaar via het Rathenau Instituut, Beleidsindicatoren (Ministerie van OCW).	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door meten van a en c onder studenten.
5.5. Welk percentage van de onderzoek uitvoerende organisaties (inclusief universiteiten): (a) beschikt over gendergelijkheidsplannen? (b) beschikt over beleid of strategieën om gelijke toegang tot werkgelegenheid in wetenschappelijk onderzoek en rechtvaardige arbeidsomstandigheden te waarborgen? (c) verstrekt documentatie over de uitvoering daarvan?	Opvragen bij koepelorganisaties UNL, UMCNL, VH en op instellingsniveau (universiteiten, umc's, hogescholen, onderzoeksinstellingen).	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre de gendergelijkheidsplannen, beleid en strategieën de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
5.6. Geef met betrekking tot gevallen van discriminatie tegen wetenschappelijk onderzoekers of R&D-personeel in de lidstaat het volgende aan: (a) hoeveel gevallen op basis van gender zijn er in de afgelopen vier jaar gemeld	Specifiek landelijk meldpunt voor discriminatie onder wetenschappers bestaat niet. Mogelijk loketten raadplegen op instituutsniveau + opvragen bij koepelorganisaties UNL, UMCNL, VH.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door dergelijke cijfers ook op te vragen/ in kaart te brengen voor docenten en studenten.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
(jaarlijks)? (b) hoeveel gevallen op basis van een of meer van de kenmerken vermeld in indicator 5.2 zijn er in de afgelopen vier jaar gemeld (jaarlijks)? (c) waren er in elke categorie van gemelde gevallen mechanismen aanwezig om ervoor te zorgen dat passende maatregelen worden genomen zodra een geval wordt gemeld?		

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.6 Kerngebied 6: elk wetenschappelijk handelen is onderworpen aan universele mensenrechtennormen; het in balans brengen van de vrijheden, rechten en verantwoordelijkheden van onderzoekers

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
6.1. Zijn er specifieke WTI-beleidsinstrumenten ontworpen om de integratie en eerbiediging van mensenrechtenbeginselen in het wetenschappelijk proces te waarborgen?	Beleidsanalyse	Onderzoeken hoe en in hoeverre deze beleidsinstrumenten impact hebben op de verschillende deelvrijheden.
6.2. Zijn er WTI-beleidsinstrumenten ontworpen om ervoor te zorgen dat wetenschappelijke vooruitgang en de voordelen daarvan eerlijk worden gedeeld?	Beleidsanalyse	Onderzoeken hoe en in hoeverre deze beleidsinstrumenten impact hebben op de verschillende deelvrijheden.
6.3. Hebt u nationale rapporten ingediend met details over de naleving van het recht op wetenschap, inclusief de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek, voor de monitoringprocessen die worden vereist door: (a) de Universele Periodieke Doorlichting (Universele Verklaring van de Rechten van de Mens), in het bijzonder artikel 27. (b) het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, in het bijzonder artikel 15, lid 1 onder b, en lid 2 tot en met 4.	Opvragen bij mogelijk relevante partijen.	-

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.7 Kerngebied 7: het balanceren van de vrijheden, rechten en verantwoordelijkheden van onderzoekers

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
7.1. Zijn er instrumenten voor het WTI-beleid gericht op regelgeving die de academische vrijheid en de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek beschermt en bevordert, zowel in de publieke als de private sector? Geef tevens aan welke van de volgende vrijheden specifiek worden beschermd: (a) vrijheid van meningsuiting en communicatie. (b) vrijheid van toegang tot gegevens en informatie. (c) vrijheid van vereniging. (d) vrijheid van beweging.	Beleidsanalyse	Onderzoeken hoe en in hoeverre deze beleidsinstrumenten impact hebben op de verschillende deelvrijheden.
7.2. Zijn er instrumenten voor het WTI-beleid die de academische vrijheid en de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek in de publieke of private sector beperken?	Beleidsanalyse	Onderzoeken hoe en in hoeverre deze beleidsinstrumenten impact hebben op de verschillende deelvrijheden.
7.3. Zijn er instrumenten voor het WTI-beleid van kracht die onafhankelijke, onpartijdige en transparante monitoring- en herstelmechanismen instellen voor schendingen van de academische vrijheid en de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek, zowel in de publieke als de private sector?	Beleidsanalyse	Onderzoeken hoe en in hoeverre deze beleidsinstrumenten impact hebben op de verschillende deelvrijheden.
7.4. Zijn er instrumenten voor het WTI-beleid die wetenschappelijk onderzoekers beschermen tegen bedreigingen, intimidatie, pesterijen, censuur of vergelding als gevolg van de aard, inhoud of maatschappelijke implicaties van hun onderzoek, zowel in de publieke als de private sector?	Beleidsanalyse + Uitvraag onder onderzoeksinstellingen naar specifieke meldpunten en loketten.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
7.5. Hoeveel gemelde incidenten van intimidatie, bedreigingen, pesterijen of vergelding in verband met de aard, inhoud of maatschappelijke implicaties van wetenschappelijk onderzoek zijn er in de lidstaat de afgelopen vier jaar (op jaarbasis) gemeld door wetenschappelijk onderzoekers of R&D-personeel?	Op instellingsniveau (loketten bij universiteiten) en landelijk (LOWI, WetenschapVeilig).	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door opvragen van vergelijkbare data over docenten en studenten.
7.6. Hoeveel organisaties die onderzoek verrichten (Research Performing Organizations: RPOs) bieden training aan al hun werknemers over de rechten, vrijheden en verantwoordelijkheden van wetenschappelijk onderzoekers? Gelieve dit uit te drukken in een aantal en als een geschat percentage van het totaal aantal RPOs.	Uitvraag op instellingsniveau.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door opvragen van vergelijkbare data over docenten en studenten.
7.7. Welke door de lidstaat gesteunde agentschappen of instellingen beschermen of bevorderen de academische en wetenschappelijke vrijheid in de lidstaat, inclusief organisaties die verantwoordelijk zijn voor het waarborgen/monitoren van de status daarvan in zowel de publieke als de private sector?	Opvragen bij mogelijk relevante partijen zoals ministerie van OCW, KNAW, WetenschapVeilig, LOWI, Instellingsniveau.	-
7.8. Zijn er instellingen of organisaties actief als WTI-beroepsverenigingen of vakbonden in de lidstaat? [geef aan welke van beide of beide, indien van toepassing] Geef aan welke publieke en private financieringsregelingen er bestaan.	Opvragen bij mogelijk relevante partijen zoals KNAW, VH, UMCNL UNL, NWO.	-

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
7.9. Zijn er instrumenten voor het WTI-beleid die participatie en dialoog vergemakkelijken tussen de lidstaat en WTI-beroepsverenigingen of vakbonden, zodat hun stem wordt gehoord en meegenomen in belangrijke beleidsdiscussies, en die de rechten en vrijheden van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel waarborgen?	Beleidsanalyse + opvragen bij mogelijk relevante partijen zoals ministerie van OCW, KNAW, VH, UMCNL UNL, NWO.	Onderzoeken hoe en in hoeverre deze beleidsinstrumenten impact hebben op de verschillende deelvrijheden.
7.10. Zijn er instellingen of organisaties belast met het vaststellen van WTI-regelgeving met betrekking tot de vrijheden, rechten en verantwoordelijkheden van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel in de lidstaat, met inbegrip van nationale academies en ad-hoc-commissies?	opvragen bij mogelijk relevante partijen zoals ministerie van OCW, KNAW, VH, UMCNL UNL, NWO.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door opvragen van vergelijkbare data over docenten en studenten.
7.11. Welke maatregelen zijn er genomen door nationale organisaties die onderzoek verrichten om alle relevante belanghebbenden bewust te maken van de rechten van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel met betrekking tot hun bijdragen aan ontdekkingen, uitvindingen, verbeteringen in technische knowhow of commercialisering die kunnen voortvloeien uit het onderzoek en de ontwikkeling die deze wetenschappelijk onderzoekers uitvoeren?	Uitvraag op instellingsniveau.	-

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
7.12. Zijn er beleidsinstrumenten in de lidstaat om de rechten en de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel te beschermen in crisissituaties en noodsituaties, zoals gewapende conflicten en door de mens veroorzaakte of natuurrampen?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre de beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
7.13. Hoeveel buitenlandse wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel die zich momenteel in de lidstaat bevinden, zijn gedwongen hun thuisland te verlaten als gevolg van: (a) bedreigingen gerelateerd aan een conflict? (b) andere crises of noodsituaties, zoals natuurrampen of door de mens veroorzaakte rampen?	Opvragen bij mogelijk relevante stakeholders zoals bijvoorbeeld LOWI, WetenschapVeilig + nagaan registratie op instellingsniveau	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door opvragen van vergelijkbare data over docenten en studenten.
7.14. Hoeveel wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel zijn gedwongen de lidstaat te verlaten als gevolg van: (a) bedreigingen gerelateerd aan een conflict? (b) andere crises of noodsituaties, zoals natuurrampen of door de mens veroorzaakte rampen?	Opvragen bij mogelijk relevante stakeholders zoals bijvoorbeeld LOWI, WetenschapVeilig + nagaan registratie op instellingsniveau	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door opvragen van vergelijkbare data over docenten en studenten.
7.15. Hoeveel wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel zijn intern ontheemd binnen de lidstaat als gevolg van: (a) bedreigingen gerelateerd aan een conflict? (b) andere crises of noodsituaties, zoals natuurrampen of door de mens veroorzaakte rampen?	Opvragen bij mogelijk relevante stakeholders zoals bijvoorbeeld LOWI, WetenschapVeilig + nagaan registratie op instellingsniveau	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid door opvragen van vergelijkbare data over docenten en studenten.

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.8 Kerngebied 8: wetenschappelijke integriteit en ethische gedragscodes voor wetenschap en onderzoek en de technische toepassingen daarvan

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
8.1. Zijn er in de lidstaat beleidsinstrumenten gericht op het reguleren van de ethiek van wetenschap en technologie (inclusief bio-ethiek en AI)?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre dit beleid de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
8.2. Zijn er in de lidstaat juridisch bindende ethische gedragscodes of beleidslijnen voor ethisch gedrag van wetenschappelijk onderzoekers?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze ethische gedragscodes of beleidslijnen de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
8.3. Zijn er in de lidstaat instellingen of organisaties die ethische commissies voor wetenschap en technologie beheren?	Opvragen bij mogelijk relevante partijen zoals KNAW, Nethics, Universiteiten en UMC's, METC's, CCMO, Rijkskennisinstellingen.	-

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.9 Kerngebied 9: het vitale belang van menselijk kapitaal voor een gezond en verantwoord wetenschapssysteem

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
9.1. Zijn er beleidsinstrumenten voor WTI gericht op het beschermen en bevorderen van de werkzekerheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
9.2. Zijn er beleidsinstrumenten gericht op regelgeving op nationaal, regionaal en internationaal niveau met betrekking tot de mobiliteit van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
9.3. Zijn er beleidsinstrumenten die erop gericht zijn fatsoenlijke arbeidsomstandigheden te waarborgen voor wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
9.4. Wat is het mediaan jaarsalaris van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel over alle opleidingsniveaus heen in de lidstaat?	WOPI, loonkostendatabase umc's, dashboard VH.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceervrijheid door het opvragen van vergelijkbare data over docenten.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
9.5. Wat is de verdeling van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel over vaste en tijdelijke aanstellingen binnen onderzoeksorganisaties en entiteiten die zich bezighouden met WTI-onderzoek en -ontwikkeling in zowel de publieke als de private sector?	WOPI, loonkostendatabase umc's, dashboard VH, LNVH.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceervrijheid door het opvragen van vergelijkbare data over docenten.
9.6. Hoeveel houders van een doctoraat (PhD) of een gelijkwaardig diploma in wetenschappelijke vakgebieden zijn werkloos in de lidstaat?	Enquête onder gepromoveerden (CBS), CBS Statline.	-
9.7. Zijn er beleidsinstrumenten met betrekking tot de gezondheid en veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel die werken in een publieke of private context, inclusief omgevingen die vijandig of gevaarlijk zijn of kunnen worden?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
9.8. Hoeveel onderzoeksorganisaties hebben de beleidsinstrumenten geïmplementeerd die de lidstaat in antwoord op vraag 9.7 heeft vermeld (uitgedrukt als een getal en een percentage van het totaal aantal organisaties) door: (a) het handhaven van passende veiligheidsnormen, bijvoorbeeld door veiligheidsaudits uit te voeren om de effectiviteit te meten en verbeterpunten te vinden? (b) het verstrekken van training aan alle medewerkers in de nodige veiligheidsprocedures voor hun onderzoek? (c) het bewaken en beschermen van de gezondheid van alle personen at risk (in gevaar), inclusief protocollen om meldingen van nieuwe of mogelijke bedreigingen serieus te nemen, met name wanneer onderzoekers of R&D-personeel deze zelf aankaarten? (d) het implementeren van protocollen voor protesten, bijeenkomsten op de campus en campusbeveiliging die de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel beschermen, met waarborgen voor proportionaliteit en duidelijke grenzen voor het inschakelen van de politie of particuliere beveiliging? (e) het beschikbaar stellen van documentatie met een overzicht van de veiligheidsmaatregelen en -protocollen voor hun onderzoeksactiviteiten?	Opvragen bij koepelorganisaties UNL, UMCNL en VH + onderzoeksorganisaties.	-

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
9.9. Geef met betrekking tot incidenten van intimidatie of pesterijen op de werkplek tegen wetenschappelijk onderzoekers of R&D-personeel in de lidstaat aan: (a) hoeveel gevallen van seksuele intimidatie zijn er in de afgelopen vier jaar gemeld (per jaar)? (b) hoeveel gevallen van intimidatie zonder seksuele component zijn er in de afgelopen vier jaar gemeld (per jaar)? (c) waren er voor elke categorie van gemelde incidenten mechanismen aanwezig om ervoor te zorgen dat er passende actie wordt ondernomen zodra een incident wordt gemeld?	Loketten op instituutsniveau en landelijk niveau, LOWI, WetenschapVeilig.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met studeer- en doceervrijheid door het opvragen van vergelijkbare data over studenten en docenten.

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 7.10 Kerngebied 10: de rol van lidstaten bij het creëren van een stimulerende omgeving voor wetenschap en onderzoek

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
10.1 Zijn er beleidsinstrumenten gericht op het creëren en in stand houden van een gunstig klimaat voor wetenschap en onderzoek, met een specifieke nadruk op de bescherming van de vrijheden die onmisbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek en de gezondheid en veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
10.2. Hebben de beleidsinstrumenten die bedoeld zijn om dit gunstige klimaat voor wetenschap en onderzoek te creëren en te behouden voldoende financiering?	Opvragen bij mogelijk relevante partijen, zoals onderzoeksfinanciers, ministerie van OCW en op instellingeniveau.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid.
10.3. Worden de arbeidsomstandigheden van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel periodiek geëvalueerd, waarbij de gegevens zo veel mogelijk worden uitgesplitst, met name naar gender.	Opvragen bij LNVH. Andere mogelijk relevante bronnen en/of infrastructuur: enquête Arbeidsinspectie, sectorrapportage werkdruk UNL, enquête Drijfveren van onderzoekers en docenten, CBS-werkonderzoek naar o.a. ongewenst gedrag, periodieke studenten- en medewerkersmonitors op instituutsniveau, beleidsindicatoren OCW.	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid.
10.4. Hoe wordt er samengewerkt met het UNESCO-programma voor de vrijheid en veiligheid van wetenschappers, zoals gemandateerd door de 42e zitting van de Algemene Conferentie (document 42 C/54)?	Opvragen bij relevante partijen, zoals bijvoorbeeld ministerie van OCW.	-

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
10.5. Zijn er beleidsinstrumenten die samenwerking vergemakkelijken met nationale, regionale en internationale organisaties waarvan de activiteiten vallen binnen de doelstellingen van de Recommendation on Science and Scientific Researchers (RS|SR) en andere relevante instrumenten, met een nadruk op de bescherming van de onderzoeksvrijheid en de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel?	Beleidsanalyse	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Daarnaast stellen wij voor om te onderzoeken in hoeverre deze beleidsinstrumenten de verschillende deelvrijheiden van academische vrijheid bevorderen/belemmeren.
10.6. Zijn er nationale rapportages ingediend voor de monitoringstrajecten die vereist zijn door de RS|SR en Recommendation on Open Science (ROS)?	Opvragen bij relevante partijen, zoals bijvoorbeeld ministerie van OCW en organisaties die zich bezig houden met open science.	-

Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 8a Perceptie-indicatoren voor publiek vertrouwen in de wetenschap en wetenschappers (van toepassing op financiers, instellingen, etc.)

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P1. Mate van instemming van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: onderzoek en innovatie moeten inspelen op maatschappelijke behoeften.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	-
P2. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: het belang om de resultaten van onderzoek en innovaties toegankelijk te maken voor een zo breed mogelijk publiek.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	-
P3. Mate waarin publieke betrokkenheid wordt bepleit binnen de afdelingen/eenheden van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	-
P4. Perceptie van wetenschappers van het publieke vertrouwen.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	-
P5. Perceptie van wetenschappers van politieke of maatschappelijke steun voor de wetenschap.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	-
P6. Perceptie van wetenschappers van desinformatie of vijandigheid jegens de wetenschap.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	-

Deze perceptie-indicatoren zijn van toepassing op onderzoeksfinanciers, onderzoeksinstellingen, wetenschappelijk onderzoekers, R&D-personeel en hun beroepsverenigingen en vakbonden Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 8b Perceptie-indicatoren voor publiek vertrouwen in de wetenschap en wetenschappers (van toepassing op de samenleving)

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P7. Begrip bij het publiek van wat wetenschap en wetenschappers zijn.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P8. Perceptie van wetenschap door het publiek.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P9. Publieke belangstelling voor het verkrijgen van informatie over en via de wetenschap.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P10. Mate van publiek vertrouwen in de wetenschap en wetenschappers.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P11. Mate van vertrouwen in transparantie over financieringsbronnen.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P12. Perceptie van het publiek over het belang van wetenschap in hun land.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P13. Mate van publiek vertrouwen dat de wetenschap en wetenschappers 'doen wat juist is' voor de samenleving.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P14. Perceptie van het publiek over de gevolgen wanneer de samenleving de wetenschap niet naar waarde schat.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P15. Perceptie van het publiek over het belang om naar wetenschappers te luisteren.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P16. Perceptie van het publiek over het belang dat de overheid rekening houdt met wetenschappelijk bewijs bij het maken van beslissingen.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-

Deze perceptie-indicatoren zijn van toepassing op de samenleving. Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 9a Perceptie-indicatoren voor autonomie, gelijkheid, veiligheid en beveiliging van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel (van toepassing op financiers, instellingen, etc.)

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P17. Waargenomen mate van bedreigingen voor de gezondheid en de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel, op basis van hun persoonlijke kenmerken of identiteit, zoals geslacht, ras, huidskleur, afkomst, moedertaal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale afkomst, etnische herkomst, sociale herkomst, economische of sociale omstandigheid bij de geboorte, of een handicap.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P18. Waargenomen mate van bedreigingen voor de gezondheid en de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel als gevolg van het onderzoek dat zij uitvoeren.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P19. Waargenomen mate van bedreigingen voor de gezondheid en de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel veroorzaakt door gevaarlijk onderzoek en ontwikkeling waarbij gevaren en risico's worden gecreëerd door de aard van de onderzoeksomgeving zelf.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P20. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: of hun instelling verschillen in geslacht, ras, huidskleur, afkomst, moedertaal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale afkomst, etnische herkomst, sociale herkomst,	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
economische of sociale omstandigheid bij de geboorte, of handicap respecteert via inclusief beleid en training in de uitvoering daarvan.		
P21. Redenen waarom mensen geen carrière meer nastreven in de natuurwetenschappen, sociale en humane wetenschappen, aanverwante technologie- of ingenieurswetenschappen, en wiskunde.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P22. Redenen waarom wetenschappers en R&D-personeel een carrière verlaten in de natuurwetenschappen, sociale en humane wetenschappen, aanverwante technologie- of ingenieurswetenschappen, en wiskunde.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P23. Wetenschappers en R&D-personeel die in hun carrière zijn gebleven in de natuurwetenschappen, sociale en humane wetenschappen, aanverwante technologie- of ingenieurswetenschappen, en wiskunde ondanks vooroordelen, discriminatie, bedreigingen of intimidatie.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P24. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel over in hoeverre seksistisch taalgebruik en gedrag (bijv. ongepaste opmerkingen of gedrag dat ongewenst of vernederend is) als onaanvaardbaar worden beschouwd in hun instelling.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P25. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel over in hoeverre leidinggevenden in staat zijn om te gaan met klachten over	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
intimidatie of pesten op de werkplek of in verband met wetenschappelijk onderzoek, en passende maatregelen te treffen.		worden op de situatie van studenten en docenten.
P26. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel over in hoeverre leidinggevenden in staat zijn om te gaan met klachten over seksuele intimidatie en passende maatregelen te treffen.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P27. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel over het belang om geen zorgen te veroorzaken voor de samenleving door hun werk.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P28. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: de vrijheden die onmisbaar zijn voor het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek, interdisciplinaire en wetenschappelijke internationale samenwerking, wetenschappelijke integriteit en wetenschappelijke verantwoordelijkheid.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P29. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: of zij worden betrokken bij het vaststellen van de doelen en doelstellingen van de programma's waarin zij participeren en de toe te passen methoden om te waarborgen dat deze wetenschappelijk en maatschappelijk verantwoord zijn.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P30. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: hun intellectuele vrijheid om de wetenschappelijke waarheid na te streven, uiteen te zetten en te verdedigen zoals zij die zien.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P31. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: hun recht om zich vrij en openlijk uit te spreken over de ethische, menselijke, wetenschappelijke, sociale of ecologische waarde van bepaalde projecten.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P32. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: hun recht om zich terug te trekken uit projecten waarin de ontwikkeling van wetenschap en technologie het menselijk welzijn ondermijnt, alsmede om deze zorgen te melden.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P33. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: hun intellectuele vrijheid om hun resultaten te onderzoeken zonder zich onder druk gezet te voelen door hun leidinggevenden of door impactagenda's.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P34. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: het vertrouwen om elk geval van integriteitsschending of wangedrag te melden zonder te vrezen voor persoonlijke consequenties.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P35. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: de mate van zekerheid om een onderzoekscarrière na te streven.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.
P36. Perceptie van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel: de bevordering van welzijn op de werkplek.	Enquête onder wetenschappers: Drijfveren van onderzoekers en docenten	Deze indicator heeft betrekking op onderzoeks- en openbaarmakingsvrijheid en kan mogelijk uitgebreid worden met doceer- en studeervrijheid. Indicatoren moeten hierbij toegespitst worden op de situatie van studenten en docenten.

Deze perceptie-indicatoren zijn van toepassing op onderzoeksfinanciers, onderzoeksinstellingen, wetenschappelijk onderzoekers, R&D-personeel en hun beroepsverenigingen en vakbonden Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Tabel 9b Perceptie-indicatoren voor autonomie, gelijkheid, veiligheid en beveiliging van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel (van toepassing op de samenleving)

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P37. Perceptie van het publiek over de vraag of wetenschappers rekening houden met de maatschappelijke implicaties van hun werk.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P38. Perceptie van het publiek over de vraag of wetenschappers in hun land vrij zijn om hun onderzoeksonderwerpen te kiezen.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P39. Perceptie van het publiek over de vraag of de overheid in hun land controleert wat wetenschappers kunnen zeggen en doen en wat hun onderzoeksbevindingen zijn.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P40. Perceptie van het publiek over de vraag of onderzoeksorganisaties controleren wat hun wetenschappers zeggen en doen.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P41. Perceptie van het publiek over de arbeidsomstandigheden van wetenschappers.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P42. Perceptie van het publiek over het bestaan van bedreigingen voor de gezondheid en de veiligheid van wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P43. Perceptie van het publiek over het belang om wetenschappelijk onderzoekers en R&D-personeel te beschermen tegen discriminatie.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-

Indicator UNESCO-tool	Voorstel methode/ beschikbare infrastructuur of bron	Mogelijkheden uitbreiding
P44. Perceptie van het publiek over de vrijheden die onmisbaar zij voor het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P45. Aanvaarding door het publiek van wetenschappers die zich terugtrekken uit ethisch problematisch onderzoek.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P46. Perceptie van het publiek over de onafhankelijkheid van financiering.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P47. Perceptie van het publiek over zelfcensuur onder wetenschappers.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P48. Tolerantie van het publiek voor controversieel onderzoek.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P49. Bereidheid van het publiek om wetenschappers die onder vuur liggen te verdedigen.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-
P50. Perceptie van het publiek over politieke of ideologische polarisatie die van invloed is op de wetenschap.	Enquête onder algemeen publiek/burgers: Vertrouwen in de wetenschap	-

Deze perceptie-indicatoren zijn van toepassing op de samenleving. Bron: UNESCO-tool, bewerking Rathenau Instituut. De UNESCO-tool valt onder de CC BY-SA 3.0 IGO-licentie. Deze bewerkte tabel is geen officiële UNESCO-publicatie en moet ook niet als zodanig worden beschouwd.

Bijlage 10: gebruik van GenAI

GenAI-technologie bevindt zich momenteel in een fase waarin er volop wordt geëxperimenteerd en gediscussieerd over de wenselijkheid ervan, terwijl (ethische) standaarden en geroutineerde praktijken nog grotendeels ontbreken.

In deze fase vindt het Rathenau Instituut het belangrijk om transparant te zijn over ons eigen gebruik van GenAI. Voor dit rapport hebben we geëxperimenteerd met het chatbotmodel van Gemini 3 (Google Deepmind) en ChatGPT-5 (OpenAI).

Deze modellen zijn ingezet bij:

- Het in onderdelen opbouwen van de code in Python voor de analyse van de Tweede Kamerdocumenten. Deze onderdelen zijn door een onderzoeker samengevoegd en zowel per onderdeel als in het geheel gecontroleerd op fouten.
- Het vertalen van de 105 indicatoren uit de UNESCO-tool naar het Nederlands. Deze indicatoren zijn daarna allemaal nagelopen door een onderzoeker en gecontroleerd op fouten.

De vragenlijsten en literatuuronderzoeken zijn handmatig geanalyseerd. Ook zijn de teksten in dit rapport niet met GenAI geschreven. Om de kwaliteit van de teksten te waarborgen is er, zoals gebruikelijk, een interne review gedaan. De eindredactie is uitgevoerd door onze interne redacteur.

De auteurs nemen volledige verantwoordelijkheid voor de inhoud van het rapport, inclusief bovenstaande passages.

© Rathenau Instituut 2026
Verveelvoudigen en/of openbaarmaking van (delen van) dit werk voor creatieve, persoonlijke of educatieve doeleinden is toegestaan, mits kopieën niet gemaakt of gebruikt worden voor commerciële doeleinden en onder voorwaarde dat de kopieën de volledige bovenstaande referentie bevatten. In alle andere gevallen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Open access
Het Rathenau Instituut heeft een openaccessbeleid. Rapporten, achtergrondstudies, wetenschappelijke artikelen, software worden vrij beschikbaar gepubliceerd. Onderzoeksgegevens komen beschikbaar met inachtneming van wettelijke bepalingen en ethische normen voor onderzoek over rechten van derden, privacy, en auteursrecht.

Contactgegevens
Anna van Saksenlaan 51
Postbus 95366
2509 CJ Den Haag
070-342 15 42
info@rathenau.nl
www.rathenau.nl

Bestuur van het Rathenau Instituut
Drs. Maria Henneman (voorzitter)
Prof. dr. Noelle Aarts
Prof. dr. Nynke van Dijk
Dr. Laurence Guérin
Dr. Radjesh Manna
Joep Munten MSc
Prof. dr. ir. Behnam Taebi (vicevoorzitter)
Drs. Kees Verhoeven

Secretaris van het bestuur:
Prof. dr. ir. Eefje Cuppen (directeur Rathenau Instituut)

Het Rathenau Instituut stimuleert de publieke en politieke meningsvorming over de maatschappelijke aspecten van wetenschap en technologie. We doen onderzoek en organiseren het debat over wetenschap, innovatie en nieuwe technologieën.

40 JAAR Rathenau Instituut
Onderzoek & dialoog | Wetenschap, technologie en innovatie